

TÁRSADALOM- TUDOMÁNY

SZERKESZTI:

BIBÓ ISTVÁN

IV. ÉVFOLYAM
1924.

BUDAPEST.

TARTALOM.

1. Értekezések:

Ajtay József: A külföldi kölcsön. (1. sz.)

Dékány István: A politikai párt állambölcselete. (1. sz.)

Eckhart Ferenc: A pénzügyi talpraállítás társadalmi nehézségei Ausztriában. (2—3. sz.)

Hornyánszky Gyula: A kultúráról, kultúrértékekről és a társadalomtudomány értékeléséről. (4—5. sz.)

Ottlik László: Jog és társadalom. (2-3. és 4-5. sz.)

Szombatfalvy György: Az értelmiség válsága. 06. sz.)

Tonelli Sándor: Művészet és közgazdaság. (4—5. sz.)

Torma Domokos: Anatole France. (6. sz.)

II. A Társadalomtudomány körkérdése:

Az egyke okai és ellenszerei. Buday László, Jávorné Miskolczi Szigyártó Gizella, Kovács Alajos, Lovrich József, Pezenhoffer Antal, Prohászka Ottokár, Ravasz László, Ritoók Zsigmond, Schneller Károly, Scholtz Kornél, Torma Cécile, Vadnay Tibor, Vargha Gyula hozzászólása.

III. Figyelő:

A szanálás első részletes helyzetképe Magyarországon, (*r. a.*) (4—5. sz.)

Egy régi tartozásról. (*Torma Domokos.*) (4—5. sz.)

Giesswein Sándor † (1. sz.)

Jaurés és a Pantheon. (*Bernáth László.*) (4—5. sz.)

Kant emlékezete, (*kl.*) (2—3. sz.)

Kisebbségi kérdés a nemzetgyűlés előtt. (*Sz.*) (2—3. sz.)

Nemzeti vagyonunk és jövedelmünk. (*Sz.*) (2—3. sz.)

Ottlik László a marxismusról. (*Sz.*) (2—3. sz.)

Törökországi impressziók. (*Istvánffy György.*) (1. sz.)

IV. Könyvismertetések és bírálatok:

Angyal Pál: Szociológia. (*N. Gy.*) (4—5. sz.)

Az 1920. évi népszámlálás. I. r. A népesség főbb demográfiai adatai. (*Benisch Artúr.*) (1. sz.)

Buday László: Agrárpolitika. (*Sz.*) (2—3. sz.)

Buday László: A statisztika elmélete és története. (*Sz. Gy.*) (2—3. sz.)

- Buday László*: A statisztika munkaköre. (Sz. Gy.) (2—3. sz.)
- Dékány István*: Bevezetés a társadalom lélektanába. (László István.) (2—3. sz.)
- Kovrig Béla*: A mai munkanélküliség problémája és orvoslása. (L. J.) (4—5. sz.)
- Kutter Hermann*. A szociáldemokrácia és kereszténység. (Szombatfalvy György.) (4—k. sz.)
- Magyary Zoltán*: A magyar állam költségvetési joga. (Polner Ödön.) (4—5. sz.)
- Marosi Arnold*: Átöröklés és nemzetvédelem. (Gy.) (2—3. sz.)
- Prinz Gyula*: Európa természeti földrajza. (Bibó István.) (2—3. sz.)
- Réz Mihály*: A történelmi realizmus rendszere, (kl) (2—3. sz.)
- De Traz—Robert*: Dépaysements. (Omikron.) (2—3. sz.)
- Weber Max*: A protestáns ethika és a kapitalizmus szelleme, (kl.) (2—3. sz.)
- V. Külföldi folyóiratok szemléje. (1—5. sz.)
- Új könyvek. (1—5. sz.)

A KÜLFÖLDI KÖLCSÖN.

Ma nemcsak a magyar közéletnek, de a nemzetközi politikának is egyik legfontosabb kérdése a külföldi kölcsön, amelyet a magyar kormány Magyarország pénzügyi és gazdasági talpraállítása érdekében óhajt fölvenni. Az utolsó évek hiábavaló erőfeszítései és próbálkozásai után a magyar kormány feladta a reményt, hogy államháztartásunkat saját erőnkől tudjuk rendbehozni és a magyar korona rohamos esésének láttára elhatározta, hogy Ausztria példáját követve, a jóvátételi bizottságtól, illetve a Népszövetségtől külföldi kölcsön fölvételének engedélyezését kéri. A kormány a kölcsönszerzést tisztán pénzügyi és gazdasági akciónak szánta, azonban mihamar kiderült, hogy a külföldi kölcsönnek úgy bel-, mint külpolitikai szempontból mily nagyjelentőségű vonatkozásai vannak. Kiderült az is, hogy a külföldi kölcsön előfeltétele gyanánt rövid idő alatt mily rendkívüli erőfeszítéseket kell tennünk, talán nagyobbakat, mint ha továbbra is külföldi segítség nélkül próbálkoznánk talpraállani. Sokan vannak most már, akik korántsem lelkesednek a külföldi kölcsönért, sőt azt szükségtelennek, veszedelmekkel teljesnek tartják, míg mások továbbra is egyetlen mentőkötélnek hirdetik, amelyet mindenáron meg kell ragadnunk, ha a valutaválság örvényében elmerülni nem akarunk.

Mindenekelőtt tehát arra a kérdésre kell válaszolnunk, szükség van-e okvetetlenül külföldi kölcsönre, avagy *föltétlen bizonyossággal* meg lehetne oldani az ország gazdasági és pénzügyi talpraállítását anélkül is. Tárgyilagos feleletet erre csak úgy lehet adni, ha előbb megvizsgáljuk Csonka-Magyarországnak mind gazdasági, mind pénzügyi mérlegét.

Ha Csonka-Magyarország gazdasági mérlegét próbáljuk összeállítani és a közelmúlttal összehasonlítani, hamar rájövünk arra a szomorú valóságra, hogy ez a mérleg *a múlthoz képest nagyon megromlott*. Mezőgazdasági termelésünk jelentékenyen kisebb, mint volt ugyancsak e területen a háború előtti években. Hogy miben rejlik ennek az oka: vájjon a földek gyengébb megművelésében, a beruházások elmaradásában, avagy éghajlati viszo-

nyaink kedvezőtlen alakulásában, beható vizsgálódás nélkül nehéz eldönteni. A tényt magát azonban az immár évek óta jelentkező gyengébb termelési eredmények kétségtelenné teszik. Iparunk — bár a háború után örvedetes lendületet vett — igen nagy nehézségekkel küzd a belföldi fogyasztóképeség csökkenése, a szomszéd államok piacainak bizonytalansága és főképen a nyersanyag hiánya miatt. Ez utóbbi tekintetben rá lévén utalva a szomszéd ellenséges államokra, jövője bizonytalan. Kereskedelmünk béklyóba van verve a szomszéd államok elzárkózó politikája következtében és így központi helyzetünk kereskedelmi előnyeit nem tudjuk kihasználni. Nemzeti vagyonunk is nagyot csökkent és leromlott állapotba került a háború és a forradalmak pusztításai következtében.

Ki kell emelni még, hogy a trianoni béke folytán, amely Magyarország szerves és szorosan egymásbafonódó gazdasági szerkezetét darabokra törte, kénytelenek vagyunk *egész gazdasági életünket új alapokra fektetni, átépítéseket, átcsoportosításokat véghezvinni*, hogy az összezsugorított és erőforrásaitól megfosztott csonka országunk gazdasága az adott viszonyokhoz hozzá tudjon annyira-amennyire simulni. Ez az újra való kényszerű gazdasági berendezkedés igen jelentékeny erőket von el a közvetlen termelő munkától.

A múlthoz képest tehát kevesebb értéket termelünk a csonka területen és kisebb lett a nemzeti vagyon, nemkülönben nagyot csökkent a gazdasági fejlődés lehetősége is.

Ezzel szemben a szükségletek jelentős mértékben emelkedtek, Csonka-Magyarország lakossága ugyanis jelentékenyen megnövekedett az ideözönlő menekültek százezreivel — többnyire nagyobb igényű intelligens emberrel — és a lakosság természetes szaporodása is újra megindult. Külföldi tartozásaink roppant terhe alatt jelenlegi gazdasági erőnk mellett valósággal roskadozunk és ezeknek a kötelezettségeknek csak abban az esetben tudnánk megfelelni, ha jelentékenyen többet termelnénk, mint amennyit fogyasztunk és így kereskedelmi mérlegünket kedvezőbbé tudnók tenni. De hol vagyunk mi még ettől? Ilyképen a mérleg eredménye az, hogy szükségleteink növekedtek és a fedezet ezzel szemben kisebb lett, azaz gazdasági mérlegünk passzívumot mutat, amelyet csakis úgy tudnánk eltüntetni, ha: 1. vagy életszínvonalunkat jóval lejjebb szállítanók, ami fájdalmas vergődések közepette máris folyamatban van, 2. vagy pedig minden igyekezetünkkel a termelést próbáljuk növelni. Ehhez azonban *igen nagy tőkék szükségesek*. Mi pedig köztudomásúlag lerongyolt állapotunkban tőke tekintetében jóval szegényebbek vagyunk, mint a háború előtt. Pedig akkor is állandóan rászorultunk a külföldi tőkére, mert a legszükségesebb befektetéseinket sem voltunk képesek saját erőnk-

ből foganatosítani. Ha tehát azt akarjuk, hogy gazdasági talpraállásunk ne csigalassúsággal és bizonytalan léptekkel történjék, nyilvánvalóan kénytelenek vagyunk a külföldi tőkét még sokkal nagyobb mértékben igénybevenni, mint a háború előtt.

Ismeretes továbbá, hogy pénzügyi helyzetünk is mily kritikus, ellenére a roppant erőfeszítéseknek, amelyeket tettünk és a rendkívüli súlyos terheknek, amelyeket vállaltunk. Pénzünk értéke ismételten nagyot zuhant és *a pénz iránti való bizalom hazánkban erősen megrendült*. Ennek következtében gazdasági életünkben súlyos elváltozások és beteges elfajulások jelentkeznek. Minthogy államháztartásunk egyensúlyát helyreállítani nem tudtuk, az infláció réme továbbra is fenyeget. Lehet azt vitatni — és pedig* teljes joggal —, hogy megfelelőbb gazdasági és pénzügyi politika mellett talán nem sülyedtünk volna ilyen mélyre, de azt már aligha fogja garantálni tudni akárki is, hogy mostani beteg állapotunkból, legyengült gazdasági szervezetünk mellett, *a lábra kapott nagyfokú bizalmatlanság közepette*, akármilyen jó pénzügyi és közgazdasági politikával *gyorsan és föltétlen biztossággal* ki tudnánk vergődni. Kísérlet volna ez is a siker sok valószínűségével, de azért eredményre föltétlen biztossággal és azonnal számítani nem lehetne. Ezzel szemben kétségtelen, hogy egy *megfelelő föltételek* mellett nyújtott külföldi kölcsön segítségével az államháztartás deficitjét *azonnal* meg tudjuk szüntetni, a bankóprést rögtön meg tudjuk állítani és az államháztartás egyensúlyát hosszabb időre képesek vagyunk biztosítani. Így hát a pénz belső vásárló erejét és külföldi árfolyamát legfőképpen rontó inflációnak legott véget tudnánk vetni. És külföldi fizetési eszközök birtokában pénzünk külföldi árfolyamát hosszabb időn át is egyszerűen tudnók tartani, még abban az esetben is, ha átmenetileg kedvezőtlen a kereskedelmi, illetve fizetési mérlegünk. Ilyenformán képesek lennénk a magyar koronát föltétlen sikerrel hamarosan és hosszabb időre szőlőn stabilizálni, azaz minden nagyobb és nem a reális gazdasági tényezők, hanem a spekuláció által előidézett ingadozástól megóvni. Ezzel pedig a megnyugvás és a bizalom költözne újra lelkünkbe és az egész gazdasági életünk újra szilárd bázisra tudna támaszkodni, a kalkuláció újra lehetővé válnék, a termelő munka és a szolid kereskedelem mihamar lendületet venne.

A külföldi kölcsön jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy segítségével gazdasági életünk kátyúba ragadt szekerét *gyorsan és biztosan* partra tudjuk vonszolni s akkor azután már saját erőnkéből is képesek vagyunk boldogulni. Nem szabad a külföldi kölcsönt csupán összegének nagysága és közvetlen hatása szerint megítélni. Igen nagy annak közvetett haszna is. A külföldi kölcsön segítségével bekövetkező stabilizáció ugyanis külföldi tőké-

ket vonz az országba az állam által fölvetett kölcsönön felül és ezek a tőkék megtermékenyítik gazdasági életünk szikkadt talaját. Föltétlenül helytelen és káros azonban az az álláspont, hogy külföldi kölcsön nélkül *egyáltalán* nem tudnánk kivergődni mostani súlyos helyzetünkől és így *lét vagy nemlét* kérdése ránk nézve a külföldi segítség. Ezt a kishitű álláspontot egy élni akaró nemzetnek elfoglálnia nem szabad, mert a nemzet erői kifogyhatatlannak és koránt sincsenek kimerítve a módozatok, amelyek szerint, csaját erőnkre szorítkozva, a siker reményével próbálkozhatunk. A különbség csak az, hogy külföldi kölcsön nélkül a kivergődés hosszú időbe kerül és megtakarítható nagy erőpazarlással jár, míg annak segítségével az eredmény rövidebb idő alatt és nagyobb biztossággal érhető el.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni még azt sem, hogy a külföldi kölcsön révén hosszú időre el tudjuk hessegetni a *bizonytalan nagyságú* jóvátétel rémét, amely különben lidércnyomásként nehezedne egész gazdasági életünkre és esetleg minden erőfeszítésünket szizifuszi munkává tehetné, a jövőbe vetett bizalmunkat, munkakészségünket teljesen aláásná. Ha a külföld nekünk kölcsönt ad, a nemzetközi tőke minden hatalmi tényezőnél messzebbmenő módon fog gondoskodni arról, hogy a kisentente a jóvátétel bizonytalan terhének zsaroló revolverével többé bennünket ne riasztgasson. Sőt a külföldi kölcsön kérdésének fölvetése egyenesen oda vezet, hogy a jóvátétel bizonytalan problémáját is vagy végleg tisztázni kell, vagy pedig a törlesztés idejére a jóvátételek fizetését teljesen föl kell függeszteni. Mindenesetre a mai nyomasztó bizonytalanság helyébe a kétségtelen bizonyosság lép, ami közgazdasági szempontból sokkal előnyösebb.

Szükséges tehát kétségtelenül a külföldi kölcsön mind gazdasági, mind pénzügyi szempontból, nemkülönbén a külföld és a belső bizalmának gyors helyreállítása érdekében. Hogy azután ez a kölcsön *valóban célravezető lesz-e, hasznos lesz-e*, az függ attól, hogy *mi az ellenértéke* ennek az idegen segítségnek, hogy *miképp használjuk* fel és hogy ennek segítségével meg tudjuk-e vetni egy olyan *gazdaságpénzügyi*) politika alapjait, amely a partra húzott kocsi már nem engedi többé a kátyúba visszasüllyedni.

A föltételek tehát rendkívül fontosak, mert ezek döntenek el, vajjon az *orvosság nem lesz-e rosszabb, mint maga a betegség?* Fájdalom, az eddig nyilvánosságra került két jegyzőkönyvnek és a Népszövetség pénzügyi bizottsága jelentésének tartalmából kitűnőleg nemcsak pénzügyi föltételekkel kell számot vetnünk, de politikai és gazdasági kikötésekkel is, vagy legalább is a külföldi kölcsön ily kihasználására irányuló törekvésekkel.

A kölcsön a pénzpiac mai helyzete mellett kétségtelenül nem lesz olcsó és emellett *rövid idő alatt* vissza kell azt fizetnünk.

Tehát pénzügyileg mindenesetre igen súlyos megterhelését jelenti közgazdasági életünknek és államháztartásunknak. A nagy áldozatot azonban meg fogja nekünk érni abban az esetben, ha a külföldi kölcsön csakugyan partra húz bennünket és megadja a lehetőségét annak, hogy gazdasági erőnket szilárd alapon teljesen kifejtthessük.

A tervezett szigorú ellenőrzése költségvetésünknek szabad mozgásunkat kétségtelenül erősen korlátozza, káros hatású beavatkozásokra nyújt alapot állami életünk minden vonatkozásába és így szuverenitásunkat érzékenyen érinti. Emellett kaput nyit a belügyeinkbe való politikai irányú beavatkozásokra is, ha nem is nyíltan avagy közvetlenül, de leplezetten és kerülő utakon, amint ezt a kisentente vezető férfiainak ismételt nyilatkozata világosan mutatja. Ez a suba alatt történő befolyásolása politikai életünknek még sokkal nagyobb veszedelmekkel járhat, mint a nyílt beavatkozás. Attól azonban nem lehet tartani — bár az októbristák és szociáldemokraták ezt nagyon szeretik hirdetni —, hogy az entente a kölcsön fejében az októbristákat avagy a szociáldemokratákat, avagy egyéb radikális forradalmi elemeket fog a nyakunkra ültetni. Ez lehet a Benesék követelése, avagy titkos célja, de a kölcsönt adó pénzpiac részéről legfőljebb a negatív föltételek között szerepelhet, amint erre az osztrák kölcsön körül törtétekből föltétlenül következtetni lehet. Mert afelől nem lehet kétség, hogy a pénzükre óvatosan vigyázó kapitalisták Batthyány Tivadar sokszor megénekelt szakállára, Pikler vagy Rothenstein szélsőszociáldemokrata képviselők, avagy Veér Imre köztársasági bajnok girójára egy papírfillérnyi kölcsönt sem adnak. Ha csak a legkisebb kilátás volna is arra, hogy az a forradalmi társaság, amely oly szakavatottan és sikeresen készítette elő a magyarországi bolsevizmust, még egyszer uralomra juthat hazánkban, az óvatos pénzpiac azonnal bezárná orrunk előtt pánccszekrényeit. Aki tehát a kölcsönnel kapcsolatban akár a belföldön, akár a külföldön az emigránsok, az októberi forradalmárok visszahozatalát és a szélső elemeknek a magyar belpolitikában való térfoglalását követeli, az tulajdonképen a kölcsönt komolyan nem akarja, hanem ellenkezőleg azt elgáncsolni óhajtja. Benesék és itthoni szövetségeseiknek a kölcsönbe kapaszkodó, nagyon is átlátszó politikai taktikázását tehát könnyű visszaverni, de mindenesetre a kormánynak és a közvéleménynek egyaránt nagyon éberem kell őrködni afelett, hogy a kölcsön leple alatt ellenségeink ne fonhassanak belpolitikai hurkot a nyakunk köré.

Kevesebb szó esik a kölcsön esetleges gazdasági föltételeiről és az is, ami esik, egyelőre inkább burkolt formában, szelidképű jótanácsok alakjában jelentkezik. Pedig erre nagyon jó lesz vigyázni, mert ezen a téren adhatjuk meg leginkább az árát a

külföldi kölcsönnek és itt vannak elrejtve a legsúlyosabb és a legveszedelmesebb ellenkövetelései a kölcsönnek. Tudvalevő, hogy Benesék kezdettől fogva mindent elkövettek a kölcsön elgáncsolására. Most azonban, amidőn látják erőfeszítésük esetleges sikeretelenségét, a kölcsön merev ellenzésével kezdenek felhagyni és kerülő úton próbálják vagy elgáncsolni, vagy pedig igyekeznek abból maguknak minél nagyobb hasznot húzni, illetve annak kapcsán nekünk minél nagyobb károkat okozni. Ismeretes Csehországnak az a követelése, hogy iparcikkei előtt nyissuk meg korlátlanul határainkat és hagyjunk fel iparunk fejlesztésével. Támogatja a cseh követeléseket a nagyentente ama törekvése, amely az oktalanul szétroncsolt dunavölgyi monarchiát legalább gazdaságilag szeretné helyreállítani. Ebben a szorosabb gazdasági kapcsolatban a nagyentente nekünk a nyerstermelő *agrárállam* alacsonyabbrendű szerepét szánja, amely hivatva lenne elsősorban Csehországot és azután Német-Ausztriát nyerstermékekkel ellátni és egyben ez országok ipari fölöslegei számára biztos piacul szolgálni. Csehországgal és Ausztriával szoros gazdasági kapcsolatba belekényszerítve, helyzetünk még sokkal gyarmatibb lenne, mint a volt monarchia keretében. Hogy ennek *szociális* és *gazdasági* szempontból, nemkülönbön *kulturális* tekintetben micsoda sülyedés lenne a következménye, azt nem szükséges bővebben fejtegetnünk. Ez olyan *capitis diminutio* lenne, amelyet semmiféle külföldi kölcsön kedvéért magunkkal szemben elkövetnünk nem szabad. Mi szívesen lépünk szorosabb gazdasági kapcsolatba az utódállamokkal, de csak *mindannyival egyidejűleg*, hogy ne csak mi váljunk piaccá, de a mi iparunk és kereskedelmünk is piacokat nyerjen kelet felé. Ily formában ez a szorosabb kapcsolat mind gazdasági, mint nemzeti szempontból reánk nézve csak előnyös lenne. A csehek esetleges *egyoldalú gazdasági* követeléseit tehát — bármennyire támogassa is azokat a nagyentente — a leghatározottabban vissza kell utasítanunk, annál is inkább — és ez álláspontunknak igen nagy erőssége —, mert iparunk tönkretétele lehetetlenné tenné gazdasági megerősödésünket, sőt olyan gazdasági és szociális krízisbe kergetne, amely *a kölcsön visszafizetését a legkomolyabban veszélyeztetné*.

Amint látjuk tehát, a külföldi kölcsön a különböző föltételek veszedelmes szirtjei között vezet el és az út mérges tövisekkel van kirakva. Nagyon kell vigyáznunk, hogy túlságos drága árat ne fizessünk érte, mert akkor cseberből vederbe jutunk.

A kölcsön hasznossága szempontjából nagyfontosságú az is, hogy azt mire és hogyan használjuk föl, mert ettől függ, hogy tartós módon szanálóan fog-e hatni, avagy tisztán időlegesen enyhítő injekció lesz, amely után fájdalmaink csak még nagyobbakká válnak. A magyar kormány mintegy 650 millió aranykorona kül-

földi kölcsön föl vételét tervezte. Ebből elsősorban államháztartásunk egyensúlyának hosszabb időre való biztosítása vált volna lehetségessé, de maradt volna még jelentékeny összeg beruházásokra is, amelyekkel állami üzemünket jövedelmezővé tudtuk volna tenni és egyben gazdasági életünk föllendülésének általános előfeltételeit is megteremthettük volna (talajjavítás, vízlecsapolás, csatornázás, erdősítés, útépités, lakóházak építése stb.). Ismeretes azonban, hogy a Népszövetség pénzügyi bizottsága csupán 250 millió aranykorona kölcsön folyósítását hozta javaslatba, még pedig *kizárólag* arra a célra, hogy a magyar *államháztartás egyensúlya* két és fél évre föltétlenül biztosíttassék, hogy így a magyar pénzügyi kormányzat módjában legyen ezen kíméleti idő alatt megfelelő adóztatási intézkedésekkel az államháztartás rendjének végleges biztosítása. Fájdalom tehát, a külföldi kölcsön segítségével csupán az államháztartás *mechanikus* egyensúlyának helyreállítását tudjuk elérni, de ezt is csak úgy, ha magunk is rendkívüli erőfeszítéseket teszünk, ellenben külföldi kölcsönt közvetlenül az állam nem kap arra a célra, hogy a magyar gazdasági életet lendületbe hozva, az államháztartás egyensúlyát organikus alapon szilárdan megteremtse. Remélhető azonban, hogy a magyar magángazdaságnak sikerülni fog a külföldi tőkét bekapcsolni életrevaló vállalatainkba, mihelyt pénzünk értékének megszilárdítása valóra válik. E tekintetben Ausztria példája reménykeltő. Ismeretes ugyanis, hogy a szanalási akcióval párhuzamosan Ausztriában megindult a külföldi tőke érdeklődése az osztrák ipari papirosok iránt, amelyeknek árfolyama stabil korona mellett is rövidesen átlagban ötszörösre emelkedett.

Nincs kizárva az sem, hogy a magyar állam a pénzügyi kölcsönön kívül később még egy beruházási kölcsönt is fog kapni. Ha sem ez, sem a külföldi tőke érdeklődése magángazdasági vállalataink iránt be nem következik, tehát gazdaságilag nem tudjuk erőteljesen alátámasztani a pénzügyi szanalási munkálatát, félni lehet attól, hogy a külföldi kölcsön elfogytával államháztartásunk újra zavarokba juthat. Mindenesetre törekednünk kell bevételeink tervszerű fokozásával és kiadásaink csökkentésével arra, hogy a külföldi kölcsönt a két és félévi deficit — úgy, amint ezt a tervezet számításba vette — föl ne eméssze és így abból a későbbi időkre is maradjon. Időközben helyre kell állítanunk a belföldön is az állampapírok iránt megrendült bizalmat, hogy szükség esetén kölcsönt tudjunk fölvenni a belföldön is.

Sokan voltak, különösen a kölcsön eszméjének fölvetése idején, akik a külföldi kölcsönt csodaszernek hitték, amely minden bajunkat egymagában és egycsapásra meggyógyítani képes és minékünk semmi mást nem kell tennünk, csak a kölcsönt elfogadnunk. Ez a keleti kényelmünkből folyó optimizmus teljesen

tevesnek bizonyult és ma már mindenki tisztában van azzal, hogy a külföldi kölcsön, amelynek összege oly csekélyre zsugorodott össze és amely így a megoldásra váró feladatok tömegéhez képest vajmi jelentéktelen, önmagában véve nem képes a gyökeres szanálás létrehozására. A kölcsön által nyújtott kétségtelenül értékes támogatás mellett föltétlenül szükség van saját erőink minél teljesebb megfeszítésére és egy *konceptiózus, szerves gazdaságpénzügyi program alapján való tervszerű* munkálkodásra, ha a pénzügyi és gazdasági életünket újra szilárd alapokra kívánjuk fektetni, amely azután lehetővé teszi majd, hogy a kölcsön elfogy tavai saját lábunkon tudjunk tovább járni.

Az eddigi egyoldalú fiskális pénzügyi politikát, amely főképpen a nem éppen szerencsés adópolitikában merült ki, föl kell hogy váltsa egy gazdaságpénzügyi politika, amely nem csupán az államháztartás egyensúlyának mechanikus helyreállítását tűzi ki feladatául, hanem az infláció, a pénz értékcsökkenése következtében beteggé vált gazdasági életünk tervszerű gyógyítását is programjába veszi, hiszen enélkül az államháztartás egyensúlyát is csak átmenetileg lehet helyreállítani.

Ne feledjük, hogy a papírpénz stabilizálásától még nagyon hosszú út vezet a régi jó pénzhez: a rövidlejáratú hitelek útján forgalomba bocsátott aranyértékű utalványhoz és így a papírpénz értékének stabilitása — bár automatikusan bizonyára jótékonyan fog hatni az egész gazdasági szervezetre — a betegségeket *meg* nem fogja szüntetni.

Szükség lesz tehát többek között *megfelelő hitelpolitikára*, amely tönkretett államhitelünket — a múltak nagy bűneinek reparálásával — különösen a belföldön újra talpraállítja és ezzel a modern adóztatásnak egyik legmegfelelőbb, a termelő tőkét leginkább kímélő eszközét adja vissza a pénzügyi kormányzat kezébe. A magánhitelt is a valorizáció szilárd alapjára kell helyeznünk, ha a takarékossgot fejleszteni, a tőkeképződést előmozdítani és a megrendült bizalmat pénzünk iránt tőkéletesen helyreállítani akarjuk. Ma már a falusi bakter is tisztában van azzal, hogy a legnagyobb fedezet sem ér egy fabatkát sem, ha a kölcsön vagy betét értékében (jószágvásárló erejében) lehetőleg *megrögzítve* nincsen, és ha — bár formailag azonos —, de vásárló erő, jószágérték tekintetében változó pénzjegyben is visszafizethető. Vegyen erről tudomást a pénzügyi kormányzat is és vonja le az ebből önként adódó következtetéseket.

A termelés és a takarékos fogyasztás szempontjai által irányított export- és importpolitika szintén sokat tehet gazdasági megerősödésünkre, kereskedelmi mérlegünk megjavítására és így pénzünk külföldi árfolyamának megszilárdítására.

Döntő fontosságú a többtermelés előmozdítása és a keres-

kedelem föllendítése egyrészt az útbanálló akadályok elhárításával, másrészt céltudatos, irányító és támogató intézkedésekkel.

Adópolitikánkat is az adott helyzethez kell szabni. Amíg a véglegesen stabil pénz révén gazdasági életünk teljesen egyensúlyba nem jön, hasztalan próbálkozunk kivetésszerű személyi jövedelmi- és vagyonadókkal. Ezek nem sokat hoznak a konyhára a folyton ingadozó jövedelmek és vagyonok mellett nagy igazságtalanságokra vezetnek és kivetésük, valamint behajtásuk óriási tisztviselő-apparátust igényel. Ehelyett egyelőre az *egyszerűbb* adóztatási formákhoz kell visszatérnünk, már a pénzügyi adminisztráció roppant terhének csökkentése érdekében is. Vissza kell térnünk a hozadéki, fogyasztási, a forgalmi adókra, illetékekre, vámokra és adórendszerünknek súlypontját ezekre kell helyezni. Törekednünk kell régi adóinknál lehetőleg az aranyparitás-elérésére, amire bennünket a szanalási programm amúgyis kötelez. Ez azonban korántsem jelent nagyobb közterhet a mostanánál, amidőn a közvetlenül fizetett köztartozások átlagos összege egy főre csupán 25 aranykorona a békebeli 50 koronával szemben, mert közvetve: az infláció és a különböző elárúsítási és kiviteli korlátozások útján az egyesek jóval erősebben vannak megadóztatva, mintsem gondolnák. Az adóteher tehát nem lenne nagyobb, csak az adóztatás válnék az egész vonalon *közvetlenné* és *nyílttá*. Ne próbálkozzunk új adónemekkel, hanem igyekezzünk javítani és tökéletesen végrehajtani a már meglévőket. Szüntessük meg az adóztatás terén jelentkező kaotikus állapotot és jogbizonytalanságot, amely a hirtelenül készült törvények és rendeletek természetes következménye. A gazdasági élet igen súlyos terhet arányos és igazságos adóztatás, valamint pénzügyi jogbiztonság mellett könnyebben visel el, mint a látszólag kisebb adóterhet igazságtalanságokkal és jogbizonytalansággal súlyosbítva. Likvidálni kell továbbá, még engedmények árán is, a régi adótartozásokat, hogy az adminisztráció egész erejét a folyó adóztatásra fordíthassa. Nem az adókulcsok emelése eredményez több bevételt, hanem a jó végrehajtás, a pénzügyi adminisztráció tökéletessége.

A kiadások apasztását nagy mértékben szolgálná a személyzeti kiadások csökkentése. De ez csak úgy vihető keresztül, ha gyökeres *szervezeti* változtatásokat teszünk, azaz megszüntetjük a túlzott centralizációt, a cél nélkül való aktagyártást és visszadjuk a minisztériumokat igazi hivatásuknak, tehát nem adminisztráltatunk velük végső fokon apró-cseprő konkrét ügyeket, hanem a minisztériumokat rendeltetésüknek megfelelően kormányzati feladatok ellátására szervezzük át. Feladatkörüket a gazdasági és a pénzügyi politika irányítására, a törvények és rendeletek szakavatott és gondos készítésére, elvi kérdések eldönté-

sére, a közigazgatás általános irányítására és a helyszínén való ismételt szigorú ellenőrzésére kell szorítani, a tulajdonképeni adminisztrációt pedig az alsó és középfokú hatóságokra kell bízni.

*

A külföldi kölcsön végcélja tulajdonképen pénzünk stabilitása az államháztartás egyensúlyának helyreállítása, illetve a bankóprés beszüntetése útján. Hiba volna azonban, az osztrák példát követve, a külföldi, kölcsön nyújtotta külföldi fizetési eszközöket és az önálló jegybank aranyértékeit arra használni fel, hogy *papírpénzünk* értékviszonyát a külföldi nemes pénzekhez *megmerekítsük*. Ez *látszatstabilitást* eredményezne csak, amely esetleg ellentétben állhat a forgalomban lévő pénzjegy mennyiségével, a kereskedelmi és a fizetési mérleggel, a pénz belső vásárlóerejével és így csupán *mesterséges rögzítést* jelentene, amely rövidesen felborulhat, mihelyt elfogy a külföldi kölcsön és nem tudunk többé ennek mankójára támaszkodni. A külföldi fizetési eszközöket inkább arra használjuk fel, hogy pénzünk külföldi árfolyamától minden *mesterséges spekulatív* befolyást távol tartunk és így annak kialakulására csupán a *reális* gazdasági tényezők hatását engedjük meg. A korona nagyobb arányú és a spekuláció érdekeit szolgáló kilengéseit meg kell akadályozni, különben pedig hagyni kell, hogy a korona lefelé és *fölfelé* egyaránt hullámozva, találja meg azt a természetes színvonalat, ahol *aztán* szilárdan megállhat.

Ajtay József.

AZ »EGYKE« OKA ÉS ELLENSZEREL

(A »TÁRSADALOMTUDOMÁNY« körkérdése.)

A magyarországi egyke számszerű hatása ma még jelentéktelen. Nem is ez, hanem e népbetegség epidémiás természetűe késztet arra, hogy e kérdést napirendre tűzzük. Népünk az anyagi és szellemi műveltség bizonyos fokán éppúgy hajlamos az egykére, mint a már szinte lassú halálra ítélt francia nép. Nem szabad bevárunk, hogy a ma még elszigetelt magyar egyke is országos nyavalyává fajuljon.

A magyar faj rekreációjának amúgy is ezer akadály van. Az ország gazdasági élete maga az állandósult válság, a nemzet régi híres vonzóerejét megtörte a megcsonkítás és megalázás. A háború előtti 35-ös születési átlag 29-re sülyedt s javulásra semmi kilátás.

Az egyke felé tehát nem ok nélkül fordult újabban a tudományos világ érdeklődése. Egy érdemes monográfia két évvel ezelőtt az egyke egész veszedelmét feltárta, de az orvosser megjelölésével a közvélemény nagy részét szemben találta magával. A vita, amely nyomában támadt, mellékvágányra vitte a kérdést. Mert nyilván nem az a probléma magva, hogy vajjon csupán a katolikus hitelvek alkalmasak-e az egyke gyengítésére, vagy a protestáns vallásoknak is megvan ez a hatásuk?

Úgy éreztük, hogy tartozunk vele népünknek is, tudományos életünknek is, hogy a vitát a helyes mederbe tereljük vissza s a tudományos közvélemény kialakulását a magunk részéről is elősegítsük.

Evégből megkérdeztük azokat, akik hivatásuknál, vizsgálódásaiknál fogva hivatottak annak megvitatására, hogy vajjon

1. mi az egyke voltaképeni oka?
2. meg lehet-e az egykét szüntetni s ha igen, mi módon; végül
3. ha nincs ellene orvosság, hogyan lehetne terjedésének gátat vetni?

Körkérdésünk kétségtelenül sok érdekes gondolatot vet fel színre. Az egyke anyagi motívumai és etikai természete között a határvonal élesen kidomborodik s nyilvánvalóvá lett az utóbbinak domináló fontossága. A hozzászólások tudományos tárgyila-

gosságát mutatja, hogy ámbár úgyszólván valamennyi válasz hangsúlyozza a baj orvoslásának nehézségeit, a teljes pesszimizmus hangja még ott sem jut szóhoz, ahol az orvoslás helyett már csak a baj elszigetelését tartják lehetőnek.

Mielőtt átadnók a szót azoknak, akik a szóban forgó nagy nemzeti érdekre való tekintettel szívesek voltak értékes nyilatkozataikkal megtisztelni, megjegyezzük, hogy még nem tekintjük e fontos kérdést részünkről elintézettnak s szívesen visszatérünk rá, ha új nézőpontból alkalmunk nyílik a kérdés eddig még tisztázatlan oldalát megvilágítani.

BUDAY LÁSZLÓ.

I.

Az egygyermek-rendszer okai mai kiterjedésükben már sokkal komplikáltabbak, hogysesem azokat egy-két tényezőre lehetne visszavezetni. Mindenekelőtt utalnom kell arra, hogy nemcsak a kisbirtokos társadalmi osztálynak a betegsége ez, hanem a jobb módú középosztályé és a tisztviselő-elemé is; továbbá, hogy ha nálunk a protestáns községekben jobban érezhető is, mint a katolikus falvakban és ha Németországban szintén ugyanilyen irányú is a mozgalom, Franciaországban mégis a legkirívóbb példáját látjuk az egyke-rendszernek, amelyet ott határozottan a Code Napóleon teremtett meg és első megjelenésében mindenesetre birtokpolitikai oka volt.

Nem hiányzik, főleg a kisbirtokosság sorában ez az ok nálunk sem. Sőt valószínű, hogy ez képezte a kiindulópontot az egyke-rendszerre a jobbágy-rendszer eltörlése után, amikor a paraszt a független kisbirtoknak eldarabolása ellen kezdett védekezni a gyermeklétszám korlátozásával. Ebben a védelemben azonban már rég célhoz jutott anélkül, hogy az egygyermek-rendszer megszűnnék, sőt igen gyakori azoknak a birtokváltozásoknak a száma, amelyek most már azért következnek be, mert az egyetlen örökös idő előtt meghalt és a birtokpolitikai célt, hogy t. i. a föld a család kezében maradjon, a szülők nem érik el.

A mezőgazdasági művelés újabb helyzetében (függetlenül a most szokatlanul magas áráktól) már a legritkább esetben volna indokolt a gyermekáldástól azért tartani, hogy a birtok szét ne aprózódjék, mert a második, harmadik örökösnek még mindig jutna föld a családi birtokból, vagy a faluban.

A birtokpolitikai ok lassan elhalványult a szokásszerű ok mellett, amely mint erkölcsi felfogás, mint divat szerepel, s amely mellett némely vidéken a menyecske szégyenkezik, ha házasságá-

nak első éveiben gyermeke születik, még inkább szegyenkezik, ha a bölcsőnek az elsón kívül második lakója is akad. Az egygyermek-rendszernek határozott földrajzi irányokban való terjedése szintén amellet szól, hogy az egyforma szokásokkal összekötött nép hajlik rá, függetlenül az egyforma birtokpolitikai helyzettől. És ha meggondoljuk, hogy a birtoktalanok között az egygyermek-rendszer jóformán egyáltalán nem dívik, sőt itt bőséges gyermekáldást tapasztalunk, rá kell jönnünk, hogy az egygyermek-rendszernek csak kezdeti stádiumában vannak birtokpolitikai okai, később inkább társadalmiak, a szülői hivatás helytelen értelmezése és a szokás által befolyásolt nőnek hiúsága.

II.

Minthogy így nagy általánosságban, helyi kivételek leszámításával, inkább népbetegséggel, mint birtokmegosztási bajokkal állunk szemben, az egyke orvoslására is ezen az utóbbi ponton kell keresnünk a módot. Az egygyermek-rendszerbe berögződött nép erkölcséinek és szokásainak átalakításáról volna szó, amely a legnehezebb munka, mert a megszokás és a szegyenkezés ellen igen nehéz küzdeni. Nem is lehet a kérdésbe olyan módon beleavatkozni, hogy az egy gyermekkel bírót gáncsoljuk vagy kifogásoljuk, hanem csakis az ellenkező irányban: a többgyermekűeknek rendszeres és tudatos kedvezményezése által.

Amint korábbi munkáimban említettem, e tekintetben különösen súlyt helyeznék a kitüntetésekre, amely külsőségek a néplélekhez legközelebb férköznek. Minél több hatósági kitüntetés, ünnepies megdicsérés éri a legtöbb gyermekű családot, annál nagyobb a valószínűség, hogy az esetleges csúfokodásból irigykedés válik. Növekszik ez az irigykedés akkor is, ha nem nagy, de látszatra mégis tetszetős pénzbeli kedvezmények érik a többgyermekűt, nevezetesen: az adónak lejjebbszállítása, stb.

Az államra vagy a községre nézve, amelyek az ilyen kitüntetésekre vagy adóelengedésekre vállalkoznak, nagy anyagi terhet ez nem jelent. Viszont a faluban az irigységet s ugyanazon kedvezmény elérésére irányuló kívánságot erősen felszítják. Franciaország nem hiába kísérletezik a háború óta újból ilyen módszerekkel. Lassan hatóak ezek, de nálunk még senki sem próbálta meg és így a. lassú, de biztosan elkövetkező eredményeket sem láthattuk s ezért nem szabad azokat vaktában előre lekicsinyelni.

Minthogy azonban az egygyermekűeknél néha csakugyan kicsiny a birtok arra, hogy többen osztozzanak rajta, főleg az egykés falvakban kellene olyan népies iparágakat szervezni, amelyek vagy egész évi, vagy téli keresettel az arra szorulóknak jöve-

delmét pótolják. A birtokpolitikai ok ezzel meg volna szüntetve, a társadalmi szokás ellen azonban a fentemlített lassú, de szívós munkával lehet csak küzdeni. Sohasem szabad eközben abba hagyni a küzdelmet azok ellen a gyermekáldást elhárító *bűnös* eszközök ellen, amelyekre eddig összes hivatalos védekezésünk szorítkozott, de ezt is nagyon hiányosan tette, mert csak a magzat-elhajtások ellen tartalmazott határozott tilalmakat, s néhány óvószer használata ellen lépett föl lanyha erővel. A bábákat sokkal szigorúbb felügyelet alatt kell tartani, minden bűnös üzeműket a legszigorúbban megtorolni; viszont rendelkezésre kell bocsátani elég anyagi forrást arra, hogy az ellenkező irányban viszont külön jutalomösszegeket kapjanak minden második, harmadik, stb. gyermek világrahozásánál s életbentartásánál. Az egyke-kérdéssel látszólag nem függ szorosan össze a csecsemőhalandóság ellen való küzdelem, hiszen az egykes falvakban nem a nagy csecsemőhalandóság miatt kevés a gyermek, hanem azért, mert kevesen születnek. Az ország népességi erejének fejlesztése szempontjából azonban a kettő nagyon is kapcsolatos, s minden egykeakció végeredményben mégis oda irányul, hogy ne csak a többet szülő, hanem a többet fölnevelni tudó anyák számát növeljük. A csecsemőhalandóság leküzdése s a csecsemőgondozás javítása terén fönálló kívánalmak annyira közismertek, hogy azokról itt nem kell többet beszélni.

III.

A fentiekben jeleztem, hogy milyen kísérletek lehetnek alkalmasak az egyke ellen való küzdelemre. Hogy ebben a küzdelemben az államon kívül milyen társadalmi szervek, milyen csoportosításban és mértékben vesznek részt, az a részletes kidolgozás-dolga. Abból a gondolatból azonban, amelyet a III. kérdés sejtet, nem szabad kiindulnunk, hogy t. i. az egyke egyáltalán nem volna orvosolható. Ha pedig valaki ezt mint vitán kívül álló tételt tartja szem előtt, akkor nem is foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy hogyan lehetne a terjedésének gátat vetni. Addig ugyanis, amíg bizonyos területeken az egygyermek-rendszer dívik, anélkül, hogy ez a nép anyagi romlását okozná, addig mindig csábító lesz a szomszédságra, következképen továbbterjedése ellen kordont nem lehet húzni.

JÁVORNÉ MISKOLCZY SZIGYÁRTÓ GIZELLA.

Az „egygyermekrendszer“ hazánknak oly fontos, megoldásra váró problémája, hogy ezzel intenzíven foglalkozni elsődrendű állami érdek, mert veszedelmesebb, kártékonyabb hatású a világháború rettenetes pusztításainál, s bár ott is legtöbbet vesztett a magyar faj, ez sokszorosán felülmúlja azt. Végtelenül sajnálatos, hogy még mindig nincs e kérdés annyira az érdeklődés központjában, mint amennyire fontosságánál fogva lenni kellene, hiszen a mohácsi csatában nem hullott el annyi magyar ifjú, mint amennyi egy év alatt nem születik meg Tolnában, Baranyában, a Sárközben és Ormányságban! A vele foglalkozók közül pedig igen sokan tendenciózusan kezelik e kérdést, s tőkét igyekeznek belőle kovácsolni egyes vallásfelekezetek, vagy foglalkozási ágak ellen. Egyetemes betegség ez, mely ellen védekezni, megdöbenni és kétségbeesni minden hazáját szerető magyar embernek szent kötelessége.

Hogy hazánkban éppen a magyar fajt, s annak legtisztább ágát, a református magyar népet támadta meg leginkább s pusztítja legjobban, éppenséggel nem jelenti, hogy más vallású és fajú népnél ismeretlen jelenség lenne. Amint pusztítja ez a római katolikus franciát s az ág. hitv. evangélikus erdélyi szászot, úgy megvan ez a magyar középosztálynál éppenúgy, mint a római katolikus vallású iparosoknál és kisbirtokosoknál — és nincs meg a református magyar uradalmi cselédekénél! Legjobban pusztít — felekezetkülönbség nélkül — a kisbirtokosoknál, s ennek egyik fő, de éppenséggel nem kizárólagos oka a földbirtok egy kézen maradása. Az úrbéri elkülönzés óta nincs meg a földbirtokszerezés lehetősége, s a hatalmas kötött birtokok közé ékelt, az ipari pályától idegenkedő népünk retteg a gondolatától, hogy 6—8 holdnyi birtoka — csak 2—3 részre szakítva is — gyermekei megélhetését nem biztosítja. Községünk két leggazdagabb — véletlenül több gyermekkel megáldott — családja a birtok elosztása következtében a folyó évben lett szerény anyagi helyzetben levő családdá. A földbirtokreform, melytől e tekintetben is sokat vártunk, inkább elkeseredést, megdöbbenést eredményezett, mint gyógyító hatást.

Ugyancsak a megélhetés nehéz volta, a gyermeknevelés súlyos gondja a kórokozó a középosztálynál is, s itt végtelenül káros hatású, szinte helyrehozhatatlan hiba volt a családi pótlék előbbi rendszere, amikor a törvényhozás adott tápot a gondolatnak, hogy három gyermeket köteles csak a szülő fölnevelni, ehhez segédkezet nyújt az állam is, de éppen ott, ahol fokozott mértékben lett volna szükség a támogatásra, a 4—6 stb. gyermeknél már meg-

vonta azt. Az uradalmi cselédeknél, ahol a dolgos két kar a megélhetést előmozdítja, nincs „egyke“; nincs az ormánysági, sárközi magyaroknál sem.

Oka, illetve előmozdítója volt régebben az „egyke“ katonaszolgálatbeli kedvezménye, újabban a kényelemszeretet, a korán nősülés és férjhezmenés lehetősége, s különösen a háború óta örült módon terjedő fényűzési, cifrázkodási vágy is.

Orvosolni nem lehet e bajt, vagy legalább is nagyon bajos. Szép szó nem használ semmit, meggyőzés lehetetlen. Csak a földhöz juttatástól, a földbirtokszerzés lehetőségétől, s népünknek az ipari pályára való terelésétől lehet kedvező hatást remélni. Több gyermeknél fokozott és lényeges adókedvezmény, felsőbb támogatás, anyagi segítség, erkölcsi elismerés, ha meg nem szüntetné is a bajt, de javítana a helyzetet.

Megakadályozni azáltal lehetne, ha a földbirtokot egy gyermek nem örökölhetné egészben. Drasztikus kúra lenne, szinte félve írtam le e sort, de meg kell lenni, mert ahol 40—50 év alatt teljesen kipusztítja ez epidémia a nemzetfenntartó magyar fajt, borogtás helyett kést kell alkalmazni.

Ismétlem, amin kezdtem, oly rettenetes e baj, oly pusztító hatású, hogy igen sürgős és komoly megfontolást igényel az államhatalom részéről is. Ennél fontosabb problémája ma nincs Csonka-Magyarországnak! Foglalkozni vele azonban csak szeretettel szabad, de foglalkozni kell, mert minden esztendőben annyi a fogyás, amennyi a négy és fél éves világháború összes vesztesége volt!

KOVÁCS ALAJOS.

Már a háború előtt sokat foglalkozott a statisztika és a társadalomtudomány nálunk is, külföldön is az „egyke“ kérdésével, melyet csak mi nevezünk ilyen röviden, külföldön a probléma neve általában „a születési arány csökkenése“, vagy „a gyermekszám korlátozása“. Tulajdonképen nálunk sem az egykéről van szó, mert hiszen a statisztika beigazolja, hogy még ott is, ahol az egygyermek-rendszer legjobban el van terjedve, jóval több esetben születik két vagy több gyermek a házasságokból, mint egy. Baranyában például, amely megyét általában az egyke főfészkének szoktuk tekinteni, az 1909—1912. években megszűnt 3749 házasság közül 492-ből egyáltalán nem született gyermek, 506-ból csak egy gyermek született, ellenben 596-ból született két gyermek és 2157-ből, tehát a házasságok nagy többségéből, két gyermeknél is több. A baj azonban abban van, hogy a több gyermekes házasságok aránya Baranyában sokkal kisebb, mint az ország átlagában

és természetesen a legtöbb vármegyében. Ez egyúttal a születési arány általános számát is leszorítja és végeredményben a szaporodásra is igen erősen érezteti hatását.¹ Az egyke csak a végső foka a gyermekszám korlátozásának, de a közbeeső fokozatoknak is éppen olyan pusztító hatásuk van a népesedésre, mint az egykének; a szaporodásra nézve ugyanis számszerűleg teljesen mindegy, hogy 6 helyett születik 5, vagy 2 helyett 1 gyermek. A küzdelmet tehát nem csupán az egyke ellen kell folytatnunk, hanem általában a gyermekszám szándékos és túlságos korlátozása ellen. S ha már a háború előtt fontosnak ismerték fel ezt a kérdést, mennyivel fontosabb ez most, amikor a háború veszteségeit is pótolni kellene a normális szaporodáson felül.

Ezzel szemben azt látjuk, hogy a születési arány most jóval alacsonyabb, mint a háború előtt volt; alacsonyabb még annál a számnál is, amelyet indokolna a nemzőképes férfiak számában a háború miatt beállt nagy hiány. Azt jelenti ez, hogy a gyermekszám korlátozása és az egyke elterjedése ma nagyobb, mint a háború előtt volt. Ahelyett tehát, hogy a háború mérhetetlen veszteségét pótolnák, még a háború előtti normális szaporodást sem tudjuk elérni, mert a gyermekszám korlátozása a születési arányt nagyobb mértékben csökkentette, mint amilyen mértékben a halálzási arány javult.

Hogy a háború után, a mostani nyomorúságos gazdasági és lakásviszonyok között, amikor különösen a városi szülők legnagyobb részének valóságos csapás egy gyermek érkezése, sokan korlátozzák a gyermekszülést, ezt könnyen meg lehet érteni. A mostani gyermekkorlátozásnak, vagy nevezzük röviden: egykének, elsősorban gazdasági okai vannak. A háború előtt azonban, akár-hogy szépítsük a dolgot, elsősorban erkölcsi okok idézték azt elő; a nők részéről hiúság, a megöregedéstől és a gyermekneveléssel járó munkától, gondtól való félelem, a kényelemszeretet s mindezek okozója: a vallásos hit hiánya. A férfiaknál viszont az anyagi önzés, hogy minél több maradjon meg a vagyomból saját élvezetükre, s csak másodsorban a gyermek érdeke: hogy minél kevésbé aprózódjék el a birtok s minél inkább megtartsa a család a standard of life-t. Ezt bizonyítják azok az adatok, amelyek azt mutatják, hogy minél több valamely vidéken a kisbirtokos parasztság, s minél kevesebb a cselédség és a birtoktalan gazdasági munkáselem, annál kisebb a születési arány.² Minthogy nálunk felekezetiileg vegyes vidékeken a protestáns parasztság között rendszeren több a birtokos, mint a katolikus parasztság között, majd-

¹ L. e sorok írójának „Az egyke és a népszaporodás” című, a Magyar Statisztikai Szemle 1923. évi 3—4. számában megjelent tanulmányát.

² L. Schneller Károly: Születési arány és vallásfelekezet c. értekezését. Pécs 1923.

nem mindenütt nagyobb a születési arány a katolikusoknál, mint a protestánsoknál, különösen a reformátusoknál. Ez ejtette jó-hiszemű tévedésbe például Pezenhoffer Antalt, aki „A demográfiai viszonyok hatása a népesedésre“ című munkájában majdnem kizárólag a vallási különbségnek tudja be az egyke különböző fokú elterjedését. Valószínű, hogy ebben is van valami. Én igen nagy jelentőséget tulajdonítok ebben a tekintetben a gyónás intézményének, amely a katolikus nőt sok esetben visszatartja a mesterséges gyermekkorlátozástól, míg a protestánsoknál hiányzik ez a köznépet nagy mértékben fegyelmező és büntől visszariasztó vallási eszköz. A fő különbséget azonban mégis a két felekezet gazdasági helyzetének különbsége adja meg, de ebből nem szabad azt következtetni, hogy az egyikét főképpen gazdasági okok idézik elő, mert a birtokos vagy birtoktalan állapot csak *magyarázza*, de nem *okozza* az egyikét. Azok az erkölcsi defektusok ugyanis, melyeket fentebb mint az egyke előidézőit megjelöltem, a birtokos osztálynál sokkal sűrűbben jelentkeznek, mint a birtoktalan osztálynál s itt aztán a vallásnak csak annyiban van szerepe, hogy milyen ellenállást képes kifejteni ezekkel az erkölcsi defektusokkal szemben. Sajnosan látjuk éppen Pezenhoffer adataiból, hogy a katolicizmusnak sincs meg ezekkel szemben mindenütt az ellenállóereje (I. baranyai magyar és torontáli német katolikusok).

Ha tehát az egyikét alapjában véve erkölcsi okok idézik elő,, véleményem szerint főképp erkölcsi eszközökkel kell küzdeni ellene. Az egyikével fertőzött nép lelkivilágát kell átalakítani. Ez leginkább a papok és a tanítók feladata, de nagy szerepe lehet ebben a tekintetben a népies propagandairatoknak, amelyek az egyikének nemcsak a szülőkre, de magukra a gyermekekre hátrányait ismertetik meg s fölkeltik a vágyat a gyermek, a minél több gyermek után. Az állam maga is sokat tehet abban az irányban, hogy az egykés vidékeken a felfogás megváltozzék. A törvényhozásba be kell vinni a faj védelem gondolatát: előnyben kell részesíteni mindenütt a többgyermekes családot és az ebből származó gyermeket és hátrányossá kell tenni a helyzetét az egykés családoknak és magának az „egyké“-nek. Itt különösen adókedvezményekre gondolok és az örökösödési jog gyökeres megváltoztatására olyanformán, ahogy azt Schneller Károly ajánlja.³ Ha az egykés család minduntalan anyagi hátrányt szenved egykésége miatt, tehát éppen azt az anyagi előnyt nem éri el, amire a gyermekkorlátozással törekedett, lehetetlen, hogy ne igyekezzék a helyzetet előnyére megváltoztatni, ami idővel az egyikéről vallott erkölcsi felfogását is módosítja. Ez utóbbira egyébként közvetlenül is lehet hatni az emberi hiúság fölkeltésével, ha például ünnepély keretében a hivatalos hatóságok által megjutalmaztatnak vagy érdem-

³ Népesedéspolitikai — többtermelés c. tanulmányában. Sárospatak, 1922.

rendet kapnak a sokgyermekes családok, ha bizonyos tisztségek-nél a többgyermekesek előnyben részesülnek stb.

Természetesen előre nem lehet megmondani, hogy ezeknek az intézkedéseknek meglesz-e a számszerű hatása, a bizonytalanságnak azonban nem szabad bennünket visszariasztani attól, hogy legalább megkíséreljük a gyógyítást. Azt hiszem, ha komolyan nyúlunk a kérdéshez és nem félünk az ajánlott radikális módszerektől, a siker nem maradhat el. Franciaországban már elérték legalább azt, hogy a születési arány a háború iszonyú vérvesztése dacára sem sülyedt tovább, sőt némileg magasabb, mint a háború előtt volt. Igaz, ők egy győztes háború után vannak, aminek lélektani hatását nem szabad lebecsülni, nekünk azonban viszont nagy előnyünk, hogy az egyke az országnak aránylag csak kis részében hatalmasodott el, másrészt valószínű, hogy a születési arányunknak ez a mostani leszállása, amely különben is inkább csak a városokban jelentkezik, nem azoknak a mélyreható erkölcsi okoknak a következménye, amelyek egyes vidékeken már a háború előtt is lenyomták a születési arányt.

LOVRICH JÓZSEF dr.

A háború borzalmas következményei között nemcsak a teljes anyagi leromlást látjuk, hanem még inkább az erkölcsi kérdésekben való laza felfogást. Amíg régente általában a nagy jóléttel kapcsolatos könnyelműség, most inkább a szomorú kényszerűség követeli, hogy a család szaporodását megakadályozzák. Kétségtelenül megállapítható, hogy nagy és hatalmas nemzet csak az lehet, melynek számtalan erőteljes, ép tagja van. A gyengébbet legyőzi, beolvasztja az erősebb, a kevesebbet elnyomja a több; matematikai pontossággal megállapítható, hogy a rendkívül nagyszámmal előtérbe nyomuló fajok eltüntetik a föld színéről a sorvad, erőtlen, kevésszámú nemzeteket. Nemzeti szerencsétlenségünket semmi sem tetézi annyira, mint az évtizedek óta lavinaszerűen terjedő „egyke“ divatja. Az „egyke“ mérhetetlen pusztításait legjobban bizonyítja az a szomorú tény, hogy egynéhány évtized alatt kihal a család, sorvad, pusztul a nemzet! Egész falvak, vidékek csendesek a némaságtól, mert nincs gyermek! Egyenlegünk nemcsak azért romlik, mert kevesen születnek, hanem azért is, mert a megszületett gyermeket fölnevelni nem tudjuk. Pusztul, vész nemcsak a betegen született gyermek, hanem az is, aki egészségesen születik, mert a sok előítélet, tudatlan, rossz gondozás időelőtt sirba viszi a Jövő hajtásait. Még alig egy-két évtizede megütköztünk azon, ha

egy-egy fiatal asszony azzal a kérdéssel fordult hozzánk, hogy mit legyen a terhesség megakadályozására. Külföldről került hozzánk az a divat, amely a szaporodás elkerülését, megakadályozását célozza. Feltartóztathatatlanul özönlötte el az egész földet ez a járvány. Úgy mondják, hogy a kultúra haladásával terjedt el ez a divat is, mely a család szaporodását az akarattól tette függővé. A mai borzalmas gazdasági helyzetben ez a kérdés — fájdalom — nem a kultúra kérdése, hanem szoros összefüggésben van a nyomasztó gazdasági és velejáró Ínséges viszonyokkal és ezért került háttérbe a kérdésnek orvosi része. Nemcsak a feminizmus, a nőknek kereseti pályákra való tódulása, férjtől való függetlenítés anyagi téren is, jönnek szóba, hanem elsősorban a gazdasági helyzet nyomul előtérbe akkor, mikor ma már nemcsak az egyke, üe a „semmi“ család kérdése is teljesen időszerű. Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy az egész társadalom, és elsősorban az állam teljes erőfeszítésére van szükség, ha ezen súlyos problémát orvosolni akarjuk.

Mi nőorvosok elsősorban látjuk, mily borzalmas pusztítást visz végbe a női testben a terhesség elleni védekezés! A tudomány haladásával együtt fejlődött naggyá a védekezés lehetősége a nemibetegségek ellen. Mentől jobban tudjuk megóvni magunkat a nemibetegségektől, annál jobban tudjuk biztosítani az utódokat a nemibetegségek átörökölhető következményei ellen. Elméletileg majdnem azt állíthatnók, hogy gondos védekezéssel úgyszólván teljesen ki tudnánk irtani a fertőző nemibetegségeket. Fájdalom azonban, ezen betegség elleni védekezés egyszersmind megakadályozza a terhességet is, s így amit nyerünk az egyik téren, azt elvesztjük a másikon.

Egész múzeuma van az eszközöknek és szereknek, melyek mind arra valók, hogy nemcsak a nemibetegség, hanem egyszersmind a terhesség ellen is védjenek. Ezen eljárások azonban — kivétel nélkül — állandóan alkalmazva, súlyosan beteggé teszik nemcsak a nő, de a férfi szervezetét is. Ha még a védekezés legártatlanabb módját tekintjük is, úgy az mind alkalmas lehet arra, hogy akár helybeli, akár általános, az idegrendszerre kiható súlyos elváltozásokat okozzon.

A szaporodás szabályozásának legelterjedtebb, de egyszersmind legveszedelmesebb módja a művi vetélés. Ezek száma szédületes arányban növekedik. Németországban kimutathatólag egy-negyed millióra becsülik évente a vetélések számát. Parisban pedig évente több mint százezer abortus folyik le. Szülőházaink és klinikáink elnéptelenednek, mert a szüléseknek körülbelül egyharmada vetélés. Tizenötezer szülésre nálunk hatezer abortus esik. A vetélés feltartóztatlanul teszi beteggé az asszonyok ezreit. Halálozási percentje is majdnem 3070. Ezekre megy minden női klinikán azok

száma, kinknél vetelés után súlyos méh- vagy méhkörüli gyulladás, fejlődik ki.

A szándékos sterilitásból önkéntelen sterilitás fejlődik ki. A mesterségesen sterilé vált női típus az egyik, a betegségtől vagy születéstől, fejlődési rendellenességgel felnőtt női típus a másik fajta. A betegségek közül: a kankó és a kankó utáni szövödmény szerepel. Kankóval még teherbe is juthat az asszony, de legtöbbször csak egyszer. Az első gyermek megszületése után az ilyen asszonyok évekig betegeskedve leromlanak, meddők maradnak. Németországban 500.000 házasság közül 100.000 steril! A steril házasságoknál az asszonyok 30%-a kankó miatt meddő! így fejlődik ki az egy gyermek-sterilitás, mely kankóra annyira jellemző. Épp olyan gyulladások, mint aminő a kankó, szerepelnek a terhesség elleni védekezés által és után föllépő gyulladásoknál. Az egyszer beteggé lett női testet meggyógyítani szerfelett nehéz, mert hisz a női szervezetnek nemcsak egy részlete betegszik meg, hanem az egész genitális tractus. Így a szándékolt és a betegség által létrejött meddőség szerepel az egyke elterjedésénél; azonban éppúgy szerepelnek a gazdasági, szociális tényezők, főleg a mai rendkívül súlyos megélhetési viszonyok között. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a rossz táplálkozás miatt a szervezet funkcionális elértéktelenedése szintén magas számmal szerepel. Ezenfölül sok gyermek pusztul el szülészeti műtét által is, ez a németeknél több mint 80.000 életképes gyermek halálát jelenti.

Míg a földműveléssel foglalkozó osztály gondtalanul fejlesztheti családját, addig a városban élő ember megélhetése lehetetlenné van téve a család megsokasodásával. Orvosilag az egyke csak úgy gyógyítható, ha a kérdést állandóan szőnyegen tartva, felvilágosítjuk, kitanítjuk a társadalmat arról, hogy milyen beteggé, borzalmasan beteggé teszi a női szervezetet az olyan fertőző betegség, mint például a kankó és hogy majdnem olyan veszedelmet rejt magában az állandó védekezés is a terhesség ellen. Az egyszer súlyosan beteggé lett női testet meggyógyítani, az egészséget visszaállítani többé már alig lehet.

Elsősorban az állam köteles helyes törvényekkel gondoskodni az anyáról éppúgy, mint gyermekéről. Ne felejtjük, hogy amíg dohányzásra nálunk is milliárdokat költenek, alkoholtartalmú italokra pedig számtalanszor többet, addig anyasági kérdéssel, gyermekmentéssel alig foglalkoznak; ez a kérdés mindenütt, mindig mostohagyermek marad. Épp ezért például a franciák külön anyasági törvényt hoztak, mely akár két hónapig is pénzzel és természetben adott eszközökkel támogatja a terhes nőt. A francia, a német, az olasz nemzet minden anyáról, aki segítségre szorul, intézményesen gondoskodik. A franciák prémiumokkal, nyugdíjjal támogatják azokat az anyákat, kiknek háromnál több gyermekük

van. Az olyan anya, kinek négynél több gyermeke születik, külön jutalomban részesül. Csecsemőgondozó, táplálóiintézményeket, tejkonyhákat, bölcsődéket állítanak fel mindenütt. Külön berendezések vannak terhesek és gyermekágyasok részére! Törvény tiltja a gyermekágyasoknak hat héten belül munkában való alkalmazását. Az olyan házaspárokat, kiknek több gyermekük van, jól fizetett állami intézményekben alkalmazták. Ezen állásokba nem házas embert legfeljebb 10%-ban vesznek fel. Minden hiányzó gyermekért évi külön adót vetnek ki. Ilyen adókból bőségesen lehet fedezni az anya védelemre szánt kiadásokat! Az elmúlt évben a németek iktatták törvénybe az anya- és csecsemővédelmet. Az állami védelem mellett számít a társadalom legmesszebbmenő támogatására is. A német gyermekvédelem egyedül az állam feladata! Testi, szellemi és erkölcsös nevelésre minden német gyermeknek törvénybe iktatott joga van. Az állam gondozza, támogatja mindazon csecsemőt és gyermeket, ahol a család nem képes őket megfelelően ellátni. A német anyavédő törvény kivétel nélkül minden réteget felölel.

Csak egyedül az állam képes gondozni, ellátni, támogatni kivétel nélkül minden anyát és gyermekét. Elengedhetetlen, hogy a legkisebb faluban, pusztán legyen szülőházunk, bölcsődénk, legyen hozzáértő személyzet, mint amilyen egyedül az orvos, bába, akik támogatják az anyát és gyermekét. Legyen ellenőrzés alatt minden bába már csak azért is, hogy működését napról-napra nyomon követhessük. Egyetlenegy befektetés nem hálásabb, mint ha az állam anya- és csecsemővédelemre is fordítja jövedelmét, mert legdrágább kincsét, az embert menti, védi.

Tiltsuk sürgősen el a terhesség ellen való összes védekező szereket, orvosságokat. Ilyeneket sem hirdetni, sem pedig eladni orvosi rendelés nélkül ne legyen szabad.

Nem virulhat fel hazánk, ha több lesz a halálozás a születésnél, ha nem biztosítjuk a megszületett gyermek életben maradását. Ha az asszonyok nem kénytelenek a létért való küzdelemben résztvenni, ha újra visszatérnek a családi tűzhely mellé, ha újra nők és családanyák lesznek, akkor megszűnik a védekezés a terhesség ellen; megszűnik az „egyke“.

PEZENHOFFER ANTAL.

I.

Az *egyke*, szó eredeti értelme, azáltal, hogy irodalmi s tudományos szóvá lett, változáson ment át, kibővült, úgyhogy most már nemcsak az egyetlen gyermeket értem e kifejezésen, hanem általában azt a társadalmi jelenséget, hogy a szülők gyermekeik

számát — a természet folyásába erőszakosan beleavatkozva — mesterségesen korlátozzák. Eszerint az egyke bűnében — bár etimológiailag ellenmondás — részes lehet olyan család is, melynek hat gyermeke van (de a hetediket megakadályozta), viszont lehetséges, hogy a tényleg egygyermekes család *nem* részes benne, mert nem a szülők akaratán múlt, hogy nincs több gyermekük.

Az egykének tehát már a fogalmában benne van az, hogy erkölcsi jelenség, hogy eredete s okai erkölcsiek.

Az egyke adaequat okát nem kereshetem a rossz anyagi helyzetben, a nyomasztó szociális viszonyokban s általában az anyagiakban, mert hiszen tudvalevő, hogy e bűn elsősorban a jobb-módú családokban dívik és éppen a földhözragadt szegénység az, melynek körében legkevésbé ismerős.

Falusi kisgazda-családokban nem tarthatom igazi s elégséges oknak a családi birtok egyúttartására való törekvést, mert hiszen akárhány a legtipikusabban kisgazda-népességű és vagyonos vidéken még ma is a régi szaporodás uralkodik, például a dúsgazdag Jászságban, Mezőkövesden, Kiskunfélegyházán s általában Pest megye egész keleti részén; a legvagyonosabb s legmodernebbül gazdálkodó Mosón a Dunántúlnak egyik, az egykétől legkevésbé érintett megyéje, az óriási hányadban birtokos-népességű Csík megye megcsonkított hazánk legszaporább megyéi közt is a legelsőek közé tartozott stb.

A haladó kor, a felvilágosodás és a közművelődésnek a nép széles rétegeiben való terjedése szintén nem okozhatta egyedül és főképen az egykét, mert ez a bűn a Dunántúl éppen ott (a délkeleti szögletben) ütötte fel a fejét, hol a népműveltség a legalacsonyabb (Baranya a Dunántúlnak, Zala után, legműveletlenebb megyéje, Baranya után pedig a sorban Somogy következik), míg az északnyugati sarok, mely az egész ország legműveltebb része (Mosón, Sopron, Győr) ma is még jobban tartja magát, mint a Dunántúl bármely más vidéke. Hunyad, Krassó-Szörény és Temes elmaradott, műveletlen oláhjainak egykésége nagyobb, mint a Dunántúl művelt magyarjainak és németjeinek. Baranyában legszaporábbak a legműveltebb németek, míg a magyarok után legegységesebbek az elmaradott és alacsony műveltségi fokon álló sokácok.

Az egyke tulajdonképeni és főoka az önzés; az a modern közszellem, mely az élet egyedüli célját az élvezetekben látja és amelynek számára a „tilos“, a becsstelen és erkölcstelen csak ott kezdődik, ahol már a büntetőtörvénykönyv valamely paragrafusába ütközünk, sőt ha bizonyosnak látszik, hogy a dolog titokban marad, még ott se. Mivel ezzel az élvezetvágyó életfelfogással a másvilágnak élő vallásos életfelfogás ellenkezik a legmerekvebben, mondhatjuk azt is, hogy az egyke oka a vallástalanságnak a nép mind szélesebb rétegeiben való elterjedése.

Hogy ez önző, élvezetvágyó életfelfogás következményeként elsősorban az egyke jelentkezik mint feltűnő társadalmi jelenség, könnyen érthető, mert hiszen a fiatal szülőköt, különösen a fiatal asszonyt az élet élvezetében semmi úgy nem gátolja, mint a sok gyermek. A kisgyermekes asszonynak otthon kell lennie, szórakozni nem járhat, öltöznie nem érdemes. A kisgyermek egymaga több gondot ad, mint az egész háztartás. Sokszor heteken át nincsen se éjjele, se nappala. Mindezt a sok áldozatot *egyszer* még csak meghozza a női lélek, de hogy ez az állandó lemondás, gond és vesződés végeszakadatlanul ismétlődjék egész öregkoráig, arra már a modern nő semmi áron se kapható. Az egyke igazi oka itt van: A gyermekek világrahozása és felnevelése mérhetetlen áldozatokkal jár, a XX. század embere pedig áldozatokat csak akkor vállal, ha „muzáj“.

Mivel ezt az élvezetvágyó lelkületet a kor és a vele járó műveltség hozta magával; mivel az egyszerű, régimódi emberek sokkal könnyebben megnyugosznak a „változhatatlanban“, mint a műveltebbek és mivel a gyermekáldás ügyes és lehetőleg ártalmatlan korlátozása is a kor haladásával lett lehetségessé és ismeretbé, az egyke okai közt szerepel a műveltség is. A műveltségi különbség is oka, hogy az egyke sokkal inkább a jobbmódú, mint a szegény családokban dívik, de még inkább az, hogy jobbmódú családban a lemondásoktól és szenvedésektől való félelem is sokkal nagyobb, mint a szegényeknél.

Az egykének van anyagi oka is, mert a sok gyermek felnevelése anyagilag is hátrányos: hatgyermekes családban szűkösebben jut mindenre, mint az egykésben. Azonban végeredményben itt is nem az anyagiak, hanem az egoizmus az ok, mert nem az egészen szegények, hanem elsősorban olyan családok egykések, hol a sok gyermek nem nélkülözést, hanem csak kevesebb fényűzést, nagyobb egyszerűséget jelentene.

Maguknak az anyagiaknak az egyke előidézésében egészen kis szerepet tulajdonítok. Annak a tagadhatatlan különbségnek is, mely falun a birtokos gazdák és a nincstelenek szaporodása közt megvan, elsősorban nem a földbirtok mint ilyen az oka, hanem az, hogy az egyke előbb vázolt okai a jómódú parasztcsaládokban sokkal inkább megvannak, mint a puszták s majorok egyszerű, elmaradt, igénytelen cselédnépe, vagy a vagyontalan zsellérek között. Azt hinni, hogy a falusi gazda azért egykés, hogy birtokát meg ne kelljen osztania, nagy tévedés. Nem annyira a gazdától függ az, mint inkább a feleségétől. Az pedig elsősorban nem a földre gondol.

II.

Mivel az egyke igazi oka az emberi önzés, igazán orvosolni csak akkor tudnánk, ha az önzést irtanánk ki az emberekből. Az egykét tehát *teljesen* megszüntetni gyakorlatban nem lehet. Azonban háttérbe szorítani, terjedését akadályozni, sőt elterjedése után csökkenteni feltétlenül lehet. Az egyke egyedüli komoly ellensége és orvossága az igaz vallásosság, mert a keresztény erkölcsstan (és a zsidó is) a legszigorúbban tiltja mindazt, ami az egykét eredményezi, legyen az akár praeventio, akár abortus. Ilyesmit még akkor se enged meg, ha az anya élete (nem kényelme) függ tőle. Hogy a keresztény erkölcsstannak tényleg van ereje az egyke ellen, az hazánkra vonatkozólag nem elmélet, hanem a legkétségtelenebb tény. Hogy a katolicizmus hazánkban tudott gátat állítani az egyke elé, arról — két éve megjelent könyvemmel kapcsolatban — nem is volt vita. Ezt még azok is elismerték, akik nem értettek egyébként velem mindenben egyet.

Természetes, hogy *tömegeket* áldozatosságban, egyszerűségben, lemondásban, önzetlenségben évtizedeken át állandóan a mai közszellem ellenére is megtartani nem könnyű feladat. Innen van az, hogy az egyke rohamosan terjed s évről-évre kisebbednek és kevesbednek azok a vidékek, amelyeknek népe még nem gyakorolja. E folyamatot azonban meg lehetne állítani, sőt visszafelé fordítani, ha minden falu részére gondoskodnánk hitvallásos jellegű iskoláról, templomról és papról; ha minden faluba tiszta, sőt szentéletű, egyedül hivatásának élő és a néppel való okos bánásmód istenadta tehetségével is bíró lelkipásztort tudnánk küldeni; ha minden erkölcstelen és hitellenest a törvény és a hatóságok is teljes erővel segítenének távortartani a néptől; ha minden rendű és rangú iskolában (különösen azokban, hova már serdültebb gyermekek járnak) köteles és alapos hitoktatás volna¹ buzgó, okos és csak hivatásának élő hitoktatótól végezve, akinek munkája az iskola részéről a legteljesebb támogatásban részesülne stb. Az a hitoktató, aki kötelességét buzgón teljesíti, akkor is az egyke ellen küzd és használ, ha magáról a dologról egy szót se ejt.

Elismerjük, hogy e sok és kemény feltételnek tökéletes megvalósítása a gyakorlatban alig lehetséges, de nem is arról van szó, hogy ez alapon az egykét teljesen kiirtsuk. Meg lehet azonban e feltételeket valósítani nagyrészen és ha ezt megtettük, akkor az

¹ Jelenleg az ismétlő- és tanonciskolákban (hol a legszükségesebb volna) vagy egyáltalában nincs hitoktatás (legtöbb nagyközségben), vagy ha van, a szorgalmi időn kívül, ráadásnak, egy héten egy óra, amelyről a tanulóknak több mint fele elszökik s akik ott vannak is, kedvetlenül, ellenszenvvel mennek oda, mert emiatt rendes időnél egy órával később mehetnek csak haza.

egyket is nagyrészből orvosoltuk; ez pedig teljesen elég. Hollandia katolikus népénél e feltételek igen nagy részben valóságok. Az eredmény: a nagy műveltség és jómód ellenére is hihetetlen nagy gyermekáldás. Igaz, hogy az ilyen izzig-vérig és életében is keresztény nép politikailag is katolikus: Hollandia parlamentjében — 37% katolikus mellett — a klerikális párt a legnagyobb párt és sokan igen félnek a klerikalizmustól. Ez a félelem azonban nem más, mint modern babona. Egy papnak általában a papságnak csak akkor és csak addig van hatalma és befolyása, amíg tiszta életű, önzetlen és amíg életével mutat példát mindarra, amit tanít. Az úgynevezett papi uralom tehát a keresztény erkölcs uralmát jelenti, amelynek a társadalom és faj látja legnagyobb hasznát. Mihelyt a pap a maga hatalmát és önérdékét hajhássza, kicsúszott lába alól a talaj. Az ilyen papnak nincs a népre befolyása. És ha a papság többsége ilyen, úgy összeomlik uralma, mint a kártyavár.

Hogy a klerikalizmus összefügg a nép jó erkölcsével és végeredményben a faj egészségével, azt nemcsak Hollandiában, hanem hazánkban is láthatjuk. Tekinthejtük-e véletlenül azt, hogy a Dunántúlnak az a többször emlegetett északnyugati része, mely annak ellenére, hogy vagyonsága és nagy műveltsége legjobban predesztinálta az egykére, legjobban ment maradt az egykétől.

Egy endrődi származású zsidó ismerősöm ismételve magasztalta előttem Grócz Béla volt endrődi plébános életszentségét és nagy lelkipásztori buzgalmát. Endrőd, e nagy és vagyonos békésmegyei nagyközség ma is oly szapora, hogy benne még a vagyonos gazdák is 6—8—10 gyermeket nevelnek. Pedig a szomszédos, vele majdnem összeépült Gyomán, mint említett művemben kiemeltem, már meglehetősen nagyfokú az egyke. Én azt hiszem, hogy a két nagyközség e nagy különbségében Grócz Bélának igen nagy része van. Ha ő nem lett volna Endrődön, e község ma nem szárnyalna túl ennyire Gyomát. Meggyőződése az is, hogy itt a fővárosban is minden egyes már hosszabb időn át működő jezsuita, ferences, domonkos vagy karmelita atya egyenkint több száz esetben akadályozta meg már sikerrel — gyóntatószéke eredményeként — a gyermekáldás korlátozását. A hit nemcsak az egyke felléptét tudja megakadályozni, hanem a már elharapózottat is vissza tudja szorítani.

Az egyke igazi, mélyreható orvoslását csak e téren tudom keresni, csak ez oldalról tudom várni. Hasznos, sőt szükséges azonban, sőt az egyház munkáját is megkönnyíti, a társadalom, a hatóságok és a törvényhozás segítő hozzájárulása. A *törvényhozásnak* kötelessége oda hatni, hogy az egyke minél kevesebb előnyt, a sok gyermek minél kisebb hátrányt jelentsen és hogy az erkölcsi törvény megtartása és a honpolgári kötelesség teljesítése ne jelentsen emberfeletti áldozatot. Az örökösödési, adózási s annak idején a

katonáskodási törvényt ilyen értelemben kell megváltoztatni. A hatóságok is hozzájárulhatnak az egyke gyógyításához úgy, hogy a bűnit ellenőrzik és elkövetését nehezebbé teszik, a vétkezőket kinyomozzák és szigorúan megbüntetik. Nagyon jó eszme az is, hogy a földosztásnál egykés gazda ne kapjon földet. Haszonnal fog járnai az egy kések megbélyegzése például választó jogelvonással; aztán a nagycsaládúaknak kitüntetése ünnepélyes keretek közt különösen oly vidéken, hol az egyke már elharapózott és ahol a bűn az, amivel dicsekesznek s a büntelent egyenesen megvetik. A földosztásnak és parcellázásnak azonban az egyke elleni küzdelemhez semmi köze. Légvárakban élő teoretikus lenne az, aki ezzel akarná az egykét meggyógyítani, vagy akár csak csökkenteni is. Maga a földosztás azáltal, hogy a birtokos gazdák számát növeli, bizonyos tekintetben egyenesen növelni fogja az egykét, nem csökkenteni.

PROHÁSZKA OTTOKÁR.

Nem választhatom el az egykét a két- vagy három-gyermek-rendszerétől, mert átlag ez az egész kérdés egy húron pendül, akár egy, akár két gyermekről van szó.

Véleményem szerint a kisbirtokos-osztálynál az egyke oka a gazdasági tekintet; nem akarják a birtokot elosztani. A középosztálynál is a gazdasági nehézség áll előtérben. Manap a gyermek óriási nehézséget jelent. A középosztályú családátya nem győzi a létért való küzdelmet a fölszaporodott család terhével nyakában.

Ugyanakkor azonban úgy a kiscsászka-, mint a középosztályban az egyke s egyáltalában a gyermekáldás könnyelmű megakadályozása nagy léhaságot, természetellenes könnyelműséget, erkölcsi züllést és bünt jelent. Jelenti az anyaság természetes érzésének megzavarodását s legyengülését, jelenti az Isten törvényének blázirt ignorálását s arcátlan áthágását. Ha aztán külön tekintjük a középosztályt, itt ezt a züllést a patriarkális és igazi nőnek típusával szemben egy másik típus kialakulása is előmozdítja, ez a kenyérkeresetben elférfiasodó vagy az intellektuall irányzatban fölényesnek induló, de tulajdonképen elfajult néember, mely élni, élvezni s szép lenni akar.

Ez volna az egykének *gazdasági s erkölcsi* oka.

Ez ellen, nevezetesen az első ok ellen a törvényhozás segíthet, mely a kisbirtok pántlikákká felosztását tilthatná s a parasztbirtok felosztását lehetetlenné tenné. Az örökösödés ne legyen egyforma. Hasonlókép, ahol egy gyermek van, az ne kapja meg az egész birtokot, hanem csak bizonyos részét; ne az egész vagyont, hanem csak egy részét. A föld s a vagyon ugyanis nem lehet arra való, hogy a nemzet tönkremenjen miatta.

Ami pedig az erkölcsi okot illeti, azt csökkenti a keresztség hitélet, az oktatás, a szentségekhez való járulás, a missziók tartása. A papságnak egyre jobban hadakoznia kell az erkölcsi metely ellen, mely életirtás s az ördögnek műve, kiról az írás. mondja, hogy ő gyilkos kezdet óta.

Szélesebb értelemben fogva föl e metelyt, általánosabb okát a materialista gondolkozásban, érzésben kell látnom, mely ugyan az intellektuell körökben fejlődik ki, de azután áthat a népre is. Ha az élet a legfőbb érték s az egyén a döntő hatalom, természetesen akkor mindenki az életet kiélvezni s nyomorult kis ingereinek lángocskaín akarja külön kis pecsenyékéjét megsütni. Mit törje magát másért? Mit jelent neki a nemzedékek sora“? Bolond volt az is, aki őt nemzette! Mennyi bajt óbégatott bele életébe!

A mai kor teljesen ennek hódol s ez méri aposztaziáját a keresztnységtől. Más ifjúságot kell nevelnünk, mely nem a majmok szigete lesz, hanem új nemzedék, mely meghalni nem akar és sírt nem ás a jövendőségnek. Minden, ami ez irányt segíti, hadakozik a nemzedék- s nemzethalál ellen.

Még egy fontos oka az egykének: nemcsak a kötni- s égetni-való bábák, hanem a lelkiismeretlen orvosok. Ezek is a metely terjesztői. Nekem már annyi nő mondta: nem lehet gyerekm; az, orvos megtiltotta; gyöngé vagyok, ideges vagyok. A középosztályú nők majd orvosi gnózis szerint nemsokára már sem magzatot kitermelni, sem szülni, sem szoptatni nem lesznek képesek. Azt ezek a szószátyár emberek meg nem gondolják, hogy a természeti ösztönöket folyton ingerlő s ugyanakkor elfojtó életmód mély hatással kell hogy legyen az idegzetre s a női organizmusra.

Sajnos, ahogy a falusi halottkém Damásdon a 80-as években tévedésből azt írta a jelentésbe, hogy a halál oka a doktor: nálunk ki kell jelentenem, hogy az egykzés jelentős oka a doktor... a tudomány örve: a lelkiismeretlenség hihetetlen mérve mellett. Ezt az okot ritkábban hallani; én ezt azonban tapasztalatból ismerem s nagyon nyomósítom.

RAVASZ LÁSZLÓ.

1. Az egyke relatíve művelt és módos kigazda-társa dalomban fellépő betegség. Hosszabb békekorszakban, földre éhes, nagybirtokok közé ékelt kigazdákat fertőz meg először. Fő motiválója az osztatlanul maradó birtok. Volt-e külső, hogy úgy mondjam, törtíiai fertőzés (törökök, franciák), kimutatva nincsen. Erkölcsi ok másodlagosan lép fel, de nemsokára dominánsná válik: az anyaság terhétől való félelem. Fennmaradását leginkább a szokás tömeg-

pszichológiai tényezője biztosítja. Népdivattá válva, szinte tudatalatti kényszerrel uralkodik. Nem lehetetlen, hogy belejátszik kiháló fajták dekadenciájának még ismeretlen törvényszerűsége is.

2. Az egyke orvosolható, bár nem teljesen. Vannak vidékek, ahol már tökéletesen kipusztította a faj morális és fizikai ellenállóképességét, de vannak még nagy számmal helyek, ahol vagy csak most lép fel, vagy már kezdi elvesztetni virulenciáját. Itt van remény a gyógyulásra. Therapiájának menete a következő: mindezek előtt a gazdasági alapokat kell megfelelően formálni. Az örökösödési törvények statáriális megváltoztatásával, a kisbirtok teljes örökölhetőségét 4 gyermekre terjeszteni ki. Ahánnyal kevesebb gyermek van, annyi résszel kevesebb száll az egyeneságú leszármazottakra. A többi, telepítési céllal, az állam rendelkezése alá megy. Erre a lehetőségre a legkonokabb egyke-vidéken is felfüleltek és fejüket csóválták. Másodszor a gyermekek számának emelkedésével tetemesen csökkenő adókulcs hozandó be. Sokkal erősebb orvosi ellenőrzés és büntetőjogi szankció a születés előtti élet ellen elkövetett bűnökre. És végül törvényeinkből és joggyakorlatunkból kiirtandó mindaz, ami az egykének kedvez: pl. az egygyermek hadmentessége. Ezzel párhuzamosan haladhat a morális gyógykezelés, amely a vallásos élet erkölcsi erejének a fejlesztésével jár és személyes pásztori missziót igényel, különösen hívó női lelkek beállítást ebbe a munkába. Itt jegyzem meg, hogy az egyke nem protestáns betegség, bár protestánsok között van inkább elterjedve. Franciaország, az egyke ősfészke, élénk bizonyosság erre. Azért harapózott el református talajon, mert fajtánknak ez a rétege anyagilag és kultúráilag fejlettebb zárt társadalom volt. Az egyke a *tömeg kultúrbetegsége*; amely pillanatban megindul a fertőzés, éppen úgy kipusztítja a katolikus fálvakat, mint ahogy pusztít görög keleti, evangélikus és zsidó rétegek között.

Végül ott, ahol már nincs reménység a segítségre, lehetne gondolkodni súlyos és példát statuáló megtorlásról. Meg kellene keresni valami nemzeti exkommunikációnak a módját, amelyik a maga sárgafoltjával megbélyegezné a konok egykés vidékeket.

RITÓÓK ZSIGMOND dr.

A fajfenntartás tekintetében, véleményem szerint, léteznie kell egy speciálisan női ösztönnek, az „anyaságra vágyás“ ösztönének. Orvosok ismerik, hogy mily erővel nyilvánul meg ez fiatal asszonyoknál. Ez ösztönnek, az *anyaság vágyának elnyomása, az anyaság akarátának hiánya végső oka az egykerendszernek*. Nem

az igazán szegény társadalmi osztályokban uralkodik, megvan falun a legvagyonosabb földművesosztályban, a városlakó dúsgazdagoknál — még az egyébként nagy szaporaságú zsidóknál is. Míg nálunk némely vidéken a református földműveseknél uralkodik, addig az északi államok protestáns lakossága sokgyermekű, a katolikus Franciaországé viszont egykező. Ahol egyszer gyökeret vert, tovább terjed, mint valami ragály. Sokoldalú megjelenésének magyarázata az, hogy mindenkor *az ethikai érzék csökkenése* adja meg fejlődésének talaját. Ezért látjuk, hogy a nagyváros inkább kedvez kifejlődésének, melynek ethikája általában sokkal lazább, vallásossága kevésbé bensős és így a gazdasági nehézségek ezirányú káros hatása is könnyebben érvényesülő.

Az egykerendszer orvoslása e szerint elsősorban ethikai feladat; részt kell abban venni mindennek, ami a nemes erkölcsi érzelmek felkeltésére alkalmas, és így mindenekfelett a bensős vallásos érzésnek és gondolkozásnak. A család és otthon megbecsülésére és szeretetére való nevelés fontosságát is kiemelni valónak tartom; akinek gyermekkorá óta megvolt az otthona, annak a nyugalma, melege és bája, abban fejlettebb lesz az anyaság akaratára, mint abban, aki gyermekkorában ezt állandóan vagy többnyire nélkülözötte. Példa az otthonért rajongó, családjának élő sokgyerekes angol asszony, és az intézetekben, otthon nélkül nevelt, ez után nem vágyó, nagyvilági francia nő.

Az orvoslás csak másodsorban nemzetgazdasági feladat. Bizonyos, hogy nagyon sokszor a megélhetés nehézségei, melyek mai nap elsősorban az intelligens középosztályra lehetetlen mértékben súlyosodnak, még a legnemesebben gondolkozó asszonyokat is kétkedőkkel teszik anyasági ösztönük követésében, és ezért ne csak a vallás támogassa őket kétségeik között, hanem érezze nemzeti kötelességének minden kormány a kis jövevények felnevelési lehetőségeinek biztosítását; a gazdagoknak viszont, akár az örökösödési törvény megváltoztatásával is, vegye el a kedvét a vagyon meg nem oszlás érdekében üzött egykerendszertől.

Az orvosok szerepe a gyógyításban egészen háttérbe szorul. A gravititás megszakítása, bármily gyakran történjék is, teljesen alárendelt számú a fogamzások megelőzésével szemben; az utóbbi az, ami hozzáférhetetlen, amivel az orvoshoz nem is fordul senki — vagy csak nagyon is elvétve — és aminek gyakorlása tulajdonképpen a veszedelmet jelenti. Mindazonáltal a mesterséges abortusok kérdésével is foglalkozni kell. Fontos, hogy lehetőleg csak olyanok bocsáttassanak orvosi pályára, akik már családi nevelésüknél fogva bizonyos garanciát nyújtanak arra, hogy a kezükbe adott hatalommal soha vissza nem élnek. A klinikák és kórházi osztályok vezetői mindenütt súlyt helyeznek a növendékek ezirányú ethikus nevelésére és akik az otthonból helyes

erkölcsi érzéket, az egyetemről megfelelő nevelést hoztak az orvosi pályára, mindig meg fogják találni a határt, ameddig el szabad menni az anya élete érdekében a magzat élete rovására. Egyébként megfelelő büntető szankcióval törvényben kellene elrendelni, hogy mesterséges abortus csak legalább két orvos konzíliuma, illetőleg egyetemi klinikák vagy közkórházi osztályok döntése alapján legyen végrehajtható; erről mindenkor jegyzőkönyv vétessék fel, melyben a műtét szükségét bizonyító minden tünet s az ezekből vont diagnózis pontosan benne legyen. Az egyetemi klinikákon, a budapesti közkórházakban ma is ez a gyakorlat, s sok nőorvos magányakorlatában is eszerint jár el. Különböztetve azt tapasztaltam, hogy az anyákat megfelelő rábeszéléssel elég gyakran el lehet téríteni az abortus szándékától, de az orvosnak ez az eljárása már ismét ethikai hatás, s nyilván csak azoknál sikerül, akiknél a megfelelő erkölcsi talaj ennek befogadására megvan.

Konklúzióim: 1. Az egygyermek-rendszer oka az, hogy az aszszonyokból kivész az anyaság vágya és akarata; erre elsősorban ethikai, de néha gazdasági körülményeknek is van befolyása.

2. Orvoslása s ezzel terjedésének megakadályozása — ha egyáltalában lehetséges — csak ethikai, másodsorban gazdasági befolyásolás útján remélhető.

SCHNELLER KÁROLY.

Mielőtt a nagyfontosságú kérdésekre feletet adnánk, tisztázandónak tartjuk azt a kérdést, hogy mit értsünk „egyke“ s egyke kérdés alatt? Az előbbi szó szigorúan véve az egy gyermek-rendszer jelenti. Ez alapon az egyke-kérdés azon házasságok — lényeges sajátosságai szerint való — oknyomozó leírásával foglalkozik, amelyekben a szülők az első gyermek születése után megakadályozzák a továbbiak létrejvetelét. Ezt a definíciót azonban szűknek tartjuk. Az egygyermek-rendszer a gyermekszám korlátozásának csak végső határát, elfajulását jelenti: Fokozat kérdése. A lényeg maga a korlátozás. Emellett az egygyermekes házasságok — bármily veszély is pusztá létük, — szerencsére a házasságoknak mégis csak töredékét teszik. Ellenben térben s időben annál általánosabb a sokgyermekes családoknak közepessé, a közepeseknek olyganthrop házasságokká való átalakulása, összezsugorodása. Így azután bár az egygyermek-rendszer égető baj és fekete felhő népesedésünk horizontján: mégis a születési arány állandó csökkenése, a nem egygyermekes családfák egyre szegényesebb virágzása

számbelileg súlyosabb, mert általánosabb vesztesége fajunknak. A továbbiakban tehát a születési hányados hanyatlását előidéző *gyermekkorlátozásnak*, mint *általános* jelenségnek okairól és orvosszereiről fogunk szólni; ebből a kevésből természetesen nem maradhat ki az *egy gyermek-rendszer különös* kérdése sem.

Bár hitünk szerint a statisztikus férközhetik legközelebb a gyermekkorlátozás felettébb bonyolult okkomplexumához, mégis önáltatás volna azt mondani, hogy a gyermekkorlátozás okait, kivált azok rangsorát *pontosan* lemérhetjük a ma rendelkezésre álló statisztikai anyag alapján. Sőt még a legtökéletesebb: a családot észlelési egységnek felfogó és azt térben s időben nagy apparátussal vizsgáló statisztika sem tudná felderíteni pontosan az *összes* okokat, mert hiszen a gyermek utáni *vágy*, valamint a gyermek-nemzés és felnevelés elé gördülő *akadályok* átérzése és mérlegelése bizonyos fokig egyéni, a kettő közötti összeütközés ereje az emberek különböző egyéniségének annyi imponderabilitásától is függ, hogy az oknak a tömegészlelés módszerével való szigorúan tudományos felderítése bajos. Ebből éppen nem következik, hogy a statisztikus a kérdés tisztázásánál ne kérjen vezérszerepet, legfőleg az, hogy más tudományok eredményeit s helyel-közzel módszerét is értékesítse. Az okok tisztázásának útján irányjelzők mégis azok a szabályszerűségek és nexusok maradnak, amelyet a tömegészlelés során nyerünk.

I. Bizonyos tendenciák megállapításával közel juthatunk az okok felismeréséhez.

Így hazai, de részben külföldi adatok alapján is mondhatjuk, hogy:

1. A *városi* népesség terméketlenebb és termékenysége gyorsabban is hanyatlik, mint az agrár népességé. Minthogy a városi népességben a sajátos termelőviszonyok következtében az osztályhelyzetileg nem önálló elemek az önállókhöz képest sokkal többen vannak, mint falun, e tételt úgyis lehetne formulázni: a születés csökkenő tendenciája elsősorban a függő elemek sajátja, bár a falusi és városi önálló népesség sem ment tőle. De viszont

2. A jelzett tendencia a *mezőgazdaságnál* is érvényesül, ahol is a függő elemek nagyobb arányát mutató törvényhatóságokban gyorsabban sülyed a születési hányados, mint a túlnyomólag kisbirtokosok lakta megyékben; (bár napjainkban utóbbiak termékenysége még kisebb s jóllehet, az egygyermek-rendszer tipikus kisbirtokos-betegség.)

3. Az elsőrendű *szükségleti* cikkek árhanyatlásával (többtermeléssel) és a *tényleges* munkabér emelkedésével a nem önálló rétegek születési hányadosa s kivált szaporodása javul az önállókhöz viszonyítva.

4. Az általános műveltség és a gyermekhalandóság befolyá-

solja a születési arányt. Előbbivel fordított, utóbbival egyenes arányban változik a születési index. A gyermekhalandóságtól való függés általánosabbnak látszik, de valójában csak a zavaró tényezők burkolják el helyenként a műveltség befolyását.¹

Most már a szaporíthatlan és az — ugyan huzamosan ellensúlyozható — csökkenő hozadéképesség törvényének alávetett föld népének feleslege a tőke növekvő hozadéképessége által jellemzett termelés színhelye: a városba tömörül. Tehát egyre nő a gyermekkorlátozásban vezető városi népesség súlya s így az általános születési mutató gyengülése már ezen oknál fogva is indokoltnak látszik. (Oldenberg és részben Oppenheimer is.) De ez csak formális ok. Minthogy az önálló népesség a tőkekoncentráció következtében — kivált az ipar-forgalom terén — nem szaporodott oly mértékben, mint a nem önálló és másfelől minthogy az utóbbiak között a születési arány hanyatlása újabban gyorsabb: a népesség lassú elproletarizálódása is magyarázatul szolgálhat a születési index csökkenésének. De ez is csak formai magyarázat.

Mert hisz az a kérdés, hogy a város és általában a nem önálló rétegek születési hányadosa miért csökken még nagyobb mértékben, mint a falué és az önállóké s hogy viszont miért találunk helyenként oly előrehaladott gyermekkorlátozást?

Spencer individuációs elmélete sok miért?-re megadja a választ, bár nem teljesen kielégítő a magyarázata. Az egyéniség bonyolultabbá válása, a műveltség fokozódása oly energiák kifejtését vonja maga után, amelyek a faj szaporítására és a gyermekek felnevelésére fordítható energiákat csökkenti. A város népe műveltebb, differenciáltabb, viszont a létért való küzdelem itt, valamint a régi állapothoz képest újabban szintén gyors léptekkel művelődő nem városi proletariátusnál nagyobb, mint az önállók nagyobb számát mutató falun. A felfelé törekvő osztálymozgalom (Dumont) is nagyobb a sokrétű városi népességben, mint a homogénebb falun. De a 3. pontban említett okozati összefüggés azt igazolja, hogy a hanyatló születési index nem szükségképeni, hanem — egyébként azonos körülmények mellett — a létfenntartási eszköz szaporodásával mérsékelhető.

Ez már utal a környezet rendkívüli fontosságára. „Környezet“ alatt necsak a területet, a terület és a nép viszonyát s a népsűrűséggel összefüggésben levő termelési módot, a létért való küzdelem intenzitását értsük, hanem vegyük ide mindazon jelenségeket is, amelyeket az emberek egymás mellett élése, kölcsönös vonatkozásai hoznak létre és amelyek az ember faj fenntartási akaratára befolyással lehetnek. Ezek között — hogy egyebeket ne említsünk,

¹ L. bővebben: Népesedéspolitika és többtermelés. Sárospatak, 1922. 59. 1. és Vallásfelekezet és születési arány. Pécs, 1923. 35. 1. dolgozataimat.

— nagyon is nem mellékes, hogy milyenek a kérdéses társadalom jogi szabályai, kivált öröklési joga, milyen a javak megoszlása, könnyű-e, avagy kedvezőtlen-e az emberek értékítélete a gyermekkorlátozással szemben stb.?

Ezen igen tág értelemben vett „környezet“ és az állandó intenzitásának feltételezett nemi ösztön folyton változó relációban van egymással. A környezet a gyermeknemzési okozatra lehet serkentő, és lehet bénító. Minél fejlettebb az individuum, annál hangadóbbakká válnak — kellő ellensúlyozás híján — a környezet bénító elemei s a nemi ösztöntől annál inkább elkülönül a faj fenntartási akarat. Így pl. ha a környezet, mint jogi szabályozás, olyan, hogy azt a kiscgazdát, aki sok gyermeknek ad életet, azzal bünteti, hogy a maga 10 holdas birtokának a gyermeklétszámával növekvő szétporlását lehetővé teszi s ha a gyermekkorlátozót azzal jutalmazza, hogy földjét csorbíthatatlanul átörökölheti az egykére, ha az adórendszer olyan, hogy a sokgyermekes családokat kétszeresen bünteti (súlyos és elemi szükségleteket sújtó fogyasztási adók), akkor persze a környezet bénítani fogja a faj fenntartási akaratot. A kisbirtokos gyermekkorlátozását fenti jogi szabályozással lehet első sorban vonatkozásba hozni. Természetes, hogy azután ott, ahol a műveltség nagyobb, régibb s ahol így a környezet bénító hatásainak a felismerése korábbi és ahol a gyermeknemzésre mérséklő egyéb okok is együtt járnak (pl. kis gyermekhalandóság) s ahol másrészt a „környezet“ egyéb kedvezőtlen befolyásai is fennállnak (pl. nehéz a földszerzés, a terjeszkedés lehetősége a sok kötött birtok miatt), ott a gyermeknemzés utáni akarat különösen lelohad, néhol azután abnormisan leszáll, főleg mert a nagyarányú gyermekkorlátozást jutalmazó „környezet“ hatása alatt az emberek gondolkozása, értékelése is szankcionálja az egyikét. Az így kialakuló közvélemény a szokás hatalmas determinálójává válik.

Ha az emberi természet alapvető tulajdonságának tekintjük az örömezzetekre irányuló törekvést, és a fájdalmak kerülését, és ha a környezetnek a faj fenntartási akaratra bénítólag ható tényezőit szemügyre vesszük (csak nézzük a lakástermelés elégtelenségéből előálló lehetetlen viszonyokat, a többgyermekes család által alig megfizethető tej- és szövetárakat stb. stb.), akkor bizonyos óvakodnunk kell attól, hogy az individuáció és a környezet visszahatása alatt előálló gyermekkorlátozást minden további nélkül az erkölcsi értékelés mérőzsinórja alá állítsuk. De még ha ezt tesszük is, akkor is az ok és következmény összecszerelésével egyértelmű volna azt mondani, hogy az erkölcsök roszasága, romlása az *oka* a születések csökkenésének. Emellett ez a kérdés leegyszerűsítése és a hatékony beavatkozás megkerülése volna, mert hiszen a jobb erkölcsök kikényszerítésére alig van bizonyos sikerű, közvetlen eszközünk, ellenben a „környezet“ megváltoztatása, a túlhajtott

individuáció mérséklése, a család, a népes család támogatása és felhasználása éppen nem lehetetlen.

Az egyes *felekezetek* és az egyke közötti *okozatos* összefüggés és az ebből levonható, egészen meddő népesedéspolitikai következtetés tarthatatlanságát igyekeztünk kimutatni.¹

II. Mivel a művelődést, a szaporodási feleslegnek az iparforgalmi foglalkozásokra való áttérését s a gyermekhalandóság javulási folyamatát megakadályozni részben nem tudjuk, részben nem akarjuk, ezért mondhatjuk, hogy a születések csökkenésének vannak oly faktorai, amelyeknek megszüntetéséről nem lehet szó, csupán ellensúlyozásáról.

Ellenben a függő osztályhelyzetű társadalmi rétegek erősen csökkenő termékenységét a létfenntartási eszközök szaporításával, az önálló rétegek szaporaságát a vagyon felaprózásától való félelem kiküszöbölésével üdvösen módosíthatjuk.

A *többtermelést* — egyéb intézkedések mellett — elsősorban egy, a termelés színhelyének tulajdonosát a mainál fokozottabb s a földet jelentőségének megfelelően kihasználó tevékenységre készítő általános földértékadótól várnam. A több élelem, a több lakás és a dolgozó kéz utáni nagyobb kereslet azoknak a létfenntartási eszközöknek a növelésével volna egyjelentésű, amelyek Spencer szerint, de magyar adataink szerint is a születések csökkenésének ellenszerei.²

Az örökösödési jogot — csak a magyar faj érdekeit nézve és minden szentimentalizmust levetkőzve — úgy szabályoznók, hogy a gyermektelen, egygyermekes és kétgyermekes gazda földje felett halála utánra ne disponálhasson korlátlanul, hanem csak bizonyos hányadrészek erejéig. A szabad rendelkezés alá nem vonható részek örökösödési adó címén az államra háramlanának s azután az állam bizonyos feltételek mellett a sokgyermekes családok között szétosztaná, így a gyermeknemzési akaratot egybekapcsolnék a család boldogulásával és a környezetből kiküszöbölnék a kisbirtokos-olyganthropia legfontosabb okozóját.

A nem őstermelő népességnél a csökkenő gyermekszám szerint progresszive növekvő örökösödési adóból igyekeznék alapot teremteni a *sokgyermekes* családoknak juttatandó *neveltetési* járulékok céljára. Természetesen ez a járulék is a gyermekek sorrendszámával fokozatosan növekedne.

S mivel *Buday* nyomán valljuk, hogy „a népszokás megfordításához a pszichológiai kulcsot mindig abban kell keresni, hogy emeltessék ki az, amit korábban gúnyoltak“ ezért a fenti reformokat *már bevezető* társadalomban arra kellene törekedni, hogy

¹ L. Vallásfelekezet és születési arány c. dolgozatomat.

² L. Népesedéspolitik és a többtermelés c. dolgozatom 38—47. 1.

a többgyermekes család *minden* téren érezze háta mögött az államot, érezve, hogy egy tudatos szelekció folyik az ő javára, az eddigi antiszelekció helyett, amikor is éppen a kevés gyermekű családnak nyílik nagyobb érvényesülési lehetőség.

Ennek a tudatos szelekciónak eszközei volnának:

1. Adózásnál, illetékeknél (kivált vagyon-forgalmi illetékek-nél a gyermekkorlátozók súlyosabb, a sokgyermekűek enyhébb megterhelése.

2. Változó létminimum a gyermekek számához képest.

3. Magas sorszámú fiú-szülöttek katonai kedvezménye.

4. Közzolgálati alkalmazottak családi pótlékának a gyermekek növekvő számával progresszív arányban való növelése.

5. Újszülötteknek szoptatási segély.

6. Állások betöltésénél — egyébként egyenlő feltételek mellett — a többgyermekesek favorizálása.

A teljes terméketlenséget vagy csökkent termékenységet előidéző nemi bajok elleni küzdelem, a tuberkulózis és az alkoholizmus csökkentése, mint indirekt fegyver, szintén itt említendő.

*

A születések csökkenő tendenciája nem szükségképeni s épp ezért úgy ezt a napjainkban általános jelenséget, mint az egy-gyermek-rendszert orvosolhatónak tartjuk. A születési index jelentékeny emelését ugyan — még a fentemlített reformok bevezetésével sem tartjuk valószínűnek, mert hisz — mint láttuk, — vannak olyan faktorok, amelyek szükségképen a születési index csökkenő irányzatát teszik valószínűvé. De a harmonikusan összeillesztett s vázolt intézkedéseket tartjuk oly alkalmasaknak, hogy kompenzálja a csökkentő hatást. Sőt némi emelkedést is lehetőnek tartunk.

SCHOLTZ KORNÉL dr.

Az egy gyermek-rendszer, illetőleg általában a gyermekek születésének korlátozására irányuló törekvés indító okai — eltekintve a magasabb társadalmi rétegekben érvényesülő kényelmi és társadalmi okoktól — mindig anyagi, gazdasági természetűek ugyan, de két egymástól elkülönült osztályba sorozhatók. Azt mondhatjuk, hogy kétféle egyke van. Az egyik a szórványosan, mindenütt előforduló, egy-egy családra korlátozott egyke. Ennek oka a szegénység, helyesebben az elszegényedés, példáit újabban tömegesen látjuk az anyagi leromlásban levő középosztály s általában a városi lakosság soraiban. Ezt az egykét úgyszólván a kényszerűség hozza létre: a szülők nem képesek a gyermek szüle-

tésével, eltartásával és nevelésével járó anyagi terheket viselni s ezért korlátozzák a természetes szaporodást, bár egyébként talán óhajtanák a gyermekáldást. Az egykének ez a fajtája a család anyagi helyzetének javulásával megszűnhetik, orvoslását elősegíthetik mindazok az intézkedések, amelyek a gyermekszületéssel a családra háramló terheket anyagi segítség nyújtásával csökkentik. Ilyenek: jól berendezett szülőházak, anya- és csecsemővédő intézmények, napközi csecsemő- és gyermekotthonok stb. létesítése.

Egészen más természetű az egygyermek-rendszer ott, ahol az nem egyes családokra korlátozva, hanem egyes községek vagy vidékek egész lakosságára kiterjedően jelentkezik. Nyilvánvaló, hogy ez a rendszer ily helyeken is kezdetben egyes családokból indulhatott ki s okai eleinte szintén a szegénység vagy az elsőgyenyedéstől való félelem lehettek. Ezeknek a vidékeknek lakossága egyes példákon észlelve az egy- vagy kétgyermek-rendszerből a szülőkre s az utódokra háramló anyagi előnyöket, elsősorban a családnak a földbirtok fel nem aprózódásával járó vagyonosodását — fokozatosan rákapott erre a rendszerre s azt most fennmaradása és anyagi jóléte egyik nélkülözhetetlen tényezőjének tekinti. Ily helyeken az egyke a jómódú, vagyonosodásra törekvő birtokos parasztság társadalmi intézményévé fajult s mint ilyenek, fennmaradását biztosítja az említett anyagi okokon kívül az a szívós konzervatizmus, amellyel a falusi földművelő nép minden jó és rossz szokását, divatját, erényeit és hibáit védi és őrzi. Az egygyermek-rendszert az ily falvak népének közfelfogása törvényre emelte, amely ellen nem véthet senki, aki a falu közösségében meg akar maradni. Parancsoló erővel nehezedik ez a suprema lex az egykés falvak egyes embereire és családjaira. Gúny és megvetés jut osztályrészül ezekben a falvakban az olyan asszonyoknak, kinek egynél több gyermeke születik. Hogy az egykés falu családjai nem mindig egyéni megfontolásból, hanem sokszor a közfelfogás kényszerétől üzelve korlátozzák a születések számát, kirívóan bizonyítják az olyan esetek, amikor az egykés faluból másfelé települt egykés családban hamarosan megjelenik a második, a harmadik gyermek. Az a család felszabadult az otthoni kényszer alól és érvényre jut benne a természet joga.

Nyilvánvaló, hogy az ily körülmények között begyökeresedett egygyermek-rendszer megszüntetésére alig van kilátás. A vallás tanításai, a nemzeti és nemzetgazdasági érdekekre való hivatkozások eddig nem voltak s ezentúl is aligha lesznek képesek az egykével fertőzött népet jobb belátásra bírni. Azok az anyagi és egyéb kedvezések, amelyekkel a különféle államokban és korokban az embereket a születések korlátozásának elhagyására igyekeztek bírni, mindenütt és mindenkor hatástalanoknak bizonyul-

tak. A bűnös üzemek (magzatelhajtások) meggátlására irányuló kormányzati intézkedések általánosságban szükségesek ugyan, de az évtizedek óta egykés községekben többnyire tárgytalanok, mert az itt gyakorolt módszer nem annyira a magzatelhajtás hanem inkább a fogamzás meggátlása. Az egykés családokból álló községek népe meggyőződésem szerint — bár ne lenne igazam — lassú és fel nem tartóztatható kihalásra van ítélve. Helyét, mint az a túladunai részeken több helyütt már meg is történt, olyan nép fogja elfoglalni, amely ettől az öngyilkos mentalitástól mentes.

Arra a kérdésre, mit lehet és mit kell tennie a kormánynak és társadalomnak e veszedelemmel szemben, a felelet kézenfekvő. Azt, amit a tűzoltók cselekszenek a menthetetlenül égő ház körül. Igyekeznek a vészt lokalizálni, azaz megmenteni a szomszédos, még nem égő házakat. Evégből elsősorban tudni kell azt, mely községek forognak veszedelemben, hová hullottak el az égő ház szikrái, amelyek még elolthatók, mielőtt lángra kaptak volna. Világhírű statisztikai szolgálatunknak e téren kifejtett rendkívül értékes adatgyűjtését ki kell terjesztenie az egykés vidékek szomszédságára s fel kell kutatnia nagy gondossággal az esetleg másutt is jelentkező gyanús góccokat. A kormányzati és társadalmi munkának teljes erővel koncentrálnia kell azokra a helyekre, amelyeket a statisztikai adatgyűjtés veszélyeztetetteknek jelöl meg s fel kell vennie a harcot a sporadikus, szórványos egykével szemben avégből, hogy ne váljék általánossá, intézményessé. Ebben a harcban részt kellene vennie a lelkeskedő papságnak a vallás fegyvereivel, kulturális, társadalmi egyesületeinknek (Országos Közegészségségi Egyesület, Falu Szövetség, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége) ügyesen megszervezett s a helyi viszonyokhoz alkalmazott propagandával, amely csendben dolgozzék, kíméletes kézzel nyúljon a családi élet legzártabb titkait érintő kényes kérdéshez. Nagy és hálás feladat vár a szórványos egygyermek-rendszer elleni küzdelemben az anya-, csecsemő- és gyermekvédelem terén működő humanitárius és charitatív intézményeinkre (Stefánia Szövetség, Országos Gyermekvédő Liga). Ezeknek lenne a feladatuk, hogy a szegénységgel küzdő családot megsegítsék s támogatásukról előre biztosítsák olyankor, ha gyermekáldás elé néz, hogy ne kelljen rettegnie ennek beköszöntétől. Lépjenek el ezek az intézmények lelkes vezetőktől irányított expozitíváikkal a veszélyeztetett vidékeket, segítsenek ott mindenkin, aki reászorul s különös gondjuk legyen az egykés vidékeken is a sokgyermekes szegény zsellérnépre, mert előbb-utóbb ez lesz hivatva arra, hogy pótolja a módos parasztság végzetes eltévelyedéséből eredő embervesztéséget. A kormánynak kötelessége lesz, hogy mindezeket a tényezőket működésükben támogassa, a kórházakban szülőosztályokat, vagy azokon kívül szülőházakat, csecsemőotthonokat létesítsen vagy

ilyen céllal kezdeményező lépéseket tegyen. Szigorú intézkedésekkel elsősorban a lelkiismeretlen bábák megrendszabályozásával gátat kell vetni a bűnös üzemek elé, amelyek éppen ilyen helyeken, a szórványos egygyermek-rendszer vidékein otthonosak. Évek és évtizedek munkája, folytonos kutatás és kitartó figyelem kell ahhoz, hogy sikereket lehessen elérni az egygyermek-rendszerrel szemben, amely legutóbb a veszített háború okozta nyomorúságban hatalmas segítőtársra talált. A harcot azonban fel kell venni sürgősen, amíg nem késő.

TORMAY CÉCILE.

Mi az egyke?

A nemzetek halálharangjának első kondulása. És amely nemzet erre a vészjósló kondulásra nem figyel fel, annak a sorsa eldőlt.

Hogyan lehet az egyke ellen védekezni?

Az egykének nem egy, hanem ezer oka lehet, tehát az ellene való védekezésnek sem egy, de ezer irányúnak kell lennie. Minden társadalmi osztálynál és foglalkozási ágánál más-más hajtóerő sodorja bele az egygyermek-rendszerbe a családokat. Tehát egyetlen orvosság, a hasztalan kutatott csodaszer nem létezik: nem gyógyíthatja meg a bajt. Egyes társadalmi osztályoknál etikai, más társadalmi osztályoknál gazdasági okok játszanak közre: a vallási érzés meglazulása, léhaság, önzés, hiúság; a vagyon egykézbentartásának vágya, anyagi mohóság, megélhetési nehézségek, rossz lakásviszonyok, szegénység. A védekezésben tehát minden erőnek össze kell fognia.

Küzdjön a lelkész a szószékről, a tanító katedrájáról, az orvos lelkiismerete magaslatáról és végül legyen a tudós asszony kötelességtudó, önfeláldozó, jó tanácsadó. Küzdjenek a társadalmi egyesületek az asszonyi hivatás hirdetésével, a nemzet élethez való jogának bizonyításával és mindennekfelett küzdjön az államhatalom az emberi lét és megélhetés megkönnyítésével.

Ha a hosszú időn át eredménytelennek látszó lassú, szívós munka nem csüggeszti el a küzdőket, úgy az egyke nemzetpusztító veszedelme eltűnik és a nemzet útja szabaddá lesz a jövő felé.

VADNAY TIBOR.

A háború előtti magyar társadalomnak meglehetősen fejletlen szociálpolitikai érzéke nagyobb érdeklődést csak az amerikai kivándorlás és az „egyke“ iránt tanúsított. Mi sem természetesebb, hogy a háború után — a kivándorlás ügye kiesvén kezünk-ből — ismét előtérbe lépett az „egyke“ kérdése, különösen a Ma-

gyár Asszonyok Nemzeti Szövetségében tömörült lelkes hölgytársadalom kezdsére.

Ismét eljött hát az ideje annak, hogy a kérdés mélységeibe beletekintsünk.

„Egyke“ alatt a születések szándékos korlátozását szoktuk érteni. Így voltaképen csak *egyik részlete a népesedési politikának*. Elméletben a népesedési politikának az a célja, hogy valamely országban se több, se kevesebb lakos ne legyen, mint amennyi saját maga és a közösség javára hasznos munkásságot tud kifejteni. Gyakorlatban — amióta Malthusnak a túlnépesedéssel szemben táplált aggodalmait az újkori államok fejlődése megcáfolta — *a népesedési politika mindenütt, így nálunk is arra törekszik, hogy a lakosság számát növelje*. Eszközei: egyrészt a kivándorlás akadályozása és a bevándorlás elősegítése, másrészt a halálozások csökkentése és a születések szaporítása.

Ámde megbízható és bőséges adathalmaz azt bizonyítja, hogy a múlt század harmadik harmada óta a születések száma állandóan és fokozatosan csökkent Európaszerte mindenütt, kivéve az egyetlen Oroszországot. Nálunk 1000 főre az 1876—1880-as évek átlagában 44.6 születés esett, az 1881—1890-es évekében 44.2, az 1891—1900-as évekében már csak 40-6, az 1901—1910-es évekében 37.1, 1911—1912-ben 35.7, 1913-ban 34.5. Pedig még ezekkel a számokkal sem álltunk nagyon kedvezőtlenül, csak Oroszország, Szerbia és Románia mutatott föl több születést, ellenben Németország már 1905-ben, Ausztria 1908-ban eljutott ahhoz a csökkenéshez, amely nálunk még csak 1913-ban következett be.

E néhány adatban is már kétségtelenül megnyilvánul két törvényszerűség. Az egyik, hogy a *születések arányszáma Európaszerte mindenütt állandóan csökkent, a másik, hogy az arányszám annál kisebb, mennél inkább haladunk a nyugat és a nyugati kultúra felé*.

E törvényszerűségek és a bennük rejlő veszedelmek láttára a nyugat államai, különösen a leginkább fenyegetett Franciaország, mélyreható és széleskörű tanulmányokat tett annak kipuhatólására, minő gazdasági, társadalmi, erkölcsi, szellemi és élettani tényezők okozzák a bajt, sőt a legkülönbözőbb gyakorlati kísérleteket fogantatva vették az eredmény megjavítására. Köztük szerepelt a földbirtok fölaprózása, belterjes földművelési és ipari üzemek meghonosítása, adózási és hadmentességi kedvezmények a többgyermekes családok számára, anyák jutalmazása és ünnepléses kitüntetése, nőtlenek és gyermektelen házaspárok fokozott megadóztatása, közeli rokonok, fejletlenek és katonai szolgálatot még nem teljesítettek eltiltása a házasságtól, tilalmazása az óvószerek árusításának, a magzatelhajtás szigorú büntetése, küzdelem

a titkos prostitúció ellen és számos egyéb gazdasági, pénzügyi és rendészeti rendszabály.

Mindez teljességgel nem változtatott az eredményen, mialatt Oroszországban, kedvezőtlen gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai között is, a születési arányszám folytonosan növekedett, anélkül, hogy az állam és a társadalom bármit is tett volna e növelés előmozdítására.

Ily adatok birtokában *a szociálpolitika tudománya még mindig nem tud kellően megalapozott véleményt adni arra, melyek a baj valódi okai.* Hiszen megakad azon az első nehézségen, hogy a kérdés kényességénél fogva nem lehetnek biztos adatai arról sem, mennyiben járul az apadáshoz a szülők tudatos, szándékos akarat, mennyiben pedig az a körülmény, hogy — jöllehet szeretnék — nem születik gyermekük.

Az utóbbi csoport helyzetének megjavítására még csak rendelkezünk némi tájékozottsággal. Kétségtelen, hogy *a termékenységet jelentősen fokozza a közegészségügy egyetemes megjavítása.* Különösen pedig a nemibetegségek megelőzése. A kérdéslegkiválóbb magyar szakértőjének, *Nékám* egyetemi tanárnak a becslése szerint évenként 90.000 születés marad el a fogamzást eleve meggátló blennorrhoea elterjedt volta miatt. Óriási szám ez, szembeállítva azzal, hogy 1913-ban az élveszületettek száma 735.000 volt. A vérbaj maga nem teszi ugyan lehetetlenné a fogamzást, de gyakran vezet elvetélésre, korai és halvaszületésekre és így ugyancsak kedvezőtlenül hat a születések számára. Ennek a két betegségnek a kiirtása tehát okvetlenül nagy mértékben növelné azoknak a születéseknek a számát, amelyeket maguk a szülők megakadályozni nem akarnak.

Sokkal összetettebbek és homályosabbak azok az okok, amelyek az „egyké“-re hatnak. Annyit látunk, hogy *éppen nem a legszegényebb osztályokban uralkodik,* tehát egyedül gazdasági okokra nem lehet visszavezetnünk. Közrehatnak ezek is, de még inkább *erkölcsi és szellemi tényezők, divat, előítélet, helyi közvélemény és szokás.* Éppen azért általános orvosszert nem is lehet rá találni, hanem legfőljobb arról lehetne szó, hogy minden egyes, különösen veszélyeztetett helyet valósággal monográfiaszerűen kellene külön-külön tanulmány tárgyává tenni, szabatosan megfigyelve és összevetve a lakosság egész életét: foglalkozását, vállását és erkölcsi fölfogását, műveltségi fokát, táplálkozási és egyéb életmódját, egészségi viszonyait, a helyi közvéleményt a sok- és a kevesgyermekű családokról és mindezek egybevetésével alkalmazni azokat a gazdasági, erkölcsi vagy rendészeti intézkedéseket, amelyek a különleges helyi okok megszüntetésére legalkalmasabbak.

Ámde még ilyen fáradságos, körülményes és sokoldalú mun-

*kásságtól se várjunk vele arányban álló eredményeket. Az „egyke“ csak egyik jelensége a világszerte uralkodóvá vált általános anyagiás fölfogásnak, amelynek uralma alatt — fönn és lenn egyaránt — az önzés túlhajtása, a vagyoni előnyök hajhászása, a hiúság, a kifelé élés, a személyi érvényesülés nem hagy helyet a gyermeknek s a vele járó elfoglaltságnak, gondoknak, költségeknek, vagyongosztásnak, amelyek miatt a gyermeket nem áldásnak, öröme-
nek, hanem nyűgnek, tehernek tekintik.*

Valamint a nagybeteg fehér faj valamennyi társadalmi betegségének, úgy az „egyke“-nek is csak az lehetne az orvossága, ha ezt az anyagiás világnézetet egy új, nemesebb, önzetlenebb, erkölcsösebb váltaná föl, amely életcélnak nem a külső előnyöket vallja hanem az egyszerűséget, igénytelenséget, a családi élet bensőségét, a befelé élést, az anyaság tiszteletét, a gyermekek rajongó szeretetét.

Addig pedig, amíg ez új világnézet uralkodása bekövetkezik, népesedési politikánkban erőinket ne fecséreljük el fölöslegesen az „egyke“ elleni reménytelen küzdelemben, hanem szolgáljuk azt az igazságot, hogy *„nem azé az államé a jövő, amelynek legtöbb gyermeke születik, hanem amelyik a legtöbbet élve és egészségesen tudja megtartani“.*

Hiszen a születések folytonos csökkenésével egyidőben Európa valamennyi államának lakossága állandóan szaporodott — Francia- és Spanyolország kivételével —, mert az egészségügyi viszonyok nagyfokú megjavításával a halálozások számát még nagyobb mértékben sikerült csappantam, mint ahogy a születések csökkentek. Erre a pontra kell tömöríteni nekünk is küzdelmünket. Elsősorban pedig a csecsemőhalandóság ellen.

Csak néhány adatot. A háborúig egész Európában — Oroszország kivételével — nálunk volt a csecsemőhalálozás a legnagyobb, még Románia és Szerbia is jobban állt. Az 1913. évben a születettek 20.1%-a halt meg egyéves kora előtt, az összesen 500.000-re menő halálesetből 148.000 volt egy éven aluli, azaz 29.6%.

E sajnálatos eredmény okai sokkal ismertebbek, mint a születések kialakulásáé, a gyógyítás módjait azért szabatosabban meg tudjuk jelölni. *Kiterjedt és egyéni anya-, csecsemő- és gyermekvédelem, az orvosképzésben a csecsemőgyógyászat beható tanítása, a bábák és az anyák kioktatása a csecsemők betegségeinek megelőzésére, néhány egyszerű és mégis rendkívül hatékony egészségügyi szabálynak széleskörű népszerűsítése, a küzdelem káros babonák és szokások ellen, anyasági biztosítás, szoptatási segély* — ezek a leggyorsabban és leghathatósabban célravezető eszközök.

Ez eszközöknek sürgős és széleskörű fogantatba vételét karolja föl az az erősen nemzeti és szociális érzésű, lelkes hölgytársadalom, amely újra föl akarja venni a küzdelmet az „egyke“ ellen. Szenteljék érdeklődésüket, lelkesedésüket, odaadásukat és munka-

kedvüket a könnyebben és célszerűbben megoldható anya- és csecsemővédelem fokozására. Nagyobb szolgálatot tesznek ez úton a magyar népesedési politikának, mert *a megszületett gyermekek megtartása bőségesen pótolni fogja azt a hiányt, amely az „egyke” miatt elmaradt születések számában a magyar nemzeti erőt olyan károsan fogyaszta.*

VARGHA GYULA.

Megvallom őszintén, az egygyermek-rendszerrel szemben, akár eredetét, akár orvoslását tekintem, tanácstalanul állok. Az kétségtelen, hogy erkölcsi fertőző betegség. A természettudós a maga laboratóriumában, több ezerszeresen nagyító górcsővel fölfegyverezve, pontosan meg tudja állapítani a testet megtámadó fertőző betegségeket előidéző baktériumokat, tanulmányozza azok virulenciáját, sőt a különböző szérumokban legtöbbször azok leküzdésére is megtalálja a hathatós eszközöket. A szociológus nem rendelkezik oly pontos műszerekkel s nem végezhet exact kísérleteket laboratóriumának mély gondolatokra ihlető csendjében. Neki a kézzel nem fogható lelki élet végtelenül komplikált s az emberi szemek előtt többnyire rejtve levő mozzanatait kell megfigyelnie s ebből vonni le nem egyszer bizonytalan következtetéseit.

Legelőször is azt kellene megállapítani, honnan kerültek népünk lelkébe a ragályt okozó baktériumok? A Magyar Tud. Akadémia évtizedekkel ezelőtt pályakérdésül tűzte ki az egygyermek-rendszert. Voltak figyelemreméltó pályamunkák, de olyant, amely a jutalomra érdemes lett volna, a bírálóbizottság, melynek és is tagja voltam, nem talált. Az egyke keletkezésére nézve azonban megkapott egyik pályázónak — munkájából úgy sejtettem, hogy baranyai ref. lelkész volt — az az állítása, hogy a baranyai magyar asszonyok a vétkes szokást a szomszédos cifrálkodó rác asszonyoktól tanulták el, látva, hogy azok gyermektelenül, vagy egy gyermekkel mennyivel tovább megtartják lányos fiatalságukat, mint a sokgyermekes magyar anyák. Az első rugó tehát az asszonyi hiúság lett volna. Látunk azonban Baranyától távol eső fertőzött és fertőző góccokat; de hiszen a testi fertőző betegségek is továbbterjedésükben sokszor egész vármegyéket ugornak át.

Az egyke terjedésének okait már világosabban látjuk. A birtok megosztásától való félelem, a gyermek gondozásával járó veszélyesség, azok a direkt vagy indirekt előnyök, melyeket az egygyermekes szülők törvényeink helytelen intézkedései folytán élveznek s az a lelki méreg, melyet a rideg önzésre alapított szociális tanok népünk lelkébe csöpögtetnek, mind hathatós előmozdítói a gyermeklétszám korlátozásának. A bajt a kultúra nem gyógyítja, sőt még súlyosabbá teszi. A lelki kórt csak lelki orvossággal lehetne

gyógyítani. Pezenhoffer Antal azt ajánlja, hogy a protestánsok, akiket leginkább megfertőzött a ragály, térjenek át a katolikus-vallásra; de őbelőle nem a komoly tudományos megállapítás, hanem az elmúlt századok vallási fanatizmusa beszél, hiszen maga is elismeri, hogy a katolikusok sem immunisok a ragállyal szemben. Nagyobb lelki kvalifikációra volna szüksége a ragály által megfertőzött népnek, mint amilyennel a katolikus vallásra való formális áttérés jár. Nagyobb lelki átalakulást azonban csak az úgynevezett pietizmus s a lelkeket ellenállhatatlanul magával ragadd egy-egy szekta képes előidézni; de mindkettőnek hatása csak kisebb körökre terjedhet ki s így általános gyógyszert sem lehet.

A POLITIKAI PÁRT TÁRSADALOMBÖLCSELETE.

Magyarország politikai fejlődése nem hasonlít egy simán lefutó folyóhoz, hanem olykor tóvá szélesedik s a politikai áramlat folyását alig lehet észrevenni. Hol pedig vízesésekben zuhog alá a folyam, egészen új szinten. Történeti fejlődésünkben feltűnő tény ez a ritmus-probléma: vannak lassú érverésű és nyugodalmos időszakok, melyek olykor stagnáláshoz hasonlítanak, majd hirtelen áll elő új helyzet s egy rövid, de heves fejlődésű kor, mint valami árok választja el két generáció politikai helyzetét s eszmevilágát. Ilyen volt az 1711 után hirtelen beköszöntött nyugalom, a tagadhatatlan bekapcsolódás a Habsburg állami szférába a kuruc-labanc s a török küzdelmek után. Ilyen volt — messze ne menjünk vissza — a nagy törökverő utáni szélcsendes zóna Mátyás alatt, belpolitikai pályafutásában. Ilyen hirtelen esés volt a fényes udvartartó király után a Jagelló-kori lezökkenés a mohácsi vész felé. Kisebb cezúrák nagy számban. A XIX. század s a XX. század eleje azonban még feltűnőbb: ott van az 1848/49-iki nagy krízis, de minden eddiginél nagyobb az 1918/19, mely után a belpolitikai helyzetváltáshoz külpolitikai okok is lényegesen hozzájárultak az eszmék új orientációjához, mely parancsoló szükségévé vált.

Mi ezekben a nagy irányváltásokban a magyar pártok szerepe? Számon kell tartanunk, vajjon a pártok teszik-e hevesse az átalakulást, avagy a pártok *hiánya*? Ha az 1918/19-et nézzük, kétségtelenül az utóbbira kell gondolnunk. A forradalom oka nem kis mértékben az volt, hogy csak mesterségesen feltáplált s életben tartott pártjaink voltak s ezt nem kis részben a világháború okozta: a végső napokban már csak erőtlenségének tudata terjeszkedett szét a régi pártszichékben (mit egy késő pártfúzió október előtti mutatott) s nagy tény, de el kell ismernünk: pártok, melyekről rendszeren kicsinylőleg szoktunk gondolkozni, s mégis reális erőntényezők, töredékekben sem voltak meg akkor, amidőn az októberi katonai összeomlás ránszakadt.

A párt, mint jelent és múltat öszekötő valami, erős tényező akkor is, amikor minden inogni kezd. A párt és a parlamentarizmus fixpontok, amelyekkel számolniok kell az eseményeknek, s

tudják ezt a forradalmárok: forradalom (talán másképp mutatkozott az 1789/93 alapján) ma voltakép nem hozható létre egy normális parlament *által*, sem a mögött, hanem csak parlamentarizmus *nélkül*, mert forradalmak mindig csak egy aktív kisebbség művei egy nagy többség kényszerű passzivitásának gyors átmeneti korában.

A modern parlamentarizmusról azt tartják, hogy az nem éppen a nagy krízisekre, hanem a nagy egyensúlyozottságra van berendezve s ez bizonyos mértékig igaz. Azonban a parlamentarizmus — bizonyos pártrendszer működési *kerete* — kríziseket is kibír, ha a társadalom s a pártok tudnak alkalmazkodni, ha kell gyorsan is, egy új glóbusz intellektuális politikai követelményeihez. Bárminő is a parlamentarizmus, elősegíti azt, hogy a konvulziók gyorsjárású napjaiban különböző irányokkal számolni lehessen. Megnyilvánulási fórum az, nem csak küzdő fórum, s ha a döntés nem mindig parlamentek kezében van is, a parlament mégis tájékozódási bázis s valamennyire irányító szervezet. Sohasem öncél, bár ezt nem egyszer követelte magának, sohasem kormányzati monopóliumot őrző, mint egyesek vélték, de mindig faktor, számottevő erő.

Nálunk, úgy látszik, kevés figyelmet fordítottak a parlamentarizmus (mely csak keret) mögött álló párt problémájára. Nem kevesebb, mint félszázada jelent meg egy fordított mű,² s azóta semmi (alkalmi kitérés is alig van), ami a párttal *elméletileg* foglalkozott volna! Holott hány alkalmunk volt és van arra, hogy felvessük, mi általában a *politikai párt* mivolta, mi a lényeges funkciója, *mik képességének határai?* Mit várhatunk tőle, mit nemi Ha sokat követelünk egy *elméleti*, ideális pártszervezettől, még ha azok a leghaladottabbaknak is tartatnak, Angliában, az Egyesült-Államokban, általános pesszimizmus lesz az eredménye, bizonyos kesernyés „mérlegek“ formájában fogjuk levonni a tanulságokat, mint legbehatóbb kutatója is, Ostrogorski.³ A párt valóban legtöbbször nem több, mint *szükségből*, tervtelenül előálló valami, Paulsennel: spontán entstehende *Notorganisation*, um überhaupt aktionsfähig zu werden.⁴

Általában a párt problémáját nagyon is könnyen vették s ma is azt látjuk, mint régen, hogy a pártalakítás rögtönzés. Pártelnevezések kábítóan foszforeszkálnak, pártok és töredékek őserdős gazdagságban törnek elő a választások talajából, hol erőstörzsű óriásnövények, hol csak kúszó liánok formájában. Majdnem minden választás után friss káosz áll elő s ez természetszerűen provo-

² Bluntschli: *A politikai pártok*, ford. Ballagi G. 1872.

³ *La démocratie et les partis politiques*. Nouvelle édition, refondue. Paris, 1912. V. 5.277. lk. 574. lk.

⁴ *Parteipolitik und Moral*, Dresden, 1900. 9. 1.

kálja azt, hogy keressük, hogyan lehet mégis bizonyos egyirányúság, tartósság a politikai életben. A választó pszichéje úgy van beirányítva, hogy *mindent* vár az államtól s ehhez képest mindent vagy sokat a parlamenti választásoktól is. Ez öncsalódás, és pedig tartós önszuggesztió már a Rousseau-féle *volonte generale* óta. Mindenki — választáskor — egy akcióba lépő rész-szuverénnek érzi magát s ez túlzás, amint túlzás az államot tartani felelősnek mindenért. Mit várhatunk tehát bizonyos *párt-szerkezetektől* — nem vizsgálták. Mi az egyes országoknak sajátos *párt-rendszere* — ezerféle összehasonlítás után tudható meg. *Mi és mennyi* a párt-hagyomány (mert sajátos, ez sokkal súlyosabb faktum, mint gondoljuk), fontos társadalom-lélektani probléma. Jentsch K. összehasonlítja a régi olasz és az újabb angol viszonyokat, és azt találja, hogy az angol családok *hagyományból* whigek vagy toryk. S íme, mégis, „elvek nem választják el őket. A politikai magatartást bizonyos személyi elem határozza meg: nem elvnek, egy dolognak, hanem vezetőnek vallanak hűséget . . . nem halálos ellenségek, nem nézik le s gyűlölik egymást, hanem barátilag érintkeznek... Az ellenzék szerény marad (sic!), mert tudja, hogy amaz örökséget rontaná megsemmisítő kritikájával, mely legközelebb rája szállhat.“⁵ A kontinensen egymást legázolni törekednek a pártok. A választó politikai *igénye* is más Angliában, mint mifelénk. Ott bajnak tartják, ha az állam „belekormányoz“ valakinek a magánügyeibe. Az angol ember megbecsüli a maga függetlenségét, s így az államot sem akarja egyszerűen a maga akaratának szolgálatába állítani. Van abban — gondolják Angliában — valami természetesség, hogy a népesség bizonyos része államügyekben passzív — bizonyos mértékig, s bizonyos ügyekben. Azzal nem lehet megsérteni a demokráciát, ha bevalljuk, nem mindenki ért a *mai*, komplikált államgépezethez, hiszen ennek is megvannak a maga technikai ismeretfeltételei.

A demokrácia, mely egy a maihoz végtelenül aránytalan, kicsiny milieuban, a görög *polisban* indult meg, már nem lehet az, ami egykor volt. Ott a milieu ügyeinek *közismertsége egész* természetes volt s belőle eredt számos specifikum. A közvélemény⁸ nem egyes körök machinációja s nem nagy sajtóvállalatok gyártmánya, mint ma. Nézzük meg az Amerikai Egyesült-Államok törvényhozó testületének munkáját. A 62. kongresszuson (1913) a képviselőházban beterjesztett javaslatok száma Bryce szerint 29,000; a szenátusnak pedig 9000 javaslattal kellett volna megbirkóznia.

⁵ *Die Partei*, Frankfurt a/M. év n. 65. 1.

⁶ Erről v. ö. Hornyánszky Gy. mélyen szántó tömör közleményét: *Die Idee der öffentlichen Meinung bei den Griechen*. A Fer. József tud. egyet. tud. közleményei. Filoz. ért. 1. köt. 1. füz. 1922.

Ily munka *természete szerint* más, mint a régi kis milieuk demokratikus testületeinek munkája.

Az angol sokkal többet vár a *társadalmi* spontaneitástól; sok nomikus berendezése által. Nálunk a kontinensen, sok minden a parlamentre zúdul rá.

Nálunk a kontinensen a választó szuverénitás-érzése saját-szerű: sokat vár az államtól, tehát a választáskor élénken érdekelve érzi magát. A *self government* persze itt sem ismeretlen, de mintha szabadulni akarnának tőle ott, ahol az ügyek államra bízása kényelmesebb. A kontinens jelleme Angliával szemben (természetesen bajos általánosításokkal szemben eléggé óvakodni) a centralizálás; ez az, ami a választást döntővé teszi a választó szemében. Az angol higgadtabb, de az is bizonyos, hogy egyik kontinentális állam sincs oly *világhelyzeti* kényelemben, mint Anglia.

Az angol pártélet s parlamenti élet ismerői azt is tudják, hogy az angol fix törvényeket gyártani nem szeret, hanem annál nagyobb tiszteletben részesít konvenciókat, tehát gyakran formátlan, de szilárd érzelmi bázist hordozó hallgatag megállapodásokat. Az angol közszellemnek nagy a *szokásteremtő ereje*, a kontinens pedig buzgóbb törvényhozó. A törvényhozást pártfunkciók előzik meg, ez pedig *spontán* követ bizonyos konvenciókat.⁷ Concha jellemzően mondja: „Az individualizmusért dicsőített angol nemzet tudta a legállandóbb, legerősebb, az egyént szorosan megkötő pártszervezetet létrehozni anélkül, hogy azáltal a nemzetnek a pártérdekeken felül álló javait megkárosította volna. Hogyan és miért? Mivel az individualizmusnál magasabbra becsüli a kollektív, nemzeti létet az egyénen túl járó eszményeivel s ennek megfelelően szervezetlen állapotában is, mint a választók tömege, *nem egyedül a jog külső, éles, az embereket elkülönítő szabályai után indul.*“⁸ S ez legérdekesebb a *kifejlett* pártéletben, a lelki háttér, az öntudatlan ügy leszorul a parlament tárgyalásköréről, a *private bill*-ek ökonormák, melyek a tudatos felé haladnak.

I. *A követendő módszerről.* A mi problémánk nem az, hogy kritikát adjunk a pártról és parlamentarizmusról, hiszen ez megfelelő keretet mai folyóiratainkban nem találhat. Súlyos kérdés az, mely jelentékeny analízálóképességet s összehasonlító munkát követel a szociológustól, eltekintve attól, hogy nem is minden kutató érezheti magát alkalmasnak

⁷ Ez a parlamentben is igen jelentős! Kár, hogy oly jogi írók is annyira megfélekedeznek erről, mint Jellinek poszthumusz „*Besondere Staatslehre*“-jében (Auszg. Schriften, 1911. II. 153—319), ahol éppen helye lehetett volna e problémának.

⁸ *Újkori alkotmányok*, Akadémia. 1888. II. 482.

ama feladatra. A „sine ira et studio“ elve itt különben is sajátos helyzetben van s ma már tudjuk, hogy a szociológia *első sorban nem kritika*, hanem vizsgálat: állást tehát nem szabad foglalni, *ameddig* vizsgálunk. Bizonyos öndisziplina kell ahhoz, hogy felfüggeszünk *minden* értékelő vénát akkor, *amikor még csak boncolunk*, tényt s összefüggést pusztán *megállapítani* törekszünk.

Sajnos, a szociológia sokáig félreismerte *első* feladatát; bár sejtette. Sejtette akkor, amidőn „természettudományi alapon“ akarta megindítani problémáit, mert ez az „alap“ *helyes kiértékelése volt annak, hogy a társadalomtudománynak első lépcsője a „valóságtudományi alap“*. Ez az államtanban, államszociológiában is így van, a politikai párt problémájában hasonlóképp.

A valóságtudomány keresi a tényeket, amint vannak, kutatja a kapcsolódásokat, amint vannak. Nem bírál, mint a bíró, nem javasol, mint az orvos, hanem pusztán kutat, boncol, összehasonlít.

Problémánk területén új módszer a valóságtudományi felfogás. A párt problémája különösen sokáig az államtanok (politikák) tudományjellemeinek hatása alatt volt. Már pedig tudjuk, hogy az államtanok sohasem tudtak megállani tények és összefüggések konstatálásánál, hanem még *mielőtt* e valóságtudományi feladatnak eleget tettek volna, máris bíráltak, célokat tűztek ki, javasoltak, azaz a normatív (iránytűző) tudományok csapásába tértek át. *Az államtanok módszere kevert módszer lett*, ami károsan befolyásolta feladatai megoldását. Kevert módszerét jellemezte az, hogy nem tudott valóságtudományi síkon maradni, felfogásmódja *semi-realisztikus* volt. Amidőn pedig iránytűzéssel (norma) foglalkozott, nem tudott viszont tisztán az értékekhez igazodni, felfogása selejtesebb, kevertebb: *pseudo-normatív* maradt.

Vizsgálódásunk *államszociológiai*, s ezzel a kifejezéssel óhajtjuk jelezni, aláhúzni azt, hogy a valóságtudományi talajon akarunk mozogni, nem pedig az államtanok pseudo-normatív és semi-realisztikus síkján. A pártot kezdettől fogva *normális jelenségnek* kell tekintenünk, ellentétben az első írókkal, akik között a pártelmélet megalapítója, Hume is kezdetben mint kóros jelenséget tünteti fel.

Hume írja a pártokról írt tanulmányában,⁹ hogy a törvényhozókra és államalapítókra mindenki tisztelettel gondol, a pártokra éppen nem ez érzésekkel. Törvényhozók, feltalálók félistenekké lettek, hősökként tisztelték, de mint pártvezérek nem vívnak ki hasonló sikereket, működésük lévén egyenesen törvények ellen irányuló (because the influence of faction is directly contrary to that of laws). Hume a legrosszabbakat feltételezi a pártokról: felborít-

⁹ *Of parties in general.* (Essays moral, political and literary [1741/42]. Edit. The world classics.

ják a kormányzatot, erőtlenné teszik a törvényeket, vad gyűlöletet szítanak ahelyett, hogy a kölcsönös segítségre szoktatnák az embereket; s ilyen „gyomot“ valóban nehéz kiirtani. Kétféle pártot különböztet meg: *személyi* pártokat, és *reális* pártokat, melyek személyi vonatkozás nélkül is érdekek előtörései és találkozásai.

A párt mégis szükséges rossz. Montesquieu látja be szükségességét; „őt — írja róla Janet — a viszálykodások egyáltalán nem ijesztik meg, sőt a valódi politikai élet jelét látja azokban“,¹⁰ a zarnokság látszólagos békéje — írja Montesquieu az *Esprit des Lois*-ban — „hasonlít az oly város csendjéhez, melyet az ellenség éppen elfoglalt“. S valóban, ha megszállottak egy területet, leelőször éri halálos csapás a pártokat.

Washington az amerikaiakhoz írott búcsúszavában¹¹ a pártok ellen nyilatkozik: „A pártszellem mindennapi és folytonos ártalmi is éppen elegendő arra, hogy egy józan nép annak visszasziasztását és korlátozását kötelességének és érdekének tartsa. Szétszórja az a tanácskozások figyelmét és gyengíti a közigazgatást. Izgalomba hozza az államot hiú féltékenységek és hamis rémhírek által; hevesebbé teszi az egyik párt gyűlöletét a másik ellen. *Kaput nyit az idegen befolyás előtt*, mely könnyen hozzáfér még a kormányhoz is a pártszenvédelek e csatornáján keresztül“. Higgadságra kell törekednünk a párt tüze helyett, „mert attól kell tartanunk, hogy éppen nem melegít, hanem pusztít“. S ez köztársaságnak még veszélyesebb, mint másutt.

Hasonló jellemzések a legújabb időkig óvják a nemzeteket a pártoktól, melyek „nem világítanak, hanem égetnek“. Az írók egész légiója hordozza s terjeszti azt a véleményt, hogy a párt maga nem más, mint *abnormitás*, lélektanilag: pszichózis, tehát betegség, mely pusztítja a társadalmat.¹²

Ez a felfogás egészen ferde síkra tereli a pártélet felfogását, a tudományos vizsgálatot.

A párt szükségszerű produktumként érthető meg. Történeti okok hozták létre a parlamentarizmussal együtt s különösen akkor, amidőn az abszolutista korokból kellett kibontakoznia a modern nemzeteknek, szükséges funkciót teljesített, mely más úton nem volt lehetséges, mint éppen *szabad pártképződés útján*. A pártot

¹⁰ *A politikai tudomány története*, III. ford. Angyal D: 1892. 32. 1.

¹¹ Idézetek Janet-nél III. 508.

¹² Hasbach (*Die parlam. Kabinetsregierung*, 1919. 62. és 142.) több írói idéz. Így Goldwin Smith szerint a párt „a standing machinery for the demoralisation of the people“. Ellis Barker szerint a pártok nem nemzeti érdekeket képviselnek; küzdelmük tárgya „two small sets of professional politicians who wish to obtain. place and power for themselves“. Lord Mahon szerint a pártok célja „the madness of many for the benefit of the few“. És: „Parties are likf coins which would never be fit for common use without some considerable alloy of the baser metals“.

így, tudatosan kitűzött módszeres elvek alapján kell és lehet kellőképp vizsgálni. Ez elvek tehát a következők.

1. A pártokra irányuló vizsgálat mindenekelőtt *valóságtudományi* vizsgálat, azaz nem valami bíráló és politizáló elmélkedések körébe csúsztatott tény-felismeréseken épül fel.

2. Vizsgálatunk *általános* szociológiai jellemű. Összehasonlító és általánosító eljárással kiindulva — a politikai pártok ezerféle variációján túl — keressük azt, amit „pártnak általában“ nevezhetünk. Mi tartozik a párt lényegéhez, mi nem, gondosan veendő figyelembe, mert a lényeges vonások alapján lehet csak a párt *fogalmát* tisztáznunk.

Sajnos az, hogy a politikai párt mivoltával, funkcióival, képessége határaival *in abstracto* kevésbé foglalkoztak. Ahol a legtermészetesebben kínálkozott alkalom: az állam tanokban egyik-másik író meg sem említi,¹³ mert egyoldalúan csak az alkotmány-szervezet *jogi* oldalára szegzik figyelmüket, nem kutatva ama valóságos, *társadalmi* erőket, melyek azt fenntartják. Más „politikák“ rendszerében¹⁴ pedig szerény fejezetek jelzik azt, hogy ez a probléma is megjelent valamiként a világűrben. Igazi, elmélyedő tárgyalást eddig e „rendszerekben“ nem találunk, a párt problémája „az államtan mostohagyyermeke“ (Rehm).

Egy, az egyes államokkal foglalkozó *leíró államtan* feladata az egyes pártok ismertetése, s itt is bizonyos összehasonlításokra nyílhat alkalom, azonban tágas szempontok, oksági kutatás itt sem talál úgy látszik kellő talajt.¹⁵

Az újabb irodalom külön *pártelméletet* (Parteienkunde) lát-szik céltudatosan kitermelni s ez egyre terjedelmesebb, de még legújabbban sem¹⁶ elég szisztematikusan közeledik feladatához, avagy csakhamar történeti visszapillantásokra tér át s ebben meríti ki érdekldését,¹⁷ holott elméleti kiindulású.

¹³ Minő pl. a különben körültekintő L. Duguit, *Traité de droit constitutionnel I. Théorie générale de l'état*. 1911.

¹⁴ V. ö. Jellinek, *Alig. Staatslehre*,² 1905. 109—112. Stier—Somló, *Politik*⁶, 1921. 154—176. (*-párti-leírás* s nem általános vizsgálat). R. Schmidt, *Alig. Staatslehre*, I. 1901. 238—52. St. Leacock, *Elements of political science*², 1913. 332—55. Balogh A., *Politika*², 1911. 220—23. Schollenberger, *Politik*. 1903. 81—109 és 211—254.

¹⁵ V. ö. pl. Bryce, *American commonwealth*, 1893—95. II. köt. 3. rész. 1—244. lk. Bodley, *Franciaország*. M. ford. Akad. II. 387—549. Lowell, *The government of England*, 2. rész. Escott: *A mai Anglia*. M. ford. Akad. II. köt. passim. Igen jó összefoglalást ad J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, 1906. II. köt. 1—44. lk. és J. Redlich, *Recht und Technik des engl. Parlamentarismus*. 1905. ld. főképp 360—390.

¹⁶ V. ö. W. Sulzbach, *Die Grundlagen der politischen Parteibildung*, Tübingen, 1921.

¹⁷ V. ö. pl. Behm, *Deutschlands polit. Parteien*, Jena, 1912.

Az új feladat ma nem más, mint egy tüzetesen szociológiai elemzés s ez meglehetősen nehéz ma, sőt előkészítés hiányában egy kutató számára nem is lehetséges.

3. A pártélet tanulmányozásában a legmélyebb feladatot akkor oldjuk meg, ha beleillesztjük *a normális pártéletet a normális társadalmi folyamatok közé*. Mindenütt tehát a *tiszta pártélet formáit* kutatjuk, abnormis kilengésektől elvonatkozunk; így a pártéletnek egészen más jelentősége fog kiderülni, mint aminőbe politikusok vagy publicisztikai művek állítják.

A kérdés lényegét Paulsen találta meg.¹⁸ A pártélet kiegészíti az állam szervezett életét, mely szubordinatív jellemű, bizonyos mértékben hasonlít egy katonai jellegű szervezethez. Ha ez uralkodnék egymagában a társadalomban, akkor a részek elhalnának, közönyösségbe fulladna mindaz, ami spontán. A pártélet szükséges valami, nem más az, mint egy „Organisation von unten“. „Csak pártképződés által lesz a kaotikus tömeg tagozott, tárgyalásos elhatározásra képes egészé“. A párt „spontán keletkező szükség-szervezet“. Történetleológiailag szükséges valami. Megszüntetése a spontán tevékenységeket ásná alá egy differenciálatlan káosz érdekében egyrésztől, egy egyoldalú „Organisation von oben“ érdekében másrésztől.

Hogy a pártszervezet minden hibája mellett tagadhatatlan jelentős szerepű, az angol alkotmánytörténész Sir Th. E. May¹⁹ jelzi a következőkép: „Hogy egy annyira tagolt kormányzat, minő az angol, amely annyi széthúzó erőt egyesít, általában harmonikus működést folytathatott, főkép a *pártszervezetnek* tulajdonítható; egy tényezőnek, mely az állam alaptörvényeiben aligha találja alapját, de amely a parlamenti kormányzattól elválaszthatatlan s amely jóban-rosszban a legnagyobb befolyást gyakorolta az állam politikai sorsára. *Pártok* vezették, ellenőrizték az államhatalom tulajdonképeni birtokosait, sőt gyakran uralkodtak fölötte. A korona és az arisztokrácia védelmet találtak bennük a néppel szemben (sic). Párthatalom tiporta porba a közszabadságokat, emelt és tett le királyokat, buktatott minisztereket és parlamenteket, megalázta a nemességet, jogokat szerzett a népnek. De *megrázkódató-sok idején megvédte az államgépezetet*, melyek pedig létalapjait fenyegették. *Pártok* emelkedtek hatalomra és buktak, mindazonáltal *az állami berendezések sértetlenek maradtak*“.

Amit May, a történetíró mondott, megerősíti a jogász Dicey, hogy t. i. *a szabad pártképződés* tulajdonkép a megrázkódásokat

¹⁸ *Parteipolitik und Moral*, 1900.

¹⁹ *The constitutional history of England*, ed. Holland, 1912.1. 396. Deák A. II. 37. 1. a pártbefolyásra jellemző adatot hoz fel: annyira megy a befolyás, hogy Gladstone óta a királynő környezetében lévő udvarhölgyek is a miniszterelnök kívánsága szerint nyerik vagy vesznek állásukat.

paralizálja. „Ha valamely párt, írja Dicey,²⁰ legyen bármennyire felforgató vagy reakcionárius, a nép rokonszenvére számíthat, az. a mai Angliában, a parlamenti többség kivívásával, elérheti mindazt, amit egy sikeres forradalom útján szerezhet“. A kisebbségi erőszak jele az, hogy parlament nélkül, terrorral akarnak kormányozni. Jellemző pl. a mai orosz uralomra, hogy amidőn általános választójog alapján 1918 január 18-án megnyílt az új дума, „azonnal megnyilvánult egy *jobboldali* szocialista többség. Erre a bolsevisták kiléptek, s másnap, január 19-én, már fegyveres matrózok zavarták szét az alkotmányozó gyűlést.²¹ Vagy parlamentarizmus, s ekkor a többség uralkodik, vagy terror, s ekkor a kisebbség uralkodik.²² Ezzel azonban korántsem szükséges a parlamentarizmus többség-kifejező értékét abszolút biztosnak állítani. Minden néphangulatban, minden társadalom-pszichikumban van egy elháríthatatlan misztikum.²³ A *szám* parancsoló elve mögött a *qualitás* érvényesülését a következmények mutatják meg, s a kisebbség sohasem fogja statisztikaszzerűleg többség-álcát megszerezni.

May és Dicey hangsúlyozzák azt, hogy a párt normális kiképződése előmozdítja a *fejlődés folytonosságát*. Bryce, az amerikai államélet kitűnő szociográfusa, legutóbbi munkájában írja: a párt „általában konzerváló erőnek bizonyult, mert, hogy a választásoknál többséget kapjon, . . . kénytelen kibékíteni a különféle véleményeket és igyekszik híveit a párt keretein belül tartani... Ha új, komoly véleménykülönbségeket támasztó kérdések merülnek föl, a pártszervezet rendszerint igyekszik semleges maradni. Abban a tekintetben is konzerváló, hogy korlátozza a személyes becsvágyat és gátat vet a kiválóbb férfiak túlságos önzésének. Az, aki *a párt* támogatásával emelkedett fel, ritkán volt nélkülözhetetlen vagy valami nagy hős a nép szemében, semhogy veszedelmessé válhatott volna azért, hogy a pártot szélső irányba terelje, vagy személyes becsvágya eszközéül használja föl. Meg kellett tanulnia,

²⁰ *Bevezetés az angol alkotmányjogba*, ford. Tarnay. Akad. 1902. 368. l.

²¹ Herrfahrdt, *Das Probl. d. berufsstand. Vertretung*. 1921. 107.

²² Lenin szerint a „proletariátus előcsapatának“, egy kisebbségnek előbb meg kell teremteni az új pszichét, s csak aztán jöhet parlamentarizmus — egykor, a jövőben.

²³ Jellinek *Die Unberechenbarkeit politischer Massenwirkung* c. rövid cikkében (Auszg. Schriften, 1911. II. 332) írja, hogy a legújabb politikai változások „tömegmozgalomból erednek, melyek erősebbek, mint a parlamenti akarat vagy a a törvényes alkotmányrendelkezések“. Ámde nyilván csak akkor, ha a parlamentnek nem *sikerült* a tömegek életproblémáját kellőképp kiérezni. A jogász felfogás nem elég mély, ha azt véli, hogy a parlamentarizmus a tömegek *fölött* áll; ellenkezőleg a tömegekből meríti erejét.

hogy csupán a közvélemény figyelése és követése által tartható meg a hatalom.“²⁴

A dolog nem lehet máskép. „A parlamenti akarat“ (Jelűnek) a párt által lehet erős s már Lord Beaconsfield leszögezte: „Pártnak a szervezett közvéleményt nevezzük.“²⁵ Ebből kell kiindulnunk s majd ide kell visszatérnünk.

Kicsiny dolgozatunknak nem célja a kérdés egész perspektíváját tüzetesen napfényre hozni — hiszen ez az államszociológia centrális problémája s messzevezető kérdés, — csupán figyelmeztet problémákra, aktualitástól mentesen. Mivel eddig irodalmunkban bibliográfia nincs, illetve nem tudunk ilyenről, a legfontosabb munkákat feljegyezzük.²⁶ A pártelmélet megalapítója Hume, a filozófus és történetíró. *Of parties in general* és *Of the parties of Great Britain* (Essays, 1741). Hasonlóképp tisztán történeti érdekű, régebbi írások: Bolingbroke, *Dissertation on parties*, 1738. Fr. Rohmers *Lehre von den politischen Parteien*, I. *Die vier Partiéen*, kiadta átdolgozva testvére, Th. Eohmer, Zürich, 1844. Const. Frantz, *Kritik aller Parteien*, 1862. Stahl, *Die gegenw. Partiéen in Staat und Kirche*, 1863. Bluntschli, *A politikai pártok* [1869]. Ford. Ballagi Géza, Pest, 1872. U. az felvéve, némi stiláris változtatással: Bluntschli *Politik als Wissenschaft* c. művébe. Stuttgart, 1876, 497—637. Treitschke, *Parteien und Fraktionen*. (Hist.-polit. Aufsätze, III. köt. 427—490). Az újabb irodalomban igen nehéz elválasztani, mi tekintendő párttörténetnek, s nem elméletnek; legtöbb mű vegyesen adja az adatokat, tisztán elméleti mű alig van. Merkel: *Fragmente zur Sozialwissenschaft*, 1898, I. 82—347. A pártleírásokból kiválik Bryce, *The American commonwealth*, 3. edit., completely revised, New-York, 1908, II. 1—244, amit nagyon ajánlhatunk; épp így Paulsen, *Parteipolitik und Morál*, 1900 (nem valami in medias res moralizáló mű, inkább valóság-tudományi). Újabban már itt is az amerikaiak vezetnek. Igen jó áttekintés más szerzőktől vett szemelvényeivel Ch. Lloyd Jones: *Readings on parties and elections in the U. S. A.*, New York, 1912. W. Hasbach, *Die moderne Demokratie*, 1912, 441—575. (Új, 1921. kiad. azonos). Webster, *Elections, electors and elected* (Stories of elections, part and present), London, 1906. Ostrogorski, *La démo-*

²⁴ Az *Amerikai Egyesült-Államok demokráciája* [1921.] M ford. Braun. Bp. 1922. 52. 1.

²⁵ Idézi Mac Donagh, *Az angol parlament*. Ford. Huszár, 1907. 188. 1.

²⁶ Két bibliográfiáról tudunk s úgy véljük, ezidőszerint nincs több. Az egyik német munka, s *időszakosnak* készült, a másik amerikai. *Die Parteien. urkunde und Bibl. der Parteienkunde* I. (több nem jelent meg). Berlin, 1912. Beiheft zur Zeitschr. für Politik. (3 füzet). *List of works rel. to political parties in the U. St.* Washington. Libr. of Congr. 1907.

eratie et l'organisation des parties politiques, 2 köt., 1903. Rövidítve egy kötetbe: *La démocratie et les parties politiques* címen (Nouvelle edit. refondue, Paris), 1912. Rehm, *Deutschlands polit. Parteien*, 1912. (történeti ez is, de jó összehasonlítások helyenkint). Kindermann, *Parteiwesen und Entwicklung*, Stuttgart, 1896. (A cím kissé sokat mond a tartalomhoz képest, ugyanígy a következő): R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens. Leipzig, 1911. (Francia ford. is.) Jentsch, *Die Partei* (Buber: *Die Gesellsch.*, 30. füz.) Deák A.: A parlamenti kormányrendszer Magyarországon, II. köt.: *A parlamenti vezetése. Pártkormányzat. A magyar pártok*. Budapest, 1912 (alig mond valamit). Jórész történeti, W. Milligan Sloane, *Die Parteierschaft in den Ver. Staaten von Amerika; ihre Entwicklung und ihr Stand*, Leipzig 1913. Lamprecht, *Deutsche Geschichte der jüngsten Vergangenheit und Gegenwart*, II., 1913. (Tisztán történeti, de finom pszichológiai árnyalatok.) Ugyanígy Jephson, *The plattform. Its rise and progress*, 1892. Stillich, *Die polit. Parteien in Deutschland*, 2 köt., 1908 és 1911. Jess Macy, *Party organisation and machinery* (The Amer. State Series), London, 1905. Lederer, *Das ökon. Moment und die polit. Idee im modernen Parteiwesen*. (Z. für Pol., 5. évf.) Max Weber, *Parlament und Regierung*, 1918, 2. és 3. fejt. W. Hasbach, *Die parlamentarische Kabinettsregierung*, 1919, passim. Anonymus [Spencer H.*?], *Parliamentary Government* (Westminster Review, 13. köt.).

A tágabb probléma, a parlamentarizmus irodalma, szintén fontos a párt kérdésére. Ebből csak néhány munkát idézünk. L. Bucher, *Der Parlamentarismus, wie er ist* [1854]. 2. kiad., 1881, 4. fejt. Th. Summer Maine, *Popular government*, 1885. A. Lowell, *Public opinion and popular government*, 1913. A. Lowell, *The government of England*, 1908, bőséges figyelemben részesíti, valamint Sidney Low is: *The governance of England*, 1904. New edit. 1914. H. Crosby Emery nevelő célzatú munkája az amerikai főiskolák törekvéseire valóban jellemző: *Politician, party and people*. New Haven, 1913. Edw. Elliot, *Amer. government and majority rule*. Princeton, 1916, 5. fejt. A jogbölcseletben is kifejlődtek bizonyos tanok a pártokról. Ilyenek: Radbrueh, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, 1914, 2. fejt. Stammler, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, 1922, 353. l. O. von der Pfordten, *Zur Philosophie der politischen Parteien*, Archiv f. Echts- u. Wirtschaftsphilosophie, 8. köt., 158. és 333. lk. Legújabb összefoglalásra céloz: *Die Entwicklungsgesch. d. grossen politischen Parteien in Deutschland*, Bonn (Schriften d. deutsch. Gesellsch. für Polit. an d. Univ. Halle), 1922 (kollektív mű). G. Tarde, *Les transformations du pouvoir*, 1899. Dicey, *Lecons sur les rapports entre le droit et l'opinion publique en*

Angleterre au cours de 19. siècle. Angolból idézve. Idézve látom a következőket: Zischka, *Entsteking und Wesend. polit. Parteien*, 1911, L. Courtney, *The working constitution of the United Kingdom and its outgrowths*, 1901. Belloc and Chesterton, *The party system* [év?]. Mac Knechnie [Knechie-nek is találok], *The new democracy and the constitution*, 1912. Lüttgenau, *Darwin und der Staat*, 1905, 149. I. E. H. Fuller, *Government by the people*, 1908.

II. *A társadalmi ellentétekről általában.* „A háború mindennek atyja“, mondotta már egyik görög bölcselő. A társadalom életét, a fejlődést, nem lehet megértenünk anélkül, hogy figyelembe ne vennők a társas élet összefüggésében bennrejlő feszültségeket. Közöséges életmegfigyelésünk mitsém mutat be előbb nekünk, mint a harcot, az ellentéteket. A társadalom nem harmonikus és egységes célösszefüggésben (teleológiában) élő egész, hanem ellenkezőleg: a társadalomban *disteleológia* van. Az ellentétek ténye fontos magyarázó alap, belőle magyarázta Hobbes az állam keletkezését, Hegel a logikai fejlődést, Darwin az organizmusok életben maradását s kicsiny, de jogosulatlan plusszal: a szervezetek folytonos tökéletesedését is.

Ellentétek azonban nemcsak *egyének* között vannak, s nem is lehet egyénekből, mint valami atomokból, összerakni az államot, mint egykor a primitív individualizmus alapján vélték a jobb kutatók is. Az állam, a társadalom nagy keretein belül ezernyi különféle szervezet és — mondhatnók — szervezetcsira (praeorganismus) van. Ezekkel és a szervezetekkel a *társadalmi morfológia*, az *alakulatok* tana foglalkozik, s azt találjuk, hogy amint egyesek között folyik a harc, úgy morfológiai alakulatok között is. *Társadalmi ellentét tehát oly sokféle lehet, ahányféle az egyén, továbbá ahányféle társadalmi alakulat van.* Összeütközések, viták ezerféle faja keletkezik, minden egyén és „alakulat“ küzd: 1. a létért (Kampf ums Dasein), s 2. ezentúl — amit Darwin észrevétlen már az elsőbe belekapcsolt — *jobb* létért (Kampf ums Sosein); egyik a kényelemért, másik a haladásért, erőnyerésért, vagyonért, uralomért stb.

Tiszta valóságtudományi síkon maradjunk. Állapítsuk meg, hogy minden társadalmi egység (egyén vagy alakulat) részben *autotelikus*, célja önmaga, önmagában van, részben *heterotelikus*, célja kívüle van. Az autotelia és a heterotelia között az esetleges eltérést maga a társadalmi egység — láttuk: egyén vagy alakulat — küzd ki magamagának. Az illető *küzdő egységek* azonban harcban élnek le életüket kifelé is, egymással szemben, s e harc nem lehet sem örökös, sem szabálytalan. Valaminő rendalkotó (koordin-

²⁷ V. ö. ordo = rend, amiben *több* van, mint amit a *társas* összefüggés jelez, mert ez *mindennemű* összefüggést magában foglal.

náló) tényező tereli a társas küzdelmet a maga medrébe s magasabb cél (hypertelia) felé s e téren — egyelőre — két tényezőfajt szögezzünk itt le, ezek:

1. a *közszellem*, melynek jellemvonása az, hogy iránytartalma homályos, és az iránytartalmat leszögező szabályok (normák) mögött nincs szervezett garancia;

2. második az *állam*, melynek szabálya (jogszabályok) mögött szervezett garancia van.

Minden „küzdő egység“, egyén vagy társadalmi alakulat (pL tömeg, közönség, szekta, egyesület, vállalat, klikk stb.) fölött ott áll ama két rendező (azaz koordináló) tényező. Minden küzdő egység tökéletesen ki akarja fejteni a maga iránytartalmát. Miután egy magasabb hatalom van fölöttük, egy tényező, amely az előzőkkel szemben *hipertelikus*, az illető küzdő egység befolyásolni törekszik magát az illető, szabályozó hatalmat, mondjuk, a közszellemet, vagy az államot.²⁸

Akkor, amidőn a küzdő egység magát az *államot* igyekszik befolyása alá vetni, politikai tevékenysége kezdődik. Bárminő küzdő egység, tehát: egyén, alakulat, szervezet stb. több-kevesebb mértékben telhet meg politikai tartalommal. Oly alakulat pedig, amely *egyenesen* az állam befolyásolására törekszik, *politikai párt* nevet visel. A párt tehát *tisztán* politikai tevékenységű *társadalmi* alakulat.

Eddigi megállapításainkat összefoglalhatjuk a következőkép. A társadalomban disteleológia konstatálható. A társadalomban küzdő egységek vannak, küzdelmükben korlátozva vannak. A küzdelem nem áll meg a küzdő egységek részéről az elnémulásnál, hanem iparkodik befolyásolni — mindegyik a maga jogérzése szerint — a korlátozó hatalmat, az illető koordinatív tényezőt, tehát, többek között az államot is. Oly alakulatot, amely éppen az államot és csakis az államot óhajtja befolyásolni, politikai pártnak nevezünk.

III. *A társadalmi alakulatok jelleméről.* Az imént azt találtuk, hogy a *politikai párt társadalmi* alakulat. így bizonyos mértékben betekintést kell nyernünk a „társadalmi alakulatok“ tanába, a társadalmi morfológiába.

A legkülönbözőbb alakulatok vesznek körül bennünket, amelyek nem mind „szervezetek“ (a politikai párt sem mindig szervezet). Hogy ezek terén eligazodhassunk, kell, hogy azok jellemét legalább fővonásaiban megérthessük, főképp természetesen úgy irányozva összehasonlításainkat, hogy a politikai párt jelleme tűnjék ki minél határozottabban.

²⁸ A koordinatív tényezők egyéb fajára itt nem térünk ki.

Előbbi munkánkban²⁹ foglalkoztunk néhány alakulattal, minők a tömeg, a közönség, a szekta stb., azonban a nélkül, hogy a politikai párt problémáját is ott kifejthettük volna. így némi kiegészítéssel, az ott mondottakat is megvilágíthatjuk.

A legkaotikusabb, s jogi íróktól kellő figyelemmel nem vizsgált, mert szervezetlen formában élő alakulatok: *amorf egységek* pl. a tömeg és a közönség. A tömeg *incidentális* alakulat s jelenléti társulásmód úgy, mint a közönség is *incidentális* lehet, de nem jelenléti társulás oly formában, minő pl. valamely író, lap „közönsége“. Ez utóbbi szétszórt csoport. Mindkettőben azonban feltalálható egy *momentán* közös érdeklődési irány. Ami részben a tömegnél megvan, a közönségnél még kifejezettebb: a csoport hollétének, terjedelmének s kvalitásának tudata nélkül való.

A reális, t. i. együtt lévő közös érdeklődésgócponztú, momentán ható izgalom hatása alatt áll; értékelése ingadozó s ez izgalom befolyása alatt jobbra-balra terelhető.³⁰ A közönség eszmeközössége nagyobb s ami fontosabb: nagyobb az *értékelés-állandósága*, mint a tömegnek. Nem hajlik tehát oly könnyen irracionális átcsapásokra, mert míg a tömeg, mint *incidentális* alakulat, a *maga* élmény-múltjával laza kapcsolatot tart fenn, addig a közönség a maga szétszórtságában lassúbb reakciójú és multkötöttebb.

Sajátossága úgy a tömegnek, mint a közönségnek az, hogy mert szervezetlen, magamagában cselekvésirányt nem kezd, hanem bizonyos alkalom, mint inger, hat reá, s *így* akciói voltaképen *reakciók*.

Hogy összehasonlítsuk az ily, *reaktív csoportokat* az egyesülettel, a politikai párttal stb., induljunk ki egy újabb példából. Van egy, máig figyelmen kívül maradt, sajátos kohézióban lévő csoport, amelyet „szervezetlen célegyesülésnek“ mondunk. Ilyen pl. hasonló körben dolgozó írok csoportja. Egymás iránt állandóan érdeklődnek s mégsem a személyes, hanem a *tárgyi* érdeklődés köztük az összekötő kapocs. Érdeklődnek „egymás“ iránt, mert valamennyien közösen érdeklődnek egy közös „tárgy“ iránt. Hasonlítsuk össze az ily közösséget az előbb jellemzett reaktív csoporttal, a közönséggel.

A „szervezetlen célegyesülés“ jelleme más, mint a közönségé; mindkettő szétszórt csoport. Egy közönség körében mindannyian hasonlóképp reagálnak, csak hogy míg az inger, pl. valamely esemény, mely a közönséget hasonló állásfoglalásra, reakcióra bírja, kívülről jő, s *incidentális*, addig a szervezetlen célegyesülés keretén belül egy plus található: egy *állandóan* ható és fejlődő közös téma az, s külső inger nem szükséges állásfoglalások keltésére, az

²⁹ *Társadalomalkotó erők*, 1920. IV. részletprobléma: *Tömeglélektan és társadalmi morfológia*. 193—235. K. ny. is.

³⁰ V. ö. Le Bon, *A tömegek lélektana*. M. ford. 1913.

magában fejlődő, élő érdeklődésfolyamatban marad fenn. A szervezetlen célegyesülésben lévők, bár a közönséghez hasonlóan, szétszórta, mégis együttes szellemi életet élnek, s állandó *célért* folyó életet. Az ily csoport nem reaktív, hanem *proaktív* jellemű csoport. Három sajátos fajú alakulatra találtunk:

1. a közönség	} reaktív	3. a szervezetlen célegye-
2. a tömeg		sülés: <i>proaktív csoport</i> .

Mind e három az ú. n. *alaktalan* vagy *amorf csoportösszefüggések* közé tartozik.

Egy pillantást vetettünk a társadalmi morfológia legérdekebb, és sajnos, legelhanyagoltabb területére, az alaktalan csoportösszefüggések tanába. Fontos ez a terület a párt szempontjából is. Mert minden ezen a homályos szférán indul meg, a hangulat, az emocionális tények, melyekből kiindulva értékelések kristályosodnak ki, melyekben az állásfoglalások készülnek elő, hogy majd — kellő alkalomból — a politikai akarat is napfényre jusson.

Határozott fejlődési sorrend is található.

1. A közönség szétszórta és reaktív csoport; 2. a tömeg jelenléti csoport és szintén reaktív jellemű; 3. a szervezetlen célegyesülés szintén szétszórta, mint a közönség, de már nem reaktív, hanem proaktív csoport jellemével bír.

Egy lépés szükséges mindehhez, hogy a politika porondjára, a politikai tudatmezőre jusson: a szervezés. Ama három amorf alakulatban úgyszólván minden elő van készítve, csak egy hiányzik: a szervezés. Ez ismert erők munkája folytán³¹ létrejő, egyéni akciók, felhívások, gyűlések, plakátok, röpiratok, újságok, határozó gyűlések révén s előttünk áll a párt.

A párt ily összehasonlításban nem más, mint *szervezett célegyesülés* politikai tartalommal.

Az itt adott pozitívumok mellett már egy negatívum is önként adódik. Amint a „szervezetlen célegyesülést” tárgyi érdeklődés hozza létre s a személyi faktor másodlagos, úgy a politikai párt is általában *tárgyi* alapon jó létre. A politikai párt — ez a negatívum — *nem* személyi egyesülés (Personalgefolgschaft), nem klikkszerű valami, hanem több ennél. Látni fogjuk azt, hogy történeti időkben korai alakulásokban ilyen látszata lehet a pártnak is, azonban mögötte más lelki tények jelennek meg.

4. *Mi a politikai párt?* Az előbbieken rámutattunk arra, hogy a társadalomban „küzdő egységek” vannak. Amit mi ily néven nevezünk, nem egy író „párt”-nak nevezi, s ezáltal *kitágítja* a párt fogalmát, *kitágítja mindennemű* küzdő egység magába foglalása céljából. A szóhasználatot ily formában nem találjuk termékeny-

³¹ Amiről később lesz szó.

nek. Van író, aki a párt szóval az érdekcsoportot (interest group) és ekvivalensnek veszi,³² ami hasonló erős kitágítás. Legmesszebb megy Schäffle Albert,³³ aki hosszabb fejtegetésben iparkodik álláspontját igazolni. „Mindenütt, ahol döntést kell hozni, van pártagitáció, nyíltan avagy a kulisszák mögött küzdenek egymással a pártok. Pártélet mindenütt uralkodik és mindig uralkodott, minden vállalatban, egyesületben, testületben, községben, következőkép minden államban, és pedig úgy gazdasági téren, mint társadalmi, pedagógiai, jogi, tudományos és egyházi téren. Különbözők csupán a formák, amelyekben kifejeződik, a mód, melyben jelentkezik, a hang, melyet választ, az eszköz, mellyel a társas elhatározást létrehozza. A történelem tanúskodik e mellett és *semmi sem hamisabb, mint az, hogy a pártéletet csak állami jelenségnek fogjuk fel.*“

„Mondhatnók, hogy *minden* társadalmi mozgalom pártképződéssel kezdődik, pártharc a tartalma és határozott célja az, hogy a társas akarat terén győztes, ellenállhatatlan fölényt szerezzen . . . Legkifejezettebben érvényesül a pártagitáció akkor, amidőn a határozó szervek közvetlenül döntés előtt állanak és akkor, amidőn az utóbbiak kirendeléséről van szó, főképp választások előtt és fontos pozíciók betöltésekor. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a közönségnek a pártéletre gyakorolt befolyása csak akkor érvényesül, amidőn az akarati elhatározás *középpontilag szervezett*. Vannak társas elhatározások, amelyek nem egységesen valami hivatott szerv útján hozatnak létre s mégis pártagitáció kíséri őket. Az akarati elhatározásokat éppen mindenütt megelőzi úgy a társadalmi, mint a szervei életben az, hogy a tömeg minden érdekelt része reagálni kezd“.³⁴

Hosszabb idézetünk világosan mutatja, hogy Schäffle valóban arra gondol, amire fennebb mutattunk: *általában* a társadalmi „küzdő egységekre“. Csak azt hangsúlyozza, hogy bár jelentékeny különbségek vannak módban, eszközökben, hangban, minden „küzdő egység“ párthoz hasonló módon *küzd*. A küzdelem egyetemes, akár gazdasági, akár egyházi, tudományos, jogi dolgokról van szó. Schäffle problémája itt nem is a politikai párt, hanem „a társas akarati elhatározás folyamata“, mint társadalompszichológiai kérdés általában.

A politikai párt legrövidebb meghatározása Schmidt Richárdnál ez: „Die Parteien sind die staatsbildenden Kräfte des *Gesell-*

³² V. ö. Hayes: „A party is a self-conscious class [?] whose bond of similarity consists not merely in common ideas and sentiments but in a common practical interest and aim and the activities pointed thereby... An alternative name for a party is interest group. (*Introduction to the study of sociology*, 1915. 6. kiad. 1920. 428. l.).

³³ *Bau und Leben des sozialen Körpers*², 1896. I. 228.

³⁴ *Bau und Leben*, I. 229.

schaftslebens“.³⁵ Balogh Artúr szerint: „A pártok a polgároknak oly *állandó, szabad egyesülései*, melyeknek célja az államéletet bizonyos irányban, abban az irányban t. i., mely érdekeiknek megfelel, befolyásolni s az államélet ez irányát fenntartani.³⁶ Leacock szerint: „politikai párton értjük polgárok *többé-kevésbé szervezett* csoportját, amely mint politikai egység, egymással karöltve működik.³⁷ Mindé meghatározásban kiemeltünk három elemet: 1. a politikai párt nem állami intézmény,³⁸ hanem társadalmi³⁹ a párt „extra-legal groupings of men“ (Bryce).

Azonban, bár a pártok meghatározásában meglehetősen egyértelműség található, nem szabad figyelmen kívül hagyni a meghatározás még egy elemét, amely fontos annyiban, amennyiben a *normális* pártot el kell tudni választanunk a „frakciótól“. Ez utóbbi Mohi szerint oly szövetkezés, mely „valamely tiltott *önző célt* minden alkalmas, tehát *önző* és erkölcstelen eszközök közös alkalmazásával is elérni törekszik“.⁴⁰ E distinkció terén különösen figyelemreméltó Paulsen szembeállításai:⁴¹ „Pártoknak mondjuk — megkülönböztetve a frakcióktól, kotériáktól, klikkektől, egyéni célokra törő személyi szövetkezésektől — a nagy, széles néprétegeket is magukban foglaló csoportokat, melyek közös érdekek, nézetek, eszmék által együvé foglalva egymással küzdenek az államban a hatalomért; *céljuk* mindenütt: *a saját partikuláris akaratot az összeség, akaratává tenni*“.⁴² Ez fontos jellemvonását emeli ki a pártnak: a párt nem akar mindvégig csak párt maradni. Az igazi párt, mint mondtuk, a normális párt az összeség legfőbb érdekeinek képviselőjeként érzi magát, ez a magáról táplált *öntudata*. 2. A párt szabad egyesülés, mely *többé-kevésbé* állandó, azaz bizonyos *irányazonosság* húzódik végig rajta. Ez teszi lehetővé azt, hogy „programjuk“ legyen, mint alább látjuk. 3. A pártot nem lehet éppen szervezetenek“ minősíteni. A „szociomorfológiai alakulat“ ugyanis tágabb fogalom, mint a szervezet, a párt pedig nem mindig szervezet, elvileg nem az, habár ma már normálisan az. Vegyük pél-

³⁵ *Allg. Staatslehre*, I. 1901. 238. 1.

³⁶ *Politika*², 1911. 220.

³⁷ *Elements of political science*², 1913. 332. 1.

³⁸ Jellinek, *Allg. Staatslehre*², 1905, 109. 1. írja: Schon usserlich charakterisieren sie sich als *soziale Gebilde*. Ihre Organisationen haben *keinen staatlichen Charakter*, auch sind sie *keine abgeschlossenen Gebilde* stb.

³⁹ „A pártok, a médium, az összekötő kapocs az *állam* és a *társadalom* közt; a *fluidium*, mely a kettő között a vérkeringést közvetíti.“ Deák A. *A parlamenti kormányrendszer M. o.-n.* II. 50. I. Hatschek: az angol párt „dient staatlichen Funktionen, trotzdem wird nur durch Normen von *Gesellschaftsgruppen*, durch Parteinormen geschaffen u. bestimmt, nicht durch *Rechtsregeln*“. (*Engl. Staatsrecht*, II. 36.)

⁴⁰ *Az államtudományok enciklopédiája*. M. ford. 105. 1.

⁴¹ *Partei politik und Moral*. Dresden, 1900. 3. 1.

⁴² Éppígy Lederer (*Zeitschr. für Politik*, 1912. 337. 1.).

dául amaz adatokat, melyeket Naumann⁴³ ad a 50-es évek porosz pártjairól, s mutatják az akkori kezdetleges állapotokat: „Az időkbftii valódi pártrendszerre még éppen nem volt szükség. Megértették egymást még e nélkül is, és ott, ahol később pártok képződtek,, személyi csoportokat (Personalgefolschaften) találunk, vagy vezetőjük után elnevezve, vagy elnevezve ama vendéglőhelyiségek szerint, ahol gyülekezni szoktak. Az akkori porosz képviselő-csoportosulása pl. 1855-ben a következő. Nevükön: Fraktion Gráf Schlieffen: 24 tag, Fraktion von Ármin: 64, Fraktion *bei Tietz* (sic): 20, Fraktion Kari: 20, Fraktion von Patow: 49, Fraktion von Vincke: 18, Fraktion v. Bethmann-Hollweg: 33, Fraktion Beichensperger-Malinckrodt: 53, lengyelek: 11, sehová sem tartozik: 69. De még a csoport tagjai sem voltak oly szorosan egymáshoz kötve, hogy csatlakozási nyilatkozatnak vagy megtagadásának látszanék az, ha egyszerre csak Tietz-nél, vagy a Kari-csoportnál tűnnék fel valaki, hogy ott a tanácskozásokban résztvegyen (sic). A nép mindenekelőtt, mely e képviselőket választá, *inkább az egyént választotta és nem a pártot*. „Egy embert“ küldött Berlinbe; az majd ott tájékozódni fog aziránt, hova kapcsolódhat leginkább. A képviselő megkeresi a pártját. A párt akkor alig egyéb, mint szerv a képviselő körében, hogy az előzetes munkákat és megbeszéléseket a parlamenti határozatok számára megtegye“.

Ez az állapot a pártalakulásra nézve jellemző. Pártirány még nincs. Személyek vannak köréjük csoportosuló tagokkal (20—64-ig) *de a legtöbb (69) még sehová sem tartozik*.

Ez az állapot a pártok keletkezésének állapota, mert jóformán csupa frakcióból áll, egyik 20 taggal, a másik 40-nel vagy 50-nel, de domináló párt, mintegy törzspárt egy sincs. A kormánynak ez vagy könnyű, vagy ellenkezőleg igen nehéz helyzetet jelent. Nehéz, lehet annyiban, amennyiben a frakciók állásfoglalása szeszélyes és nem tudható előre.

A politikai párt mivoltának meghatározásában éppen az a lényeges, hogy megtudjuk annak *iránytartalmát*. Sajátosképen ennek kétféle forrása van: 1. egyik általában mindaz, amit történeti tapasztalatoknak mondhatunk, a nemzet sorsa, az események észrevétele s a belőle levonható konzekvenciák. Ez a pártirány parlamenten kívüli forrása. 2. A párt magatartását nemcsak önmaga iránytartalma szabja meg, hanem az, mit művel a „másik“ párt; ez: a parlamenten belüli tapasztalatok forrása. Így a pártok szellemét csak széles nemzetlélektani alapon tudjuk meg, s csak úgy, ha a pártot a parlamentarizmus kérdésével kapcsolatban vizsgáljuk.

Dékány István.

⁴³ *Die politischen Parteien*, 1913. 10—11. 1.

FIGYELŐ.

Giesswein Sándor †. Giesswein prelátusnak a közelmúltban történt elhunytja nem kis mértékben a magyar társadalomtudomány vesztesége. Egyrészt igen gazdag szociológiai műveltsége, másrészt, bár nem sokoldalú, de annál választékosabb és az egész művelt világ szociológiai eredményét rezonáló érdemes tudományos munkássága miatt.

A háború előtti európai, elsősorban franciás kultúra tipikus képviselője. Sebezhetetlen ideáлизмussal csügg eszményén, a kultúra tökéletességet csillogtató káprázatán s életmunkája javát a művelődés útjának egyengetésére, akadályainak leküzdésére fordította. Ez egész életpályájának kulcsa. Inkább befogadó, mint cselekvő lélek s ami kezdetben rabul ejtette, a keresztény kultúra mindenek fölött való csodálata, az élete végéig minden szavának és tettének sugalmazója maradt. Érdekes, mily dogmatikus merevséggel irányítja ez a kultúraszeretet ennek az egyébként oly finom értelmű gondolkodónak lelki alakulását s hogyan kényszeríti az inkább szemlélődésre termett lelkész, hogy harcos katonája legyen a nemzetköziségnek és a pacifizmusnak. Egyrészt katholicizmusa, (amelynek sajátos szint adott a keresztény kultúra egyetemességének csodálata), másrészt igen erős szociális érzéke egy időben a magyar keresztényszocialista párt élére állította, azonban kitűnt, hogy Giesswein nem született sem pártvezérnek, sem gyakorlati politikusnak, hanem filozófusnak, aki a politikai exigenciákat a messzejövő álmaiban találja. Ez a következetes irrealitás természetesen politikai elszigeteltségre kárhoztatta. Őt azonban nem bántotta e magány, ő a kultüremberiség hasonló törekvésű apostolaival tartott szoros lelki közösséget. Benne, a társas ösztönök s a szociális érzelmek buzgó prédikátorában, csak a legszélesebb szociális közösség: az emberiség kultüreközösségének ösztöne működött elemi erővel, a többiekét, a családi, faji és nemzeti szolidaritás ösztöneit, ez teljesen háttérbe szorította.

Világpolgár volt. Nem abból a közönséges fajtaból, amely materiális egocentrizmusának kizárólagossága miatt mindenütt otthon érzi magát, ahol önzését kielégítheti, hanem annak a neme-
sebb típusnak képviselője, amelynél a világpolgárság voltaképen

egy eszme fanatikus szolgálatából fakadó egyoldalúság. „Semmi sem volt rám nézve lesújtóbb a világháborúnak nem egészen váratlan kipattanásakor — írja 1920-ban —, mint az a tudat, hogy a kultúremberiség nagy részétől egy csapásra elkülönítve érzem magamat.“ Nekünk, akiknek szintén örökre felejthetetlen élmény a háború kitörésekor lelkünkbe markolt konvulzió, e mondat éles bepillantást nyit Giesswein prelátus lelkébe.

A jövő korok kívánalmaira szegzett tekintete és nézőpontjainak emelkedett volta sokszor megkönnyítette számára az adott helyzet tisztább megítélését. Ez a tisztánlátás megóvta őt attól a külpolitikai önámítástól, amelynek a radikális-demokrata intellektuelek, — akikhez egyébként a transzcendentális világnézettől eltekintve, határozott szellemi rokonság fűzte —, áldozatul estek. Giesswein a népköztársaság születésnapján megírta az új idők fölkelő napját köszöntő cikkében, hogy Magyarország köröskörül megcsonkítva fog a világháborúból kikerülni, a „sajnálatos körülménnyel“ szemben azonban megvigasztalja az a gondolat, hogy lám, Palesztina és Hellász, bár alig nagyobbak egy-egy magyar vármegyénél, mégis olyan kultúrát fejlesztettek ki, hogy máig is táplálkozunk belőlük. Láta a közelgő vörös veszedelmet is, azonban bizott a keresztény kultúra erejében s Szent Ferencként a keresztnek jegyét vetette az ólálkodó farkasnak elébe. Nem rajta múlt, hogy a csoda elmaradt.

Giesswein predomináns nemzetközisége és időszerűtlen pacifizmusa mellett sem fordult soha teljesen a nemzeti eszme ellen; Nemesebb lélek volt, semhogy türelmetlen doktrínái végkép kiolthatták volna magyarságának szeretetét. Ez tette lehetővé, hogy közéleti működése, amelynek jóhiszeműségét senki sem vonta kétségbe, ment maradt a disszonanciáktól. Olyan hangárnyalatot képviselt a magyar fórum és a magyar tudományosság együttesében, amely ezt európai stíljével és a jövő ábrándjait idéző szövegeivel bizonyos tekintetben kiegészítette.

Törökországi impressziók. A mai Törökország társadalmi és gazdasági viszonyairól ma nagyon nehéz valamelyes képet alkotnunk, mert az ántánt-sajtón átszűrődött hírek inkább ellenséges hangon írnak róluk, viszont a mi sajtónk szubjektíve, olyanformán emlékezik meg török testvéreinkről, hogy az ottani aggasztóbb jelenségeket elhallgatja. Jóleső érzéssel olvastuk Kemál pasa diadalait, az ántánt kivonulását Konstantinápolyból. Lapjaink hasábot írtak a nagyszerű törökországi gazdasági lehetőségekről, végül pedig a kiözönlött magyar munkásság segélykiáltásai ábrándítottak ki bennünket abból a hitből, hogy Törökország már egy győzedelmes, békét élvező ország, aki majd minket is talpraállít.

Tagadhatatlan, hogy Törökország a lausannei békekötéssel

rendkívül sokat megmentett azokból, amiket az előbbi békekötésekkel elveszített. Sorozatos, vesztett háborúi fokozatosan faragták le állami függetlenségét, gazdasági önállóságát. Konstantinápolyban a háború előtt egy orosz vagy angol matróz már nagyobb úr volt, mint egy török kajmakám. Ha egy levantinus boldogulni akart szülőföldjén, Törökországban, akkor első dolga volt valamely európai ország állampolgárságát megvenni s akkor szabad volt számára a vásár. Új hazája gazdasági koncesszióit jól kihasználhatta, ellenben fittyet hányhatott a török törvényeknek és a török hatóságnak, ő felette a törökök nem ítéltettek. Ennek az aranykornak azonban most a kapitulációk megszüntetésével már vége. A gazdasági gúzsbakötöttségtől, a „jóvátétel”-től és más egyéb sarctól is sikerült a töröknek magát megszabadítani, úgyhogy most volna itt az ideje, hogy a talpraállott „beteg ember” megerősödjék és évszázadok mulasztásait helyrehozza.

Kemál pasa katonai akciója a legjobb időpontban kezdődött és folyt le, amikor ugyanis az ántánt már halálosan bele volt fáradva a háborúba és a szövetségesek egymással is meghasonlottak. A lausannei békekötésnél is a legérdekeltebb fél a cári Oroszország, nem volt jelen s Törökország ügyes diplomatai a hátuk mögött levő haderőre támaszkodva, nagyon sokat kiragadtak ellenségeik karmaiból, amit azok az idők folyamán tőlük elszedtek.

Mindez azonban csak kisebb fele annak a munkának, amit a töröknek el kell végeznie, ha nem akar letúnni a történelem színpadáról. Az ország maga magáért eddig alig tehetett és tett valamit, „önállóság”-át is csak az angol és orosz féltékenységnek köszönhette.

Igaz, hogy nagyszerű gazdasági lehetőségek vannak, de ezek kivihetőségétől az ország még nagyon messzire áll. Törökország kimondottan állattenyésztő ország. Az összes földterületnek 5%-a sincs megművelve. Az is igaz, hogy igen jó termőföldjei vannak az országnak. Mégsem lehet a mai viszonyok között semmit sem kezdeni ezekkel a kitűnő földekkel! Magyarok többen is próbálkoztak a török állammal érintkezésbe lépni, hogy a szerte, jóformán gazdátlanul heverő földekből adjon át nekik hosszabb időre intenzív mezőgazdasági művelése. A török kormány testvéri szívességgel fogadta a dolgozni akaró jobbot. Adott volna földet is, — de garanciákat a békés és eredményes munkálkodáshoz nem tudott nyújtani. Tudnunk kell ugyanis, hogy a rablóbandák még most is vígan garázdálkodnak országszerte s ma sincs hatalma a kormánynak arra, hogy ezen személy- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemeket megfékezze. Másrészt pedig a mezőgazdasági termelést a rendes adókon kívül terménytized-adóval is sújtják, úgyhogy ha Magyarországon földet bérel valaki, kedvezőbb

föltételek mellett és eredményesebben gazdálkodhatik, mintha Törökországban ingyen kap bármekkora területet. Különben a mezőgazdasági kultúra Törökországban még csak a jövő zenéje. A nép, ahol egyáltalán földet mivel, azt úgy végzi, mint ezer évvel ezelőtt. A primitív művelésnél a föld 3—4 magnál többet nem ad, sőt gyakran ennyit sem. A terményadó progresszív, úgyhogy valósággal elrettentik az embereket a többtermeléstől. De hiába is termelnének sokat, elszállítani nem tudják, mert utak nincsenek, illetőleg ahol vannak, azok olyan karban vannak, mint a mi erdei útjaink vagy falusi dűlőútjaink. Ilyen körülmények között nem is lehet rajta csodálkozni, hogy a török államhatalom egyáltalán nem törődik az ország agrársításával, megmarad továbbra is az állattenyésztés mellett.

Az ország talpraállításában lényeges szerepe lehetne az iparnak is. Ásványkincsekben Törökország gazdag, de vasutak és utak hiányában e kincseket kitermelni nem lehet. Csak a meglévő csekélyszámú vasútvonal mentén, valamint a tenger partvidékein van némi kezdetleges bányászat. Az erdőket az ország legnagyobb részén teljesen letarolták, mindössze a feketetengeri partvidéken vannak még nagyobb erdőségek, ezek kitermelése is a lehető legprimitívebb.

A gyáripár Törökországban jóformán teljesen ismeretlen. Ebben az elmaradottságban nem csekély szerepe van a régibb szultánoknak, akik a gyárak létesítésének engedélyezését azzal az indokolással tagadták meg, hogy a gyáripár tönkreteszti a kisipart és szocializmust teremt, amiben volt is egy kis igazuk. Az bizonyos, hogy Törökországban a kisipar nagyon virágzó, ellenben az egész országban alig található akár csak egy pár gőzmalom is. A kereskedelem itt is inkább a nem-török elemek kezében van, főleg örmények, görögök, zsidók, perzsák, arabok a kereskedők, a szolid török kereskedő hovatovább mindjobban tért veszít. Bár a háború alatt a törökök bosszújának az örmény és göröglakta területek áldozatul estek és görögök százezer számra hagyták el Törökországot, mégis Konstantinápolyon ez alig látszik meg, a görög és örmény lakosságnak csak igen csekély százaléka emigrált. A vidék görög és örmény lakosságának kiüldözését azonban gazdaságilag sokáig megsínyli Törökország, mert ezek az elemek magasabb kultúrával rendelkeztek s az ipar és kereskedelem vidéken jobbra ezek kezében volt. A kiüldözött görögök helyét most Görögországból és Szerbiából kiüldözött törökök foglalják el, akik mindenükből kifosztva érkeznek az anatóliai görög falvak üszkös romjai közé és ott még a statusquot is csak évtizedek múlva fogják helyreállítani, nemhogy újat produkálnának.

Kemál pasa diadalai nem tudták a török társadalmat tartósan egybekovácsolni, s nem tették ilyen módon alkalmassá arra,

hogy a jövendő nagy feladatait egy akarattal, vállvetve oldják meg. Ennek legfőbb oka az, hogy Kemál igen mélyreható reformokat valósított meg, amelyek zökkenő hatása a törököt kellemetlenül érintette. Egyszerre elcsapták a szultánt, akit a nép még mindig fanatikus tisztelettel és csodálattal említ. Igaz, hogy meghagyták egyházi főneket továbbra is. Majd kikiáltották a török köztársaságot. Mindez kellemetlenül érinti a török köznépet, aki egyszerűen nem érti az ilyen nyugateurópai államberendezkedést. Mivel a kenyér s a ruha ára a szultán elcsapása és a köztársaság kikiáltása óta nem csökkent, sőt inkább emelkedett, a nép azt mondja, „jobb volt, míg császáruk volt!” Egyébként az apathikus török nép az új államformára nem veszedelmes.

Nagyobb veszedelmet rejt a köztársaságra maga Konstantinápoly. Kemál pasa Angorában új székhelyet létesített s míg a szultán Konstantinápolyban az antanttal alkudozott, ő ellenkormányt alakított s kiépítette Anatóliában az egész állami gépezetet. Természetes, hogy mikor október 5-én bevonult Konstantinápolyba, inkább csak megrendelt ünneplésben volt része, a volt főváros szívből nem ünnepelt. A szultáni kormány tagjai és tisztviselői — mint fölöslegesek — nagyrészt elbocsáttattak, a férfilakosság egy részét Kemál pasa fegyverbe hívta, azzal a jogos indokolással, hogy ők már három esztendeig hordták a fegyvert, most pedig hordják azok, akik addig Konstantinápolyban pihentek. Valóságban pedig az volt a célja, hogy a városból eltávolítsa azokat, akik eszközei lehetnek volna egy esetleges ellenforradalomnak. A város görög-örmény lakossága ellenszenvéről, azt hiszem, fölösleges is beszélnem. Azt mondhatjuk, hogy Konstantinápoly ma egyik legkomolyabb ellensége a török köztársaságnak. Kemál pasa már számolt Konstantinápoly esetleges elvesztésével is. A volt főváros török lakossága a volt trónörökös, aki most csak a török egyház feje, tüntető tisztelettel veszi körül és hatalmas ellenzéki párt támad mellette maholnap. Az angorai és konstantinápolyi napisajtó is harcrakészen áll. Úgy látszik sorsdöntő összecsapás készül a szultánpárti és köztársaságpárti törökök között s a turáni átok nem engedi, hogy Törökország kihasználja azokat az előnyöket, amiket a Kemál győzelme teremtett. A napi politika és az egymásra fenekedés eltereli a figyelmet a legfontosabb teendőktől, a kulturális és gazdasági teendők megvalósításától.

A múlt év nyarán több száz magyar munkás ment ki Törökországba munkát keresni s ott munka helyett nyomorúság lett az osztályrészük. Az állam azzal, hogy egyrészüket a holland követség közvetítésével hazahozatta, kötelességének eleget vélt tenni. Mialatt a magyar munkásokat visszahozták, német, cseh és osztrák munkások karavánokban mentek le s mind elhelyezkedtek részint törökországi képviselőik, részint a munkások szakszervezete

révén. Az új török állam gazdasági lehetőségeit ezek az államok már megfógták, minékünk meg képviselőtünk sincs Törökországban, pedig a törökökben megvan a hagyományos szimpátia irányunkban! A Csonka-Magyarországból, Erdélyből kivándorló magyar munkásnak csak egy pártfogója van Konstantinápolyban, a francia idegen légió főveléti irodája! *Istvánffy György.*

Ottlik László a marxizmusról. A magyar filozófiai társaság-novemberi ülésén Ottlik László dr. jogakadémiai tanár figyelemreméltó előadást tartott a marxizmus tudományos igényeiről. Gondolatmenetét, amely a tárgy tisztán logikai beállításával mellett is érdekelni fogja olvasóinkat, a következőkben ismertetjük.

A marxista szocializmus tudományos érvényt vindikál magának. Ezt két elmélettel kísérelte meg: az érték-többlet-elmélettel és a történelmi materializmus elméletével. Az első lényegében értéktétel, tehát nem alkalmas arra, hogy tudományos alapul szolgáljon. A történelmi materializmus is csak akkor, ha a lényegét tevő „törvény“-formula megfelel a tudomány kritériumának. E szerint ugyanis törvényszerű szükségesség, hogy a gazdasági fejlődés, mint egyetlen elsődleges hatótényező idővel szét fogja rombolni a társadalom jogi, politikai és erkölcsi felépítményeit, hogy a polgári társadalom romjain fölépítse a magántulajdont nem ismerő szocialista társadalmat. Ennek az állítólagos törvényszerűségnek bizonyíthatósága a marxizmus tudományos próbája. A tudományos törvény fejlődéstörvény, vagy absztrakt törvény. Az előadó szerint a fejlődéstörvénnyel nem lehet a társadalom jövőjét megállapítani, mert ilyen törvény csak a biológiai organizmusokra s a kozmikus jelenségekre alkalmazható, a társadalomra azonban nem, mert az csak képlegesen nevezhető organizmusnak, valójában azonban lelki kapcsolatok anyagtalán foglalata. A konkrét jóslásokra a fejlődéstörvény megalapozása szükségképpen vagy szűk volna, vagy teljesen szétfolyó. így csak a múlt fejlődésének irányvonala állapítható meg, hiszen a jövő fejlődést módosító ellenállásokat vagy a belülről támadható zavaró mozzanatok a fejlődéstörvény nem ismerheti.

Az absztrakt törvényalkotás szabatosága oly mértékben csökken, amily mértékben közeledünk az egyszerűbb (elszigetelhetőbb) valóságok területétől a bonyolultabbak felé. Minthogy a realitások tartalmából a szociológia ölel fel legtöbbet, az absztrakt tudomány módszere itt alkalmazható a legkisebb sikerrel. Elméleti megállapításai tehát a jövőt illetőleg nem mondanak semmit.

A történelmi materializmus tehát mint tudományos tétel sem volna jóslásokra felhasználható. De logikailag is értéktelen. A természettörvény mezében jelenik meg s átbotlik a metafizika területére, amikor a gazdasági változást a társadalmi fejlődés

végső, kizárólagos okának nyilvánítja. Végül a történelmi materializmus mint történetszemléleti princípium is hasznavehetetlen, mert a tényeket nem válogathatjuk oly egyoldalú értékelés szögéből, amely csak a gazdasági tényezőket tekinti hatóoknak, a szellemi, materiális tényezőknek ellenben csak létét ismeri el, hatóerejét azonban nem.

Ottlik tehát sivár, tudománytalan utópiának tartja a marxizmust s előadását Simmel megjegyzésével végzi, amely szerint nem a történelmi materializmus vezet Marx államideálja felé, hanem fordítva, a marxista szocializmus gyakorlati törekvései eszelték ki utólag a materialista történetszemléletet. (Sz.)

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség: főbb demográfiai adatai. A magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal jelentékeny késéssel 1923 nyarán tette közzé a Csonka-Magyarországon tartott első népszámlálás főbb demográfiai adatait. Az 1920. évi december 31-én tartott népszámláláskor a Délvidék egy része még szerb megszállás alatt sínylett; e részen 11 hónappal később történt meg a lakosság számbavétele, de szintén az 1920 december 31-iki állapot alapul vételével. Ez a két népszámlálás azonban nem öleli fel teljesen a mai Magyarországot. A közlemények figyelembe veszik ugyan a nyugati határon az 1923. év elején végbement változásokat, a tíz sopron- és vas megyei község visszacsatolását (ami nem ütközött nehézségbe, mert e községekben 1920-ban mi tartottuk meg a népszámlálást), de az utólagos népszámlálás nem történt meg — bár idő lett volna rá — az 1922. év első felében a jugoszláv határon visszanyert kisebb területeken, a vas megyei Szomoróc (1910-ben 200 l.), a zalamegyei Szentistvánlak (1910-ben 154 l.) községekben, a szegedi alsótanyák egy jelentékeny részében (1910-ben 4456 l.) s Katymár, Madaras, Újszentiván községek visszanyert külterületén, valamint a csehektől 1922 októberben visszacsatolt Susán (1910-ben 259 lakos). Az utólagos népszámlálás elhagyásának oka bizonyára az volt, hogy a határmegállapítással foglalkozó közegeink e változásokat nem juttatták a Statisztikai Hivatal tudomására.

Az 1923. év folyamán újabb területrészek jutottak vissza magyar uralom alá. A végleges határmegállapításnál Mosón megyében ez év őszén Köpcsény, Féltorony, Mosontarcsa és Pomogy községek külterületén értékes nagybirtokokat (főleg Frigyes főherceg uradalmából) csatoltak vissza hozzánk, amelyekben 1910-ben 1176 lélek élt; a népszövetség nekünk ítélte Salgótarjától északra Somosujfalu (1763 l.) és Somoskő (583 l.) községeket, amelyeket azonban a csehek különböző ürügyekbe kapaszkodva még máig sem adtak át. 1923 őszén sikerült a magyar-oláh határon is Szatmárban (Börvely-Halmostanya, Szaniszló-Zsuzsánnamajor), Biharban (Bors-Nagyozmlin-pusztá, a nagyszalontai határban a nyugati részt), Aradban (Gyulavarsánd-Jánosháza és Gelvács-puszták) s végül Torontálban (Porgány és Nagycsanád határában) néhány

ezer holdat visszakupunk, amivel szemben — sajnos — át kellett adnunk a Geszthez tartozó, az oláh határba beékelődő Tiszaradvány-pusztát, a gróf Tisza-család birtokát. Ha ezeket a változásokat figyelembe vesszük, Csonka-Magyarország népessége az 1910-ben kimutatott 7,606.971 léleknél kb. tízezerrel több; ezek $\frac{9}{10}$ -részben magyarok és katolikusok. A határkiigazítások folytán módosul a megmaradt területekről szóló adat is (92.916 km²). E tekintetben pontos adatokat nem lehet ugyan még közölni; valószínű azonban, hogy mai területünk kb. 93.100 km² lesz, a régi Magyarország (Horvátország nélkül) 32.9%-a. Kívánatosnak tartanók, ha a határmegállapítási munkák végleges lezárása után Statisztikai Hivatalunk egy kis pöftüzetben közölné a beállott változásokat, a visszacsatolt s a területükben kettéosztott községek népességi és területi adatait, amikre mind a tudósoknak, mind a gyakorlati élet embe-reinek szükségük van. A Statisztikai Hivatal a kettéválasztott községekről helyenkint megemlékezik ugyan, de ez a megemlékezés a rendelkezésére bocsátott adatok hiányosságai folytán nem kimerítő és nem mindenütt pontos. Így pl. a Szabadka hozzánk csatolt pusztáiból alakított Tompa és Felsőcsikéria községek területe 14.000 kat. holdra van becsülve, holott ez a valóságban — szerencsére — jóval több s 30.000 kat. hold körül van; tehát már ennél az egy adathoz jelentékeny különbség — majdnem 100 km² — áll elő.

A régi 63 vármegyei törvényhatóság közül a kötet szerint 10, tényleg azonban csak 9 maradt meg csonkítatlanul, mert Somogy megyének is néhány, a Dráva jobbpartján fekvő pusztáját elcsatolták. Viszont Belovár-Kőrös és Verőce horvát megyéknek kisebb, a Dráva bal partján levő területfoszlányai Magyarországhoz csatoltattak; Barcstól felfelé ugyanis a régi magyar-horvát határ, lefelé azonban a Dráva folyó lett az új országhatár. Többé-kevésbé csonkán 27 megyei törvényhatóság maradt a trianoni határon belül. Ezek közül Csongrádból csak egy, Szabolcsból három község hiányzik, viszont Unghból mindössze két község maradt meg, Pozsony megyéből pedig néhány csallóközi községnek a Duna főágán átnyúló területrésze, amelyeken 1910-ben 1359 lélek lakott; ezekből négy kisközséget alakítottak s Mosonhoz csatolták. Az 1923. évi XXXV. t.-c.-ből megtudjuk, hogy Ugocsa megyéből is maradt kezünkön valami kis részecske, mert e törvény Szatmár, ereg és Ugocsa megyéket egyesíti.

Törvényhatósági joggal felruházott városaink közül csonkítatlanul megmaradt tizenegy, azonkívül Komáromból a dunajobbparti rész, a régi Újszöny, amelyet az 1923. XXXV. t.-c. rendezett tanácsú várossá fokoz le. Ugyanezen törvény Szabadka várc nekünk meghagyott pusztáiból két nagyközséget szervezett s ezeket Bács-Bodrog megyéhez csatolta.

A szeszélyesen megvont új határvonal számos, kisépességű csonka megyét teremtett, amelyek eddig — Pozsonyt és Ugocsát leszámítva — megtartották önálló szervezetüket. Természetes azonban, hogy ez az állapot sokáig nem volt fenntartható. Az 1923. évi XXXV. t.-c. Pozsony, Ugocsa, Ung (1397 1.), Torontál (15.811 1.), Gömör (15.989 1.), Arad (21.720 1.), Bereg (25.265 1.), Hont (27.169 1.), Mosón (53.227 1.), Komárom (104.972 1.), Esztergom (55.793 1.) vármegyék önállóságát ideiglenesen megszüntette. De azért a vármegyei törvényhatóságok közt még mindig nagy aránytalanságok maradtak meg. Területileg a legnagyobbak Pest megye (12.038 km²), Somogy megye (6700 km²), és Jász-Nagykún-Szolnok megye (5259 km²); a legkisebbek Bács-Bodrog- (1628 km²), Abaúj-Torna- (1672 km²), Sopron- (1798 km²), Csongrád- (1885 km²) és Esztergom-Komárom megyék (1978 km²). Lakosság tekintetében *Pest megyének* (1,161.325 1.) *több lakosa van, mint a nyolc legkisebb megyének együttvéve*; Abaúj-Torna (85.817) és Bács-Bodrog lakossága (95.852) a százezren, további öt megyéé a százötvenezen alul marad.

Vidéki törvényhatósági városaink népessége együttvéve is (610.591) messze elmarad a fővárosé (928.996) mögött. Rendezett tanácsú városaink lakossága együttvéve 1,052.840. Ha vidéki városaink lakosságából levonjuk a külterületet, törvényhatósági városainkban 437.880, a rendezett tanácsúakban 862.552 lélek él. Ha most a vidéki városaink belterületén élők számát — a Budapesttel összenőtt négy város levonásával — szembeállítjuk Nagy-Budapesttel, kitűnik, hogy *Csonka-Magyarországon a vidéki városokban együttvéve nem él annyi ember (1,118.730), mint Nagy-Budapestben (1,184.204)*, vagyis a fővárosban s a vele egybeépült 11 községben.

Törvényhatósági városaink közül Szeged után immár Debrecen is belépett a *százezes* városok közé (103.186 1.); legkisebb népességű Baja (19.371 1.). *Rendezett* tanácsú városaink közül a legnépesebbek Újpest (56.489 1.), Kispest (51.064 1.), Békéscsaba (46.633 1.) és Nyíregyháza (43.340 1.); a tízezen alul maradnak Szentendre (5877 1.), Komárom (5963 1.), Magyaróvár (7100 1.) és Kőszeg (8492 1.). Törpe, 2—3000 lakosú városkánk az elszakított területeken vannak.

A csonka ország lakossága a nagy háborús veszteségek ellenére is *szaporodott* 373.172 lélekkel (=4.9%). Ennek egy töredéke, körülbelül 50.000 lélek a természetes szaporodásból, a többi az elszakított területekről idemenekültekből került ki. Az utódállamok népszámlálásai a tőlünk elvett területeken mindenütt a népesség némi fogyását állapították meg.

A szaporodás természetesen nem volt mindenütt egyforma. A szerb megszállás alól felszabadult 4 megyei s 2 városi törvényhatóság, továbbá Csonka-Bereg lakossága tíz év alatt *megfogyott*, ellenben a városok közül Komáromé (a megszállt városból való

áttelepülés folytán) 69.3, Győré 12.9, Debrecené 11.3, Miskolc 10.7%-kal szaporodott. A főváros fejlődése az előző évtizedek hatalmas lendülete után hirtelen megtorpant s alig nagyobb (5.5%) az országos átlagnál. A központba gravitáló elemek a nehéz lakásviszonyok folytán kénytelenek voltak az elővárosokban megtelepedni. Pest vármegye szaporodása 12.8%; ennek túlnyomó része a főváros közvetlen környékére esik.

A tíz évi szaporulatból több mint harmadrész a fővárosra és közvetlen környékére jut. Budapest szaporodása 48.625 lélek, a Nagy-Budapesthez tartozó 11 községé 64.592 (33.9%) és további 28 községé, melyek lakosságának jelentékeny része naponként bejár a fővárosba kereset végett (e községek határvonala Sződ, Veresegyház, Gödöllő, Rákoscaba, Gyömrő, Üllő, Dunaharaszti, Nagytétény, Törökbálint, Békásmegyér) 24.547 (23.7%), valamennyi együttvéve 137.764 = 11,7% Itt, a főváros környékén egyes községek a lefolyt nehéz évtized alatt is amerikai arányokban fejlődtek. A legjobban fejlődő községek:

	1910	1920	szaporodás %-ban
Kispest	30.212	51.064	69
Cinkota	7.623	12.596	65,2
Dunaharaszti	3.861	5.921	53,5
Rákosszentmihály	6.560	9.938	51,5
Pestszentlőrinc	6.560	11.777	50,5
Rákospalota	25.147	36.008	43,2
Erzsébetfalva	30.970	40.545	30,9

A főváros és környékének leszámításával a többi rész népessége csak 235.408 lélek = 3.6%-kal szaporodott.

A vidéki városok fejlődése a lefolyt évtizedben elég gyenge volt: a törvh. j. városoké 56%, a rend. tan. városoké (a 4 pestkörnyéki *nélkül*) 6.4%. A 37 rend. tan. város közül ötnek népessége fogyott, a legtöbbé stagnált. Legjobban fejlődtek (3.4%) Magyaróvár (háborús gyáripár létesült), Zalaegerszeg (22.1%; internáló tábor), Kaposvár (22.7%), Nyíregyháza (13.4%), Nagykanizsa (13.2%), Szolnok (13.1%) és Szombathely (12.1%), mint nagy és gazdag vidékek középpontjai.

E városokon kívül a vidéken csak egyes bányavidékeken mutatkozik még élénkebb fejlődés. Felsőgallának 9563-ról 13.378-ra Bánhidának 3638-ról 5005-re, Dorognak 1949-ről 3943-ra szaporodott a népessége; a régebbi salgótarjáni szénvidék fejlődése már lassúbb. Amint a tankötelesek statisztikájából kitűnik, a szénbányatelepek a kedvező konjunktúra folytán 1920 óta is erősen fejlődnek. Olyan vidék, ahol a lakosság nagyobbarányú fejlődését a földművelés mozdította elő, a lefolyt évtizedben ebben az agrár országban csak egy volt: a pestmegyei alsódabasi járás, melynek lakos-

sága 12%-kal gyarapodott. Érdekes, hogy ez a főváros közvetlen szomszédságában elterülő járás egyike az ország legritkább népességű részeinek. 1880-ban még csak 27.4 lakos jutott egy km²-re; attól fogva homokos vidéke parcellázások s szőlő ültetések folytán rohamosan benépesült, de ma is átlag csak 51 lélek lakik egy km²-en. Ugyanilyen sűrűségű a csonka ország legritkább népességű megyéje, Abauj-Torna is.

A régi Magyarországon a határmenti havasokban a lakosság igen gyér volt; a máramarosmegyei tiszavölgyi járásban 21.5, Gyergyószentmiklós városban, melynek határa 491 km², csak 18.1 lakos jutott egy km²-re. Ily gyér lakosságú nagyobb területek jelenlegi határaink között természetesen nincsenek. A járások között leggyérebben lakott az abauj-tornamegyei bodvaszilasi (39 2 egy km²-re); városaink közül Kiskunhalas (40.4 lélek egy km²-re), melynek óriási, nagyrészt homokos határa van (6456 km²). Legnéptelembb részeink: Gömör és Abauj-Torna határvidéke, a Bakonyhegység, továbbá Pest megyének nyugati, szikes, futóhomokos része. E részeken egy km²-re 40—45 lakos jut, az országos átlagnak a fele.

Ha a népsűrűséget községenként vizsgáljuk, egyes, tisztán nagybirtokokból álló, úgynevezett eszményi községekben meglepően ritka lakosságot találunk. A csongrád-megyei, 319 km² terjedelmű Sövényházán 20.3, Majsamiklósváron (223 km²) 16.9 lakos jut egy km²-re. A főváros közelében, 50 kilométernyire levő Peszéradacon, amely a királyi család birtoka, a népsűrűség 7.5-re száll alá; ezt a fővárossal majdnem egyenlő nagyságú területet összesen 1256 ember lakja! Ennél már csak egy gyérebben lakott község van, Gyála-Nagyret (5.5 lélek egy km²-re).

Legsűrűbben lakott megyénk Esztergom (104.9) és Pest megye (96.5). Országos átlag szerint a népsűrűség 85.9 (Nagy-Magyarországon 1910-ben 64-6). A mai Magyarország Európa egyik legsűrűbb népességű országa; mögötte marad Ausztria (78) s nem sokkal előzi meg Cseh-Szlovákia (96).

A nemek arányára, az életkorra és családi állapotra vonatkozólag meglegszem néhány adat kiírásával. A háború a nemek egyensúlyát megbontotta. Míg 1910-ben ezer férfira 1007, 1920-ban már 1062 nő jutott, úgyhogy most a nőtöbblet 238.000. Budapesten tíz év alatt a férfiak száma 2314-gyel csökkent s az 1000 férfira eső arányszám 1030-ról 1154-re ugrott fel. A férfiakat foglalkoztató bányauzem fellendülése folytán igen kedvező a férfiak aránya: Esztergom (1000 férfira 995 nő) és Komárom megyékben (1000 férfira 1003 nő).

A *családi állapot* tekintetében is nagyobb eltolódásokat okozott a háború évtizede. A házások aránya az egész népességben növekedett ugyan (40.3-ról 40.5-re), de ezt a gyermekszaporulat gyengülése magyarázza. Ellenben a felnőtt (15 éven felüli) népesség

ségben a házások aránya 61.7%-ról 58.4%-ra csökkent. Nem meglepő, hogy az özvegyek száma 1910 óta 24.8%-kal szaporodott; a férjek számát a háború, a férjes nők számát az 1918. és 1920. évi spanyol-járvány csökkentette, amelynek különösen a fiatal nők estek áldozatául. Megdöbbentő jelenség, hogy a törvényesen elváltak száma tíz év alatt 54.9%-kal nőtt. Legtöbb elvált (1%) van Budapesten (országos átlag 1910-ben 0.3, 1920-ban 0.4%).

A régi Magyarország idején a közvélemény a legnagyobb érdeklődéssel a népszámlálások *nemzetiségi* adatait fogadta. Az 1920. évi népszámlálás nemzetiségi adatai már jóval kevesebb érdeklődésre tarthatnak igényt. A nagy nemzetiségi tömböket elszakították tőlünk, hozzájuk csaptak színmagyar vidékeket s így ellenségeink jóvoltából megvalósult az etnikailag egységes magyar nemzeti állam — sajnos, egészen másképp, mint ahogy mi elképzeltük.

Csonka-Magyarországban a magyarság a lakosságnak majdnem kilenctized részét (89.6%) alkotja. A megmaradt nemzetiségek is az ország belsejében a magyarság közé ékelt kisebb-nagyobb szigetekben laknak. Csak két helyen vannak a magyar nyelvterületen kívül eső kisebbségeink: Nyugat-Magyarországon és Tolna-Baranya-Bács megyékben. Mosón, Sopron és Vas megyékben az osztrák határhoz 24 német többségű s néhány vegyes lakosságú községben kb. 56.000 németajkú él. Legnagyobb nemzetiségi tömbünk a szerb határtól egyre szűkülő ékben egész Simontornyáig felnyomul s a hazai németiségnek több mint harmadát, közel 200.000 németet foglal magában.

A 38 tót többségű község közül csak egy, Derenk (Abauj-Torna megye, 416 l.) érintkezik a cseh határral, amelyen túl azonban magyar falvak veszik körül. Az oláh nyelvterületből egyetlenegy leözség, Kőrösszakál (Bihar m.) maradt magyar területen; de a liat oláh község közül még három, Bedő, Méhkerék (Bihar m.) és Magyarcsanád (Csanád m.) fekszik az oláh határon. A szerb határral érintkezik Baranyában egy szerb (Sarok), 2 sokáé, Somogyban a Dráva partján 9 horvát, Zalában, a Mura partján a horvát nyelvterülettel összefüggően 8 horvát s Vasban, Szentgotthárdtól délre az elszakított vend területtel szintén összefüggően 8 vend falucska.

1910 óta nemzeti kisebbségeink úgy abszolút számban, mint viszonylag, visszaestek. Ezt érthetővé teszi az a már említett körülmény, hogy a szaporodás majdnem kizárólag a menekültek ideáramlásából állt elő, akik elenyésző kivétellel magyarok voltak. A magyarosodási folyamat ebben az évtizedben nem volt egységes. Sok helyütt, különösen a városokban a magyarosodás további eredményeket ért el. Törvényhatósági jogú városainkban tíz év

alatt 88.4-ről 91.5%-ra emelkedett a magyarok száma; rendezett tanácsú városainkban a magyarság aránya 94%.

Ötvenhárom városunk közül 1910-ben csak tíz volt, amelyben a magyarok aránya a 90% alatt maradt. E városokban a magyarság számaránya a két népszámlálás idején a következőképp alakult:

I. Törvényhatósági jogú városok:

	Magyarok %-a	
Sopron	44·2	48·7
Baja	79·9	81·—
Pécs	83·6	85·5
Budapest	85·9	90·2

II. Rend. tan. városok:

Békéscsaba	31·1	45·9
Szentendre	52·4	72·8
Kőszeg	61·—	58·6
Magyaróvár	62·1	68·1
Gyula	81·6	87·2
Újpest	89·3	91·3

Két, nem magyar többségű városunk közül Sopronban a magyarok a németekkel szemben elérték a relatív többséget, Békéscsabán pedig oly hatalmasan előnyomultak, hogy közel vannak a többség eléréséhez. Megjegyzem, hogy a tulajdonképeni városban (a 13.129 lakosú külterület leszámításával) már megvan az abszolút magyar többség (51.3%). A kevert lakosságú kis Szentendrén a szerbek kivándorlása s a német és tót elem felszívódása rúgtatta fel oly hirtelen a magyarok arányát. Budapesten a nem magyarajkú lakosság 33.163 lélekkel fogyott részint a német őslakosság beolvadása, részint pedig a tótok, oláhok és szerbek, horvátoknak nemzeti államaikba való kivándorlása folytán.

A vidéken — mint már említettem —, a magyarosodási folyamat nem volt egységes irányú. Számos helyen a beolvadás folytatódott, vagy végleg befejeződött, de viszont számos helyen a régebben német vagy tót, de 1910-ben magyarnak kimutatott lakosság ismét német vagy tót anyanyelvűnek vallotta magát. Ez az ingadozás semmiesetre sem írható statisztikai hivatalunk megbízhatóságának rovására, sőt éppen azt bizonyítja, hogy e központi szervünk egyáltalában nem avatkozik bele az anyanyelv megállapításába. Az ingadozásoknak két oka van. Az egyik az, hogy a magyar környezetben levő falusi lakosság maga sem tudja, hogy az anyanyelvre vonatkozó kérdésre hogyan válaszoljon. E sorok írója is megfordult olyan német községben, ahol az iskolás gyermekek egymás között is már kizárólag magyarul beszéltek, az öregek

németül, a felserdült, fiatalabb nemzedék pedig a családi életben is hol magyarul, hol németül folytatott társalgást. Az ingadozás másik oka a számlálóbiztosok eltérő egyéni felfogása. Ahol a község lakossága két nyelven is beszél s faji öntudata hiányzik, a számlálólap kitöltését a biztosra hagyja. Előfordulhatott s valószínűleg a mostani népszámlálásnál is előfordult, hogy helyenkint a biztosok utasításaik ellenére olyanokat is magyar anyanyelvűeknek vettek, akik tudnak ugyan magyarul, de családi körben s a községbeliekkel való érintkezésnél mégis inkább a német vagy tót nyelvet használják. Az azonban nem fordult elő sehol sem, hogy a biztosok a lakosságot akarata ellenére, tiltakozása dacára magyaroknak vették volna, amint az az utódállamok népszámlálásainál történt.

Megállapítható, hogy a háború, amidőn a német és szlávajkiúk nyelvtudásuknak mindenütt nagyobb hasznát látták, mint a magyar nyelvnek, továbbá az 1918-ban és utána is a nemzetiségeknek iskolai téren tett nagy engedmények számos helyen újra felélesztették a már kihalóban levő nemzeti öntudatot; áll ez különösen a németekre, míg a mai területen levő horvátok és tótok sokkal kisebb mértékben vették az iskolai engedményeket igénybe. Egyrészt ennek tulajdonítható, hogy a németajkú lakosság száma 1910 óta számos községben megnőtt. Budapest környékén a németek helyenkinti nagy szaporodását azzal magyarázzuk, hogy 1910-ben több biztos a magyarul tudókat magyar anyanyelvűeknek vette.

Egyedül számottevő nemzeti kisebbségünk a *németség*. Számuk 1910 óta 3026-tal fogyott; 1920-ban 551.211 (6.9%) német volt. Jelentékeny számban vannak Mosón (39%), Baranya (37-4%), Arad (34.8%), Tolna (28.6%) és Bács-Bodrog (28.1%) megyékben. Öt járásban abszolút többséget alkotnak (legtöbben — 79.1% — vannak a bonyhádi járásban), 20—50 közt vannak 14 járás területén. Német többségű 329 község.

Legjobban szaporodott a németek száma a föntemplített okból Pest megyében (83.496-ról 101.052-re, 8.1%-ról 8.7%-ra) s kisebb arányú visszánémetesedés volt Fejér (11.1—11.4%), Komárom (11.4—12.7%) és Tolna (27.9—28.5%) megyékben. Magyarból német többségű lett 21 község (Baranyában 5, Somogyban 5, Budapest környékén 5) egy kivételével régebben mind német volt. Német többségű lett egy horvát s egy szerb falu, a szláv lakosságnak elköltözése folytán.

Legerősebben *fogytak* a németek Budapesten (75.815-ről 60.425-re), általában a városokban és bányatelepeken (Tatabánya, Diósgyőr, Ózd) és Veszprém (12.7—11.3%), Esztergom (17.5—15.2) s Hont (21.7—14.7) megyékben elmagyarosodás által. Magyar többségűvé lett 15 község, melyek közül jelentősebbek Sopron, Pécsvarad, Dorog és Nagymaros.

A németeken kívül régi nemzetiségeink közül még a tótok vannak említésre méltó számban képviselve. Tíz év alatt 165.237-ről 141.882-re csökkent a számuk; ez a lakoságnak 1,8%-a. A húsz %-ot egy megyében sem érik el; a járások közül legerősebbek a nagylakiban (38.2%) és a szarvasiban (24.7%). A tót többségű községek száma 38.

Néhány helyen visszatótosodási folyamat indult meg. A legfeltűnőbb esetek: a főváros közvetlen közelében Kerepes, Nagytarcsa és Csővár ismét tót többségűek lettek, Kiskőrösön az 1910. évi 100 helyett 1669 vallotta magát tót anyanyelvűnek. Az egész országban 1910 óta 7 község lett ismét tóttá.

Érdekes, hogy a szorgalmas, földéhes békési tótok kirajzása még mindig tart. Összevásárolják a földet Békés község határában, ahol számuk 1900-ban 502, 1910-ben 855, 1920-ban már 954, terjeszkednek Mezőtúr külterületén s megjelentek a színmagyar Biharban is, ahol egy új telepés község, Újiráz lakosságának harmadrésze tót.

Egyébként azonban a tótok száma a legtöbb helyen csökkent. Budapesten 20.078-ről tíz év alatt 14.011-re esett le a számuk. A határok lezárása folytán a felvidéki munkások otthon rekedtek s a tatai és nógrádi szételepeken, a gyárakban (Diósgyőr, Ózd) az alföldi nagy gazdaságokban (Mezőhegyes) nagyon megcsappant a számuk. A tótok — Békést kivéve — mindenütt elszórtan, magyarok közé ékelve élnek, faji öntudatuk gyenge s azért számukat a beolvadás is fogyasztotta. Ha az 1920. évi fölvétel helyes volt, igen erős volt az asszimilálódás ott is, ahol legtömörebben élnek: Békésben, számuk 66.770-ről 52.386-ra fogyván. Szarvason a magyarság többségre jutott s a tótok aránya 63-ról 40-6-ra, Békéscsabán 67.3-ról 53-ra, Mezőberényben 37-ről 29%-ra esett. Nem tartom kizártnak, hogy a békési anyanyelvi fölvétel a magyarságra nézve kissé optimisztikus, bár kétségtelen, hogy e nagy tót telepeken a magyar nyelv és szellem nagy hódításokat tett. Nevetséges azonban a csehek eljárása, akik a mai Magyarországon levő tótok számát makacs következetességgel 300—350.000-re, sőt egyesek félmillióra teszik. Ennek a számításnak semmi alapja nincs; a tótok hivatalosan föltüntetett számához legföljebb 20—25.000 két nyelven beszélőt lehetne hozzátenni.

A határainkon belül maradt *oláhok* száma 28.502-ről 23.760-ra fogyott, ami az ipartelepekről s Budapestről való kivonulásuk következménye. Bihari telepeiken némi magyarosodás is érezhető. Térhódításuk arra szorítkozik, hogy egyes békési s aradmegyei uradalmakban nagyobb számú oláh cselédséget alkalmaztak. Az, oláh falvakból a Romániába való optálás elég ritka.

A hazai *szerb* telepek, úgylátszik, feloszlófélben vannak. A szerb kormánynak az a célja, hogy a nálunk nagyon elszórt kis-

számú görögkeleti szerbet repatriálja. Már a szerbeknek a megszállt délvidéki területekről való kivonulásakor sokan velük mentek. Így érthető, hogy a szerbek mindenütt nagyon megfogyatkoztak s számuk tíz év alatt 26.163-ról 17.131-re esett. 1920 óta a kivándorlás állandóan folyik s néhány óv múlva alig marad közülük hírmondó.

A *horvátok*, sokácok és bunyevácok közül a szerb megszállás alatt többen megtántorodtak, de nagy többségük kifogástalanul viselkedett. A szerbek őket is csábítgatják — főleg a baranyaiaikat — a kivándorlásra, de az optálók száma nagyon csekély. A horvátok száma 41.974-ről 36.858-ra csökkent. Baranyában és Budapesten kivándorlás, Somogyban elmagyarosodás folytán csökkent a számuk; a nyugatmagyarországi horvátok azonban jól tartották magukat s némi gyarapodást is értek el. A Bácskában, Baranyában, Pest és Fejér megyék néhány közösségében élő bunyevác, sokác, illír elnevezésű katolikus délszlávok száma 22.399, a Vas megyében élő vendeké 6087. A délszlávok együttes száma tehát 82.475.

Ezzel kimerítettük a törzsökös, falvakban is élő nemzetiségek számát. Ezeken kívül még 6966 cigányt, 7541 lengyelt, 6573 csehet s 4007 oroszot mutat ki a népszámlálás.

A *magyar nyelv tudására* vonatkozó adatoknak a mai Magyarországon nincs jelentősége. Az egész lakosságnak 96.6%-a, a nem magyarajkúaknak 69.1%-a beszél magyarul. Budapesten a magyarul nem tudók száma tíz év alatt 36.196-ről 17.602-re csökkent. A nem magyar anyanyelvűek közül aránylag a legkevesebben beszélik nyelvünket Sopron (39.4%), Mosón (51.3%) és Vas megyékben, mert ezek német lakossága a múltban is inkább Ausztriával állott gazdasági összeköttetésben.

Ami a lakosság *vallási* összetételét illeti, az Csonka-Magyarországon lényegesen eltér a régi országétól. Az egyes hitfelekezetek számaránya a két területen a következő volt:

		Róm. kath.	Gör. kath.	Reform.	Ag. h. ev.	Gör. kel.	Unitárius	Izraelita	Egyéb
Magyarország	1910	49·3	11	14·3	7·1	12·8	0·4	5·0	0·1
Csonka-Magyarország	1910	62·8	2·2	21·4	6·4	0·8	0·1	6·2	0·1
„	1920	63·9	2·2	21·0	6·2	0·6	0·1	5·9	0·1

A görögkeletiek majdnem eltűntek, a görögkatolikusoknak is csak töredéke maradt határaink között, míg a római katolikusok, reformátusok és zsidók sokkal kedvezőbb arányban vannak képviselve.

Az 1910 után a jelenlegi területen beállott eltolódások nem

jelentékenyek s nagyjában ugyanolyan irányban mozognak, mint az előző évtizedekben. Mióta statisztikai adataink vannak, állandóan megfigyelhetjük a katolikusok lassú térfoglalását s a két protestáns felekezetnek — az evangélikusnak erősebb, a reformátusnak kisebb — térvesztését, ami a katolikusok nagyobb száporaságának eredménye. A jelenlegi területen annyiban állt be változás, hogy a reformátusok térvesztése jóval nagyobb lesz az eddiginél, mert a keleti, szaporább reformátusok nagy részét elvesztettük, ellenben megmaradtak a dunántúliak, akik között az egyke nyavalyája egyre súlyosabb pusztítást végez. Míg a többi országban a reformátusok száma többé-kevésbé gyarapodott, addig a Dunántúl csak a városokban erősödtek, a falvakban pedig számuk abszolúte is fogyott. Megdöbbentő e színmagyar népességnek már végpusztulászámba menő fogyása éppen ott, ahol az ország határán s nagyrészt nem magyarok között fontos nemzeti hivatás várná rá: a Dunántúl délkeleti részén. Baranyában 14.1, Somogyban 8.5, Tolnában 7%-kal fogytak egy évtized alatt! — Új s meglepő jelenség, hogy e vidéken a reformátusok száma *áttérések* által is csökken: az adatokból kitetszőleg ugyanis az Ormányságban a reformátusok egy része — valószínűleg az egyházi adók miatt — az ág. hitv. ev. vallásra tért át (ezek száma 454-ről 838-ra ugrott). Tíz év alatt 42 református községben jutottak a katolikusok többségre s e községek közül 31 a Dunántúlra jut.

A szerbek és oláhok számának főntebb ismertetett csökkenéséből folyik, hogy a *görögkeletiek* száma is jelentékenyen — 17 százalékkal — fogyott, amit részben az is okozott, hogy 1910-ben a jelenlegi terület városaiban sok görögkeleti vallású katona állomásozott. Az 50.990 görögkeleti közül körülbelül 17.000 lehet szerb, 19.000 oláh, körülbelül 4000 egyéb a többi magyarok. A magyarok görögkeletiek nagyobb számban vannak Szentesen, Hódmezővásárhelyen, Békés és Bihar megyékben. A szerbek és oláhok kivándorlása után a megmaradó görögkeletiek között a magyarok valószínűleg túlsúlyra jutnak s így szükséges lesz a magyar görögkeleti egyház megszervezése.

A *zsidó* vallásúak számának rohamos szaporodása már 1900—1910 között lassúbb fejlődésnek adott helyet, amennyiben arányszámuk 49-ről csak 5-re emelkedett. A zsidóság fejlődése, amelyet a folytonos bevándorlás táplált, úgylátszik, elérte már kulminációs pontját s a következő évtizedekben alighanem a lassú visszafejlődésnek fog helyt adni. A zsidóságra vonatkozó 1910—1920 év közti statisztikai adatok kellő méltatása külön tanulmányt igényelne s azért ezen ismertetésünk szűkre szabott keretei között meg kell elégednünk néhány jellemző adat közlésével. 1910 óta a zsidó vallásúak száma mindössze 1955 fővel szaporodott, s arányszáma

6.2-ről 5.9-re esett. A stagnálás fő oka a zsidó vallásúak tömeges kikeresztelkedése, amely a közlemények szerint 1918—1919-ben 16.000 fővel csökkentette számukat. A forradalom alatt a zsidók a ma elszakított területekről nagy számban tódultak, főleg Budapestre, viszont 1919—1920-ban a külföldi illetőségűek egy része kénytelen volt távozni.

Már 1910-ben észlelhető volt, hogy a zsidóság az ország nyugati részén fogyott, míg Budapesten és a keleti részeken erősen gyarapodott. Ez azt jelenti, hogy a műveltebb zsidóságban erősen hódított az egy- és kétgyermekrendszer, szemben a keleti, Galiciából beözönlött zsidók nagy szaporaságával, továbbá, hogy a zsidóság, éppúgy, mint a nyugati államokban, nálunk is elhagyja a falut s a városokban tömörül. 1910 óta a dunántúli zsidók száma jelentékenyen, 11.2%-kal csökkent s fogyott, a fővárost és közvetlen környékét leszámítva, a Duna—Tisza közén is, a keleti részeken pedig stagnált. Egyes megyékben a zsidók fogyása a 25%-ot is meghaladta.

A 473.310 zsidó közül törvényhatósági jogú városokban 264.508, rendezett tanácsú városokban 77.641 lakott, tehát az egész hazai zsidóság 72.3%-a város lakó. A városokban számuk tíz év alatt 20.206-tal növekedett. Tulajdonkép azonban a vidéki városokban is megfogyatkoztak; a magyar zsidóság csak a fővárosban s néhány vidéki központban fejlődik.

A zsidók száma volt:

	1910-ben	1920-ban
Budapesten	203.687	215.512
Budapest környékén (11 község)	18.500	22.956
Nagy-Budapesten	222.187	238.468, azaz 50.4%.

A vidéki városok közül legerősebben fejlődött a zsidóság Nyíregyházán (31%), Makón (23%) és Debrecenben (21%).

Legerősebben van a zsidóság képviselve Sátoraljaújhelyen (30.5%), Budapesten (23.2%), Balassagyarmaton (21.3%) s Újpesten (20%), a községek közül Kisvárdán (30.2%).

A közlemények szöveges részét Kovács Alajos min. tan. írta nagy gonddal s a kínálkozó tanulságok gondos kiemelésével. — A statisztikai rész gyakorlati értékét nagyon növeli az az újítás, hogy minden 50 lakosnál népesebb külterületi rész fontosabb demográfiai adatait közölték. Ma, amikor a 8 millió lakos közül közel másfélmillió a külterületen él, a tanyai lakosság problémája az érdeklődés homlokterébe jutott, az e kérdéssel foglalkozók nem is foghatnak munkájukhoz a tanyai lakosság statisztikájának beható tanulmányozása nélkül. Sajnálunk kell azonban, hogy a Statisztikai Hivatal a külterületi adatokat járasonként és megyénként

nem összegezte; magam tapasztaltam, hogy a tanyai viszonyok tanulmányozásánál mily fárasztó, heteket elrabló munka a kívánt adatok összegezése. Kívánatosnak tartanók azt is, hogy a jövőben a Hivatal a rendezett tanácsú városokra vonatkozó adatokat is összegezze, mert nem iartjuk helyesnek azt a felfogást, amely csak a törvényhatósági jogú városokat ismeri el városokul s ezek adatait állítja szembe a vidékkel, amelybe a rendezett tanácsú városokat is belefoglalja. Hiszen köztudomású, hogy Szombathely, Kaposvár, de a kisebb dunántúli városok is sokkal városiasabb jellegűek, mint a nagy tanya vidéket is magukban foglaló alföldi városi törvényhatóságaink.

Benisch Artúr.

Réz Mihály: A történelmi realizmus rendszere. (A szerző irodalmi hagyatékából, a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. „Stúdium“ kiadása. Budapest. 1923. — 209 l.)

Meghatottan vesszük kezünkbe a Réz Mihály poszthumus kötetét: tragikus mű ez, egy tragikus magyar élet monumentuma! Tisza István oldalán vívta Réz Mihály a maga fájó harcát a *magyarságért*, amely hidegen és értetlenül fordult el tőlük és lobbanékony lelke mohóságával itta be az idegen, a romboló ígét. A magyar nagyság sorsa ez: a magyarok ellen küzdeni a magyarokért! A Jászi Oszkár gyökértelen, mérgező illuzionizmusának diadala Réz Mihály nagy történelmi távlatokból kinőtt, nagy emberi mélységekben járó, egyenes és férfias realizmusa fölött: sajátosan magyar tanulság.

„A történelmi realizmus rendszere“ a politika egész problematikáját vázlatosan átfoglaló, rendszeres teljességre törekvő és tárgyilagos távlatok felé igyekvő munka, de van egy fejezete, amely a vonalvezetésnek különös élességével tűnik ki; érezzük, hogy érzelmileg árnyalt területeken járunk, hogy *szívügy* ez már, nemcsak a gondolaté: nem lassú, módszeres kutató munka eredményei pihennek itt, — egy élet *harcai* gyűrűzik körül a kihűlt mondatokat, „A fajok“ a címe e fejezetnek: a *nemzetiségi kérdésből van szó*. Itt olvassa rá Réz a leckét minden doktriner liberalizmusra. A „politikai nemzet“ vértelen fogalmi konstrukciója roppan össze itt; a *nemzet* nem jogászai kategória, amelyet térbeli adatokkal lehetne elhatárolni: *a valódi nemzet öntudat-egységet jelent!* Faj, nemzetiség, nemzet csak fokozatai a politikai egyéniségnek: az öntudatraébredés fokozatai. Ez az öntudatraébredés pedig abban áll, hogy egy *faj* egyéniségének kifejtését *célul* tűzi ki maga elé. A *szabadság* e célkitűzésnek csak első stádiuma, második stádiuma az *uralom*. Hogy valamely nemzetiségi mozgalomnak *mi* a konkrét célja és hogy *hol* állapodik meg, csak az opportunitás, az erőviszonyok kérdése. A *felszabadítással* nem éri be — hozzátéhetjük, annál kevésbbé, minél kevesebb erő-

feszítésbe került ezt kivívnia. Az erőfölöslegét el kell használnia minden mozgalomnak: az akadályok, amiket útból elhordanak nem csökkentik, hanem növelik erejét. Vérrel írott sorokban tanít meg erre Réz Mihály: „Minden életerős faj, mihelyt öntudatra ébredt, öncélnak érzi magát. Célja nem a szabadság, hanem az, *élet*, vagyis a benne szunnyadó erők kifejtése. Amíg ebben egy idegen faj állama akadályozza, szabadságra törekszik. Amint ő maga lett államalkotóvá: a teljes uralomra. Amíg az állam kifelé akadályozva van erőinek teljes kifejtésében: függetlenségre törekszik. Ha ezt elérte: a mások feletti impériumra tör. Mindig *ugyanaz a szempont* vezet; mindig *ugyanaz a törekvés*. Korlátja csupán az erőviszonyokban van, saját életenergiájának gyöngeségében, vagy mások erejében... Előbb a szabadság, azután az uralom... Mert a politikai faktorok törekvései felett nem a szabadság, hanem az élet törvénye dominál... Az életosztón pedig nem csupán szabadságra, hanem az *erők érvényesítésére tör*. Az erős erejének az érvényesítése pedig: uralom.“ (63. 1.)

E fejezeten túl is még sok gondolati finomság és sok éles megfigyelés kapja meg figyelmünket. De mindez már sokkal elmosódottabb körvonalak közé kerül. Lidércnyomásként nyűgözi le szerzőnk szépen kiművelt elméjének szabadabb lendületét az ellenmondás, amelyet már könyvének címe elárul: „A *történelmi realizmus rendszere*.“ Látható, Réz egyfelől *történelmi* valóságismeretre törekszik, másfelől *rendszerezésre*. Ez a két feladat pedig letöri egymást. A kultúrtudományi rendszerezés vagy a közvetett valóságismeretet szolgáló, gondolatilag kiélezett formákat, úgynevezett *ideáltípusokat* (M. Weber) hoz létre, minők a politikai tudomány ismeretes kategóriái, — vagy pedig nagyon nyers indukciókat, laza általánosításokat, minők az úgynevezett „történeti törvények“. A *realitástól* azonban távol van mind a kettő! A reálisnak, a *közvetlen valóságnak ismeretét csakis konkretizáló történelmi szemlélet adhatja*. Ezért Réz, aki mindkettőre egyaránt törekszik, még a legnagyobb óvatossággal kifaragott általánosításait is állandó fenntartásokkal kénytelen lerontani. Szinte gépiesen ismétli néhol, hogy „mindez, hely, idő és eset szerint változik.“

Miként még *Diltheynél* is annak idején, Réz könyvében is egymás mellett futnak a társadalomtudományi ítéletek különböző típusai: a „tény“, a „törvény“ és a „norma“. Az általánosító, a történeti és az értékelő feladat nem mindig válik külön. Ebben a vonatkozásban a *kevesebb több* lett volna. Pedig a bevezetés ezekkel a szavakkal végződik: „A nagy államférfiak politikáját mindig a realizmus jellemezte. És ez a realizmus mindig a *jelennek történelmi megértésén alapult*.“ Lám, ezt kellett volna Réznek adnia! A *jelennek történelmi megértését*, a jelen politikai struktúrák genetikus jellemzését. Művének ez második tragikus vonása

hogy szem elől tévesztve sajátképi feladatát, ködös és állandóan önmagukat korlátozó általánosítások tengerébe merül.

Ez azonban csak a logikai vonalvezetés tisztaságát zavarja meg: tartalmi gazdagságban csak nyer ezzel a mű. Hallgassuk meg *Rézt*, mikor az államférfi feladatairól beszél, — magas idalizmus és mélységes realizmus egyesül itt: „Megtalálni az adott, viszonyok között realizálható ideált és ez ideál irányában alakítani át a realitást; alkalmazkodtatni az ideált a tényleges erőviszonyokhoz és az ideális eélokhoz alkalmazkodtatni az erőviszonyokat: ez az államférfi nagy feladata.“

Az utolsó fejezet a *haladás* problémáját érinti és ezzel is figyelmeztet arra, hogy a kultúrtudományok logikai *földerítésének* nagy munkája még korán sincs befejezve. „Haladás“ és „visszaesés“ távlata nélkül nincsen történelmi szemlélet, de logikai belátásunk még távol van attól, hogy értékesíteni tudná e nélkülözhetetlen kategóriákat. Így a szaktudomány maga kénytelen minden alkalommal reménytelen küzdelmet kezdeni a remél, amelynek pedig nem ismeri — csak a nevét! — *ki* —

Max Weber: A protestáns ethika és a kapitalizmus szelleme

Fordította: Vida Sándor. „Ember és Természet.“ (Franklin-Társulat kiadása.) 122 lap.

A Franklin-Társulat „Ember és Természet“ sorozatának — úgy látszik — jó programja van. Ebből csak T. K. *Oesterreich* vakmerő kísérletét vennők ki, aki százegynéhány lapon az egész modern „világképnek“ kompendiális feldolgozására vállalkozott: oly kísérlet, melyre önkéntelenül Hamlet szavai jutnak eszünkbe: „There are more things in heaven and earth, Horatio, Than are dreamt of in your philosophy.“ Ámde a sorozat többi kötetei ezért a kompendiuméhes piacunknak tett koncesszióért is kárpótolnak bennünket és ha őszinte örömmel üdvözlöttük Heinrich *Rickert* ragyogó kis munkájának, a „Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft“-nak fordítását, örömünk csak növekszik, amidőn annak méltó kiegészítésére a legújabb kötetben az ott logikailag megalapozott *kultúrtudománynak* egyik legnagyobb mestere szól hozzánk.

Rickert és *Weber* szorosan együvé tartozó nevek és az előbbi méltó büszkeséggel mutathatott rá arra, hogy barátja egy gazdag élet teljes munkaeredményével tanúskodik az ő logikai szempontjainak rendkívüli termékenysége mellett.

Max *Webernek* „Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus“ című mélyen járó szellemű tanulmánya a kultúrtörténeti színhézisnek mintaszerű értékesítését mutatja be. Két merőben ellentétesnek látszó *értékszempont*: a *vallásethikai* és a *gazdasági*, amelyek kibékíthetetlennek látszó harcát láttuk tomolni egyoldalú, dogmatikus társadalomtudományi „iskolák“ véget

nem éró küzdelmében — íme váratlanul kölcsönös odaadással ölelkezik össze, hogy termékenyítő párosodásukból egy különös, fanyarillatú virág fakadjon: *a modern kapitalizmus szelleme*.

A modern kapitalizmus a *szabad munkának az árupiac szerint tájékozódó racionális üzemvezetés útján való szervezetét* jelenti. Irányítója ama normáknak sajátos rendszere, amely a kapitalista *ethoszt* kialakítja, Mert nem a könyörtelen nyereszkeedés szempontja uralkodik itt — nem alapulhattak volna ezen kultúr munkában gazdag korszakok sikerei —, hanem valaminő *kategorikust elvi tartatom*, amely érdekes és kemény férfítípusok generációit nevelte, sőt — mint a hogy *Spengler* mondaná — *idomított* küzdelemre.

A kapitalizmusnak ezt a sajátos *szellemét* Benjámin *Franklin* intelmeivel illusztrálja szerzőnk és arra figyelmeztet, hogy ezekben a *hivatásszerű kötelesség teljesítésnek*, a hivatásban tanúsított derekasságnak az eszménye az, ami kifejezésre jut és hogy ez a gondolat az, mely a kapitalista kultúra „társadalmi erkölcstanára“ jellemző, sőt bizonyos tekintetben konstitutív jelentőségű.

A kapitalizmusnak ekkép kiemelt szellemét *Weber* mindenekelőtt a hűbéri kötött gazdálkodásra és a mezőgazdasági bérmunka bizonyos fajaira *ma is* jellemző *tradicionalizmus* szellemével állítja szembe. Tradicionalista szellem uralkodik ott, ahol nem a *növekvő munkaeredmény*, hanem a *megszokott életmód* szempontja dominál. Ami ennek a szellemnek csak *holt* készlet, *vagyon*, *saX* a kapitalista szellem *tőkévé*, a növekvő termelőerő rejtélyes bűvszerévé alakítja át. És ez a növekvő termékenység, ez az ördögös gyorsasággal gyarapodó gazdagság elsősorban nem az életmód pompázó, vagy élvező fejlesztésére szolgál: a „kapitalista“ életmódját valaminő *aszkrétikus vonás* jellemzi.

Kétségtelen már most, hogy a kapitalista szellem győzelmét a tradicionalista szellem fölött a „természetes kiválasztás“ határának köszönhette, amely fenntartotta a keményebb küzdőt a lágyabb lett. Ennek a természetes kiválasztásnak egyik legfőbb támpontja pedig éppen az az *aszkrétikus vonás*, amely a legnagyobb versenyképességet biztosította viselőjének.

Honnan ered már most ez az *aszkrétikus vonás* — kérdezhetjük, vagy még inkább: *mivel függ össze?* Erre a kérdésre felel szerzőnk, amidőn a kapitalizmus szellemét a *protestáns* és kiváltkép a *kálvinista*, a „puritán“ etikával hozza összefüggésbe.

E hosszabb eszmemenetet itt a *probléma megértése* tette szükségessé. Most már azonban be kell érnünk a konklúziókkal, mert végig nem követhetjük mestertünket érdekes, de fáradtságos útjain. A *predesztináció*, az eleve-elválasztás dogmája az, aminek itt *Weber* döntő jelentőséget tulajdonít. A Kálvin acéllogikájára támaszkodó puritanizmus sajátosságosan érvényesítette és tette

elviselhetővé ezt a félelmetes hittételt. A jó cselekvés *magában* értéktelen, az eleve elrendelés uralmát meg nem döntheti. Ámde a jó cselekedet Isten nagyobb dicsőségére szolgál, mert a világ: szép rendjét juttatja érvényre, amire viszont csak az eleve elválasztottak, a „szentek“ képesek. A következetesen, rendületlenül *erkölcsös élet* tehát nem *eszköze*, hanem *ismertetőjele*, kritériuma az *elhivatásnak*. Isten választottait a módszeresen Isten dicsőségére törekvő cselekvésről ismerhetjük fel, — mint a transzcendentális ethika nyelvén mondanók: a *kategorikus imperatívuszok* állandó érvényesüléséről, amelyek a cselekvőt vezetik. (Íme a kapcsolat, melyért joggal nevezik *Kantot* a protestantizmus filozófusának!)

A puritán valláserkölcsi felfogás ekkép elszigetelte, individualizálta, magára utalta az egyest és kérlelhetetlen elveket szabott eléje, melyek áthágása nem bocsánatot igénylő bűn, hanem a bizonyos elkárhozottság kétségtelen *ismérve* kellett hogy legyen. Ezzel szemben az Istennek tetsző hivatásban való *derekasság* egyik legfőbb ismérve a boldogulás, a vagyonosodás, amely legnagyobb sikerrel éppen a legaszketikusabb, a legpuritánabb életmóddal párosult. *A maga személyére igénytelen* — céltalan fogyasztással nem tékozló — *fáradhatatlan kereső volt a puritán életfelfogás ideálja és egyúttal ez a típus kellett, hogy legyen a kapitalizmus evolúciójának diadalmas zászlóvivője is.*

Íme a meglepő történeti szinthezis, amelyet Max *Weber* mélyen-szántó kutatásai kiemelnek. Vájjon nem válik-e ily meglátások mellett azonnal nevetségessé a chaotikus vita arról, hogy „gazdaság“, „vallás“, „erkölcs“ vagy „tudomány“-e a történelem „primus motor“-a? Óhajtanunk kell, hogy mentül számosabban tanuljanak elfogulatlan történelmi látást *Wébertől*, amit a *hű* fordítás: nyugodt, világos mondatai bizonyára tetemesen meg fognak könnyíteni. Osztozunk ugyan a sajnálkozásban a sorozat kitűnő* szerkesztőjével, amiért az eredeti jegyzeteket el kellett hagynia, ámde ez a módszeres tudomány iránt oly bizalmatlan és tetemesebb szellemi munkára nem egykönnyen kapható közönségünk szemében a kis könyvnek alighanem csak előnyére lesz.

— ki —

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE. ÚJ KÖNYVEK.

Revue bleue. — 1923 nov. 17. — * * *: *La Hongrie reste l'alliée de l'Allemagne* (Magyarország kitart a német-szövetség mellett). Mindezideig sem a magyar kormány, sem a vezető körök semmit sem tettek annak érdekében, hogy bizalmat keltsenek a szövetségesekben országuk iránt a tekintetben, hogy lojálisán betartják a trianoni békeszerződés pontjait, hogy békepolitikát folytatnak, közeledni igyekeznek szomszédaikhoz. A hivatalos nyilatkozatok, a békeszerződés katonai pontjainak állandó megsértése a folytonos fegyverkezés által, az ébredő magyarok egyesületének izgatásai és a pénzügyi téren észlelhető fondorlatosságok mind arra mutatnak, hogy a mai Magyarország vezetői még mindig nem békültek meg a háború nyomán támadt új helyzettel. A szövetségek közötti katonai bizottság állandóan fegyverekre bukkan, amelyeket a magyarok eddig gondosan rejtettek. Sajnálatos, hogy a bizottság felügyelete nem elég hatályos. Gyakran megtörténik, hogy amikor besúgó fegyvereket jelentenek itt vagy amott, a magyar helyi hatóságok még idejében máshova szállítatják azokat. A való pénzügyi helyzet rejtetegetésének eszközei és az ellenőrzéssel szemben használt kijátszó fogások ugyanazok, amelyekkel a német politikusok a jóvátételi fizetések ellen védekeztek. E tekintetben nagyon tájékoztatók azok a leleplezések, amelyeket a magyar parlamentnek egy szocialista tagja tett. A magyar kormány ahelyett, hogy csökkentette volna a háború előtti közigazgatási létszámot, még növelte. A megkisebbedett Magyarországnak 11.412 csendőre van a békebeli 11.624-gyel szemben. A hadügyminisztérium 544 tisztviselővel dolgozott, ma 6086-tal. A belügyminisztérium létszáma is megmaradt; nagyrésztük címzetes tisztviselő, akik hivatalukat nem gyakorolhatják, mert állomáshelyük a mai Magyarország határain kívül esik. Az ezévi költségvetésben 32 alispán neve szerepel, annak ellenére, hogy Magyarországnak már csak 13 vármegyéje van. A magyar kormány ezenkívül nagy összegeket költ külföldi propagandára. A követségek bevételei (útlevéllátalmazásból, stb.) is azt a propaganda-célt szolgálják, hogy Magyarországot rehabilitálja a szövetséges országokban és a semlegeseknél. Mindez azt bizonyítja,

hogy Magyarország egyensúlyba hozhatná a háztartását, a maga erejéből is lábraállhatna, ha kormánya nem adta volna magát az, állami bevételek és kiadások rejtegetésére és eltitkolására. Ha most még megkapja a külföldi kölcsönt, anélkül, hogy biztosítókat nyújtana annak hova fordítása tekintetében és anélkül, hogy a közkiadások ellenőrzésének lehetőségét megfelelő módon biztosítaná, úgy ezt a kölcsönt egészében a katonai előkészületekre fogja fordítani. Sőt valamennyi győztes ország érdeke azt is megkívánja, hogy a kis-entente országai is képviselőket kapjanak az ellenőrzésben, mert sokkal közelebről és közvetlenebbül érdekelt, mint Franciaország és Anglia.¹ — 1924. jan. 5. — *André Le Châtelier, L'empire britannique trailliste.* (Az angol birodalom munkáspárti kormány kezében.) Franciaországnak minden oka van alaposan fontolóra venni az angol birodalom sorsának jövő alakulását az imperialista-ellenes Labour Party alatt. Mi lesz Egyiptommal, Kelet-Afrikával, az arabokkal, Indiával, stb. azoknak kezében, akik kifejezett ellenségei az imperializmusnak és módszereinek] Ha magáról Ramsay Macdonaldról nem is hihető, hogy hazája hatalmi állását is kész föláldozni, azonban ugyanez nem mondható környezetéről is, amelyet magával hoz: vajjon nem marad-e az marxista, tehát gyarmat-ellenes! Az angol kommunisták nyíltan beismerik a szovjettel való kapcsolataikat, az angol nemzetközi szocialisták német-összeköttetéseiket. Az angol munkásmozgalomnak külföldi szövetségesei Oroszországban és Németországban vannak, ahol pedig a brit világbirodalom összetörése a legelső nemzeti programpontok közt szerepel. Baldwin az entente mellett kötötte le magát és megtartotta Cursont. De kik lesznek az új kormányelnök munkatársai] Megjósolható, hogy az angol világbirodalom — feltéve, hogy a munkáspárt kitart eddigi elvei mellett — a két súlypontjában fog legelőször megmozogni: Indiában és Egyiptomban, ideértve az arab vidékeket is. Ez az összeroppanás, ha bekövetkezik, két szempontból lesz gyászos Franciaországra. Először gazdasági téren okozna beláthatatlan károkat és zavarokat; a másik szempont a gyarmat-kérdés. Franciaországnak 80 millió bennszülött alattvalója van. Ha a nagy angol uralom összeomlik, a kis francia birodalom kormányozhatatlanná válik. — U. o. L. *Dumont-Wilden, Après les élections britanniques.* (A brit választások után.) Az angol kormányok eddig sem értették meg a francia álláspontot, ezek után (t. i. a konzervatív párt nagy veresége után) még kevésbé remélhető ez. Eljárása eddig is főképen azt eredményezte, hogy a legképtelenebb reményeket keltette Németországban az angol-francia

* Ezt a cikket főleg azok kedvéért közöltük bővebb kivonatban, akik a nemzetek ellen folytatott rágalmozó, befektető propagandának, különösen pedig a köznapi hazugságnak és gyanúsításnak mint ezirányú eszköznek lélektanához, keresnek tanulmányi anyagot. *A szerk.*

szövetség összeroppanása iránt. Alig- hihető, hogy az angol nép maga is így gondolkodnék; a fegyverbarátság emlékei talán még nem mosódtak el teljesen. De bizonyos, hogy az angolok többsége teljesen képtelen oly szemmel nézni a jóvátétel és a biztonság problémáját (probleme de securité), mint a franciák. Ha „pusztításokról“ beszélnek nekik, kitérő ellenvetésük van; ha a bármikor kiújuló német-veszélyre történik utalás, az angolok a Eajnamenti és Ruhr-vidéki francia katonákra mutatnak és azzal gyanúsítják Franciaországot, hogy örökre akar ott berendezkedni. Ez az oka annak, hogy az angol munkáspárt egyáltalán nem tartja helytelennek és igazságtalannak a maga külpolitikáját. Itt rejlik az igazi veszély és Franciaországban mindenki aggódva gondol az entente eszleges felbomlására, amely — ha bekövetkezik — sok évvel fogja visszavetni az európai kérdések rendezését, sőt Németország talpraállását is.

Mercure de France. — 1923 szept. 15. — *Auguste Gauvin, Les Balkans et la France.* (A Balkán és Franciaország.) A sévres-i békeszerződés megdőlte igen fölbátorította az 1918-ban legyőzött népeket. Szófiában, Budapesten, Berlinben egyaránt úgy tekintik a török sikert, mint az általános germán-turán reváns hajnalát. Azzal érveltek francia részen is, hogy a török szerződés végrehajthatatlan volt. Most teljesen így beszélnek a bolgárok, magyarok, németek is a magukéről. A török szerződés sem volt kevésbé végrehajtható, mint a többi, feltéve, hogy a szövetségesek egyöntetűen járnak el. Ezért nem lehet eléggé hibáztatni azoknak a francia politikai íróknak eljárását, akik ahelyett, hogy a meglévő új Európának, a közös győzelem eredményének fenntartásán dolgoznának. Közép- és Kelet-Európában az 1914 előtti monarchikus rendszert akarják — igaz, hogy Németország ellen! — visszaállítani és küzdenek olyanféle demokratikus berendezések ellen, mint aminőben pl. Cseh-Szlovákia él. Ezek támogatták a görög Konstantint, ezek szerették volna mindenáron a Habsburgok visszatérését Budapestre, Bécsbe. A demokráciától való irtózás hajtja őket. Az új európai helyzetnek ezek a rombolói azon kezdték, hogy egy Nagy-Ausztriát akartak létrehozni. A saint-germain-i Ausztriát életképtelennek nyilvánították. Egy részük Károly császár visszatérését kívánta, a másik Bajorországgal akarta egyesíteni Ausztriát katolikus alapon a protestáns porosz Németország ellen. Ez a politika ma már bukottnak tekinthető, mióta bebizonyosodott, hogy Ausztria a maga lábán is megél, sőt jobban, mint Németország. Közben a cseheket támadták szüntelenül ezek a franciák. Azt mondták róluk, hogy bolsevisták, sőt német-barátsággal is meggyanúsították őket. Fölhozták ellenük huszita türelmetlenségüket, határtalan nemzeti önzésüket stb. Az áskálódásuk sikertelen maradt: Csehország minden tekintetben jelentős

előhaladást tett. Pénze egyike a legjobb európai valutáknak. Földreformját nyugodtan és biztosan hajtja végre. Külügyminiszterének (Benes) sikerült kis-entente néven oly diplomáciai csoportot létrehozni, amely Közép-Európa ügyeit a nagy-szövetségesek támogatása nélkül is irányítja. — A hagyományos tekintélytiszteletnek ezek a rajongói Magyarországgal is kísérleteztek és termékeny talajra találtak. Ez az ország — rövid ideig tartó anarchikus állapotok után — ismét visszaesett az ősi oligarchia karmai közé, amely azután két ízben is kísérletet tett a király visszaültetésére. Maga a magyar kormány azonban most már — úgy látszik — mégis csak megérti annak szükségét, hogy korrekt magatartást tanúsítson a szomszédok irányában. Ez év (1923) tavaszán még egy utolsó kísérletet tett, hogy lerázza magáról a trianoni békeszerződés pénzügyi bilincseit, ma már meghajol a körülmények előtt.

H. Gy.

Robert de Traz: *Dépaysements.* (Les cahiers verts.) Bemard Grasset, Paris.

Robert de Traz, a „Revue de Genève“ szerkesztője, fölényesen, de szeretetteljesen tárgyilagos képét festi a háborúban feldúlt Középeurópának, amelyhez talán a kontraszt elvének érvényesítésére egy végső fejezet Svédországról szól. A könyvre, amely éles szemű, figyelmes és világos ítéletű idegennek szempontokban és tartalomban egyaránt gazdag munkája, még visszatérünk. E szűk helyen most csak éppen hálás elismeréssel regisztráljuk azt a mintegy ötven lapot, amelyet de Traz a mi gyógyíthatatlan sebeinknek szentel. Az író a nyugateurópainak szemével talán egy kissé exotikusnak lát bennünket, de az exotikum mögött a művész felfedezte a szívet. De Traz úgy látja, hogy megalázottságában is tisztetreméltó a nép, amely kétségbeesését munkával iparkodik gyógyítani.